

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

675-14
1980/2

ქვეყნის

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

1. 1980

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

თბილისი
ТБИЛИСИ

1. 1980

ზინაარსი

რედაქციისაგან	5
ა. გუნია , საქართველოს სსრ ეკონომიკური და სოციალური განვითარების მეცნიერული საფუძვლების შესახებ	7
ბ. ნაცუაიძე , ახალი მოვლენები იმპერიალიზმის ეკონომიკაში	16
ბ. ჯიბუაძი , მეცხოველეობის საკვები ბაზის განმტკიცების საკითხისათვის	31
ი. მიქაელაძე , საქართველოს სსრ მძიმე მრეწველობის ზოგიერთ მსხვილ საწარმოთა შექმნის ისტორიიდან (დაკვირვებანი და მოგონებანი)	40
ბ. ჩოგოვაძე , სპილენძ-პოლიმეტალური მრეწველობის განვითარება რეფორმამდელ საქართველოში	54
ლ. დათუნაშვილი , მეაბრეშუმეობის განვითარების პერსპექტივა რესპუბლიკაში	69
ნ. დავლაშვიძე , ანარქისტული მოძრაობის ზოგიერთი საკითხი XX საუკუნის დასაწყისის საქართველოში	78
თ. ბერიძე , საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობა და მიზანი სოციალიზმის დროს	87
მ. კაჭელია , სვანეთის ჩვეულებითი სამართლიდან — „მეცქულარ“ (სამართლებრივ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი)	101

СОДЕРЖАНИЕ

ОТ РЕДАКЦИИ	5
А. ГУНИЯ, О научных основах экономического и социального развития Грузинской ССР	7
А. НУЦУБИДЗЕ, Новые явления в экономике империализма	16
А. ДЖИБУТИ, К вопросу об упрочении кормовой базы животноводства	31
И. МИКЕЛАДЗЕ, Из истории возникновения в Советской Грузии некоторых крупных производств тяжелой промышленности	40
А. ЧОГОВАДЗЕ, Развитие медно-полиметаллической промышленности в Грузии до реформы	54
Л. ДАТУНАШВИЛИ, Развитие шелководства республики в перспективе	69
Н. ДАВЛАШЕРИДЗЕ, Некоторые вопросы анархистского движения в Грузии в начале XX века	78
Т. БЕРИДЗЕ, Эффективность и цель общественного производства при социализме	87
М. КЕКЕЛИА, Из сванского обычного права «теckular» (правово-этнографический очерк)	101

რედაქციისაგან

1980 წლიდან ცალკე გამოიცემა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალ „მაცნეს“ ეკონომიკისა და სამართლის სერიის იგი წელიწადში ოთხჯერ გამოვა, 7 საავტორო თაბახის მოცულობით.

სერიის ძირითადი დანიშნულებაა გამოაქვეყნოს წერილები ეკონომიკისა და სამართლის მეცნიერებათა აქტუალურ პრობლემებზე, ფართოდ გააშუქოს კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა მთავრობის დადგენილებებისა და გადაწყვეტილებების არსი და თეორიული მნიშვნელობა ჩვენს ქვეყანაში კომუნისტური მშენებლობისათვის.

ეკონომიკის დარგში სტატიები მიეძღვნება საერთოდ პოლიტიკური ეკონომიის და კერძოდ, განვითარებული სოციალიზმის ეკონომიკურ პრობლემებს, კომუნისტურ მისი გადაზრდის კანონზომიერებებს, საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლების საკითხებს, თანამედროვე ბურჟუაზიული და რეკაზიონისტული ეკონომიკური თეორიების კრიტიკას და სხვ. ჟურნალის ფურცლებზე ფართოდ იქნება წარმოდგენილი ნაშრომები, რომლებიც მეცნიერულად შეისწავლის რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის ეკონომიკის აქტუალურ პრობლემებს, საწარმოო და არასაწარმოო სფეროების დარგთა ეკონომიკის, ორგანიზაციის, დაგეგმვისა და მართვის, საერთოდ, მეურნეობრივი მექანიზმის სრულყოფის საკითხებს. დიდი ყურადღება დაეთმობა სახალხო მეურნეობისა და ქართული ეკონომიკური აზრის ისტორიის მი მიძღვნილი წერილების ბეჭდვას. გაიმართება დისკუსიები ეკონომიკური თეორიისა და პრაქტიკული საქმიანობის პრობლემურ საკითხებზე.

სამართლის დარგში განზრახულია სსრ კავშირისა და საქართველოს სსრ კონსტიტუციების საფუძველზე დამუშავდეს ჩვენს რესპუბლიკაში სახელმწიფო მმართველობის ეფექტიანობის ამაღლებისა და მმართველობის აპარატის სრულყოფის, საბჭოთა მოქალაქის უფლებათა და თავისუფლებათა გარანტიების განვითარების საკითხები. ფართოდ გააშუქდება სახელმწიფოსა და სამართლის თეორიის, სამოქალაქო სამართლისა და პროცესის, სამეურნეო და შრომის სამართლის, სისხლის სამართლისა და პროცესის აქტუალური საკითხები, აგრეთვე დანაშაულის მიზეზებისა და მისი პროფილაქტიკის, დანაშაულის პიროვნების თეორიული და პრაქტიკული საკითხები. დაიბეჭდება სტატიები, რომლებიც მიეძღვნება საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიას. გარკვეუ-

85991

ქ. ბარბაქაძის სსრ სსრ
საბჭოთა
ქ. ბარბაქაძის

ლი ადგილი დაეთმობა საბჭოთა კანონმდებლობის სრულყოფის სა-
კითხებს.

სარედაქციო კოლეგია მიმართავს თხოვნით რესპუბლიკის სა-
მეცნიერო და პედაგოგიურ საზოგადოებრიობას, სპეციალისტებს,
წარმოების მუშაკებს აქტიური მონაწილეობა მიიღონ ჟურნალის
მუშაობაში, მოგვაწოდონ სტატიები, მასალები, წინადადებები, ინ-
ფორმაცია.

ავტორთა საყურადღებოდ!

ჟურნალში გამოსაქვეყნებელი მასალები უნდა წარმოადგინოთ
ორ ცალად. წერილის მოცულობა, ილუსტრაციების, ცხრილებისა
და დიაგრამების ჩათვლით, არ უნდა აღემატებოდეს ერთ საავეტორო
თაბახს (40 ათასი ასონიშანი ანუ საწერ მანქანაზე ორი ინტერვა-
ლით დაბეჭდილი 24 გვერდი).

სარედაქციო კოლეგია ნაშრომებს მიიღებს მეცნიერებათა აკა-
დემიის შესაბამისი დაწესებულებების ან ამ დარგის აკადემიის ნამ-
დვილი წევრებისა და წევრ-კორესპონდენტების წარდგინებით.

ჩვენი მისამართია: თბილისი, 380007, მახარაძის ქ. № 14,
საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სა-
მართლის ინსტიტუტი (ჟურნალ „მაცნესათვის“).

სარედაქციო კოლეგია

ავთანდილ გუნია

საქართველოს სსრ ეკონომიკური და სოციალური განვითარების • მეცნიერული საფუძვლების შესახებ

განვითარებული სოციალიზმის ეკონომიკა რეალურ შესაძლებლობას იძლევა მეცნიერულად დასაბუთებულ, მაქსიმალურად მიახლოებულ, როგორც მოკლევადიან, ისე გრძელვადიან დაგეგმვისათვის და პროგნოზირებისათვის. ამის ეკონომიკურ საფუძველს წარმოადგენს წარმოების საშუალებებზე საზოგადოებრივი საკუთრება, სსრ კავშირის გადაქცევა ერთიან სახალხო მეურნეობრივ კომპლექსად.

აქედან გამომდინარე, ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის ყოველმხრივი ეკონომიკური განვითარება სოციალისტური გაფართოებული აღწარმოების პროცესში გამოხატულებას პოულობს მწარმოებლურ ძალთა, ბუნებრივ სიმდიდრეთა უფრო რაციონალურ და გეგმავზომიერ გამოყენებაში, შრომის სოციალისტური ტერიტორიული დანაწილების შემდგომ სრულყოფაში, ყველა ხალხის ურთიერთ შეთანხმებულ და გაერთიანებულ შრომაში, საერთო საკავშირო და ცალკე ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის ინტერესების უფრო სწორ შეთანაწყოებაში.

საბჭოთა სახელმწიფო იყენებდა რა მსხვილი ეკონომიკური რეგონებისა და მოკავშირე რესპუბლიკების ეკონომიკური განვითარების დონეების გამოთანაბრების ობიექტურ ეკონომიკურ კანონის მოქმედებას, განვითარების სხვადასხვა ეტაპებზე მეცნიერულად დასაბუთებდა, გეგმავდა და ახორციელებდა ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის ეკონომიკის განვითარებას გამომდინარე არსებული პირობებიდან და შესაძლებლობებიდან, როგორც თითო რესპუბლიკებში, ისე მის ფარგლებს გარეთ.

ეს მეცნიერულად დასაბუთებული პრინციპი ყოველთვის თანსდევდა ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ხუთწლიანი გეგმის შედგენას. ეს პრინციპი იყო ასახული პირველ ხუთწლიან გეგმაშიც, რომლის მიღებიდან 50 წლისთავი აღინიშნა 1979 წელს. სახალხო მეურნეობის განვითარების დაგეგმვა XX საუკუნის ერთ-ერთი უდიდესი მეცნიერული და სოციალური მონაპოვარია. ამაში კი უაღრესად დიდი როლი ენიჭება ხუთწლიელებს.

ეს განსაკუთრებით მეტად აღემატება რეალურ სოციალიზმის ეტაპზე, რაზედაც მითითებულია სკკპ ცკ და სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს ერთობლივ დადგენილებაში: „დაგეგმვის გაუმჯობესებისა და წარმოების ეფექტიანობის და მუშაობის ხარისხის ამაღლებაზე სამეურნეო მექანიზმის შემოქმედების გაძლიერების შესახებ“. სკკპ ცენტრალური კომიტეტი სამეურნეო მექანიზმის შემდგომ სრულყოფაში უპირველეს მნიშვნელობას ანიჭებს სახელმწიფო გეგმის, უწინარეს ყოვლისა ხუთწლიანი გეგმის—როგორც პარტიის ეკონომიკური

პოლიტიკის რეალიზაციის დიდმნიშვნელოვანი ინსტრუმენტის — როლის შემდგომ ამაღლებას.

ვ. ი. ლენინი 1919 წ. ამბობდა, რომ სოციალიზმი ეს საზოგადოებაა, რომელიც აღმოცენდა უშუალოდ კაპიტალიზმისაგან, ხოლო კომუნისში უფრო მაღალი საფეხურია, რომლის განვითარება შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ როდესაც სრულად განმტკიცდება სოციალიზმი. განვითარებული სოციალიზმის პირობებში შექმნილია ისეთი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა რომელიც შესაძლებლობას ქმნის იმისათვის, რომ 1990 წ. ორჯერ მაინც განვახლოთ ძირითადი საწარმოო ფონდები, ახლა ყველა ათწლეულში ხდება წარმოებული პროდუქციის ძირეული განახლება. ამაშია სწორედ სოციალიზმისათვის დამახასიათებელი დინამიზმი რომელსაც არასოდეს არ ჰქონია ასეთი ძალა როგორც ახლა. სწორედ ამან განაპირობა თანამედროვე ეტაპზე კომუნისმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის მშენებლობის პრაქტიკულად განხორციელება, სოციალისტურ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა შემდგომი სრულყოფა.

საბჭოთა კავშირის ერთიანი სახალხო მეურნეობრივი კომპლექსის ფუნქციონირებაში, მისი ეკონომიკური პოტენციალის ზრდაში და განმტკიცებაში მნიშვნელოვანი ადგილი ენიჭება ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის ეკონომიკის სრულყოფას, მოკავშირე რესპუბლიკების საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლებას. განვითარების თანამედროვე ეტაპზე უკვე აღარაა საკმარისი ფაქტორი ეკონომიკური თანაბრობა, მოკავშირე რესპუბლიკების ეკონომიკური განვითარების დონეების გამოთანაბრება. ახლა ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის, მათ შორის საქართველოს წინაშეც დგას უაღრესად მნიშვნელოვანი პრობლემა არსებული მწარმოებლური ძალების უფრო ეფექტიანი გამოყენების მხრივ. ჩვენ მერვე და მეცხრე ხუთწლეულებთან განსხვავებით, მეათე ხუთწლეულში მივაღწიეთ იმას, რომ ეკონომიკური განვითარების ტემპები უფრო სწრაფი გვაქვს ვიდრე შესაბამისი საშუალო საკავშირო მაჩვენებლები, ასე მაგალითად, 1976—1980 წწ. ზრეწველობის განვითარების წინამსწრები კოეფიციენტი უდრის 1,14, სოფლის მეურნეობისა 1,81. ხოლო ეროვნული შემოსავლის წარმოებისა—1,27. ამრიგად, მეათე ხუთწლეულის განხორციელების შედეგად შესამჩნევად ამაღლდება რესპუბლიკის ეკონომიკური დონე. ეს მნიშვნელოვანი წარმატება იქნება რესპუბლიკის ეკონომიკის განვითარებაში. ამასთანავე საჭიროა, რომ ეროვნული შემოსავლის ზრდა მეტწილად ხდებოდეს, და ეს ყოველთვის დამახასიათებელი ტენდენცია იყოს, მატერიალური წარმოების საერთო, და კერძოდ მრეწველობის დარგების. განვითარებით რაც ეკონომიკური ზრდის მყარ საფუძველს წარმოადგენს.

ამჟამად საქართველოში, ისე როგორც მთლიანად კავშირში შეიმჩნევა ერთი მნიშვნელოვანი ტენდენცია, რომლის ხანგრძლივი მოქმედება ეკონომიკურად არ იქნება გამართლებული. საკითხი ეხება იმას, რომ ძირითადი საწარმოო ფონდების ზრდა წინ უსწრებს შრომის მწარმოებლურობის ზრდას. არსებული მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა კი იძლევა იმის საშუალებას, რომ როგორც მთლიანად საბჭოთა კავშირში, ისე მოკავშირე რესპუბლიკების, ან ცალკეულ ეკონომიკური რეგიონების მიხედვით უახლეს პერიოდში საგრძობად ამაღლდეს საზოგადოებრივი შრომის მწარმოებლურობა, ეს კი კომუნისმზე გადასვლის გადამწყვეტი პირობაა. სწორედ ესაა აქვს მხედველობაში ამხანაგ ლ. ი. ბრეჟნევის როდესაც ის ამბობს, რომ „განვითარებული სო-

ციალიზმის ყველა შესაძლებლობის შეცნობა და გამოყენება ამავე დროს კომუნისმის მშენებლობაზე გადასვლა არის“.

ხუთწლეულებმა უაღრესად დიდი როლი შეასრულეს მოკავშირე რესპუბლიკების ეკონომიკური განვითარების დონეთა გამოთანაბრებაში. ხუთწლეულების ისტორია, ეს ყველა მოკავშირე რესპუბლიკაში მძლავრი საწარმოო ძალთა შექმნის ისტორიაა.

განვითარებული სოციალიზმი, მოკავშირე რესპუბლიკების ეკონომიკური განვითარების დონეების თვალსაზრისით იმით ხასიათდება, რომ გამოთანაბრდა ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის ეკონომიკური დონეები. ანუ იგი მნიშვნელოვნად მიუახლოვდა ოპტიმალურ მაჩვენებლებს. აღნიშნული პრობლემების გადაჭრა ნიშნავს, იმას, რომ თითოეულ რესპუბლიკაში, და მათ შორის საქართველოში, შრომის რაციონალური ტერიტორიული დანაწილების შესაბამისად შექმნილია მაღალგანვითარებული მრავალდარგოვანი ინდუსტრია, მექანიზებული სოფლის მეურნეობა და მატერიალური წარმოების სხვა დარგები, უზრუნველყოფილია რესპუბლიკის ეკონომიკის კომპლექსური განვითარება. ყველა რესპუბლიკაში ფაქტიურად თანაბარი პირობებია დანაწილების პრინციპის სრული რეალიზაციისათვის, მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდების მეშვეობით მოსახლეობის სხვადასხვა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისათვის. საქართველოში, ისევე, როგორც სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებში, თანაბარი ეკონომიკური და მატერიალურ-ტექნიკური პირობებია შექმნილი საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობისა და ხალხის კეთილდღეობის დონის ამაღლებისათვის. რამდენად მაღალი იქნება ეს დონე დამოკიდებულია იმაზე. თუ რამდენად რაციონალურად იქნება გამოყენებული ყველა არსებული შესაძლებლობანი. ამრიგად, განვითარებული სოციალიზმის ეტაპზე გადაწყვეტილია ერთგული ეკონომიკის ფაქტიურ უთანაბრობიდან, რომელიც დამახასიათებელი იყო 20-იანი და 30-იანი წლებისათვის, ფაქტიურ თანაბრობაზე გადასვლის პრობლემა, რომელიც ნათლად გამოიხატება ახალი კონსტიტუციის ეკონომიკურ სისტემის არსში.

საქართველოს ეკონომიკური განვითარების დონის შემდგომი ამაღლება შესაბამის საშუალო საკავშირო მონაცემებში — საქართველოს ეკონომიკური სტრატეგიის ერთ-ერთი მთავარი მიმართულებაა.

ამასთან დაკავშირებით აუცილებელი გახდა შემდგომ განვითარებულყოფი და გარმავებულყოფი მეცნიერული კვლევა ეკონომიკურ კანონზომიერებათა შეცნობისა და მათი სწორად გამოყენების, კომუნისმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის მშენებლობის, განვითარებული სოციალისტური საზოგადოების ეკონომიკის სრულყოფის საქითხებზე. ამავე დროს ეკონომიკური მეცნიერება, კვლევა ეკონომიკის დარგში უშუალოდაა დაკავშირებული მეცნიერების განვითარებასთან. საქართველოში, მიუხედავად მაღალი მეცნიერული პოტენციალისა, რომელიც უპირველეს ყოვლისა გამოიხატება სამეცნიერო კადრებში, მეცნიერების ეკონომიკური უზრუნველყოფა ჯერ კიდევ მოითხოვს არსებით სრულყოფას, რათა დაძლიებულ იქნეს ის განსხვავება, რომელიც არის ამ უზრუნველყოფის საშუალო საკავშირო და რესპუბლიკურ მაჩვენებელთა შორის. ჯერ-ჯერობით მეცნიერული შრომის ეკონომიკური უზრუნველყოფა უფრო მეტად ხელფასის დანახარჯებში გამოიხატება, ვიდრე დანახარჯებში სამეცნიერო დაწესებულებების, მეცნიერული შრომის ტექნიკურ აღჭურვილობაზე.

მეცნიერულ-კვლევითი სამუშაოების შედეგების დანერგვა პრაქტიკაში, მისი გამოყენება საზოგადოებრივი წარმოების შემდგომ ამალღებისათვის კვლევითი შედეგების დანერგვის თავისებურებებიდან გამომდინარე ფრიად მრავალმხრივია. ზოგი, უფრო მეტად გამოყენებითი პრობლემატიკის კვლევის შედეგები, შესაძლებელია უშუალოდ დაინერგოს ამა თუ იმ წარმოებაში და ეს გამოიხატოს კონკრეტულ ეკონომიკურ მონაცემებში, კერძოდ, ფულად მონაცემებში. ზოგს უფრო ხანგრძლივი ზემოქმედების ძალა აქვს და გარკვეული დროის განვლის შემდეგ შეიძლება მოგვეცეს მნიშვნელოვანი შედეგები. ზოგი კი ზემოქმედებას ახდენს საერთოდ საზოგადოებრივი წარმოების სოციალურ ეკონომიკური ეფექტიანობის ამაღლებაზე, მაგრამ შესაძლებელია სახალხო მეურნეობის ნებისმიერ დარგში, კონკრეტულ ეკონომიკურ მაჩვენებლებში ვერ გამოიხატოს. სამეცნიერო კვლევითი შრომის ყველა აღნიშნული და სხვა თავისებურებათა ხასიათი, მათი სამეცნიერო კადრები და ტექნიკური აღჭურვილობა წარმოადგენს იმ მეცნიერულ-ტექნიკური ერთობლიობის საფუძველს, რომელიც განსაზღვრავს მეცნიერების რეალურ პოტენციალს, მის წვლილს მწარმოებლური ძალების ამაღლებაში, მეცნიერების საზოგადოებრივი წარმოების უშუალო მწარმოებლურ ძალად გადაქცევას. საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის განუხრციელი ამაღლება სულ უფრო მეტად მოითხოვს ე. წ. მეცნიერებათა ტევადი პროდუქციის წარმოების ზრდას, რაც უშუალოდაა დაკავშირებული დასაქმებული სპეციალისტების, ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალის, კვალიფიციური მუშების როგორც ზოგადი, ისე სპეციალური განათლების დონის ამაღლებასთან. ამავე დროს საზოგადოებრივ წარმოებაში დასაქმებულთა მომზადების დონის შემდგომი ამაღლება, მათი შრომის სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები, ორგანულ კავშირშია მეცნიერების შემდგომ განვითარებასთან, სამეცნიერო ძალების შემდგომ სრულყოფასთან, მათი მეცნიერული დონის ზრდასთან. რესპუბლიკაში ეკონომიკური მეცნიერება და უპირველეს ყოვლისა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში შემავალი შესაბამისი ინსტიტუტის მთელი სამეცნიერო და სამეცნიერო-საორგანიზაციო მუშაობა წარმართება სკკპ XXV, საქართველოს კპ XXV ყრილობების გადაწყვეტილებათა, აგრეთვე სკკპ ცკ მომდევნო პლენუმებზე ლ. ი. ბრეჯნევის გამოსვლებში გამოთქმულ სახელმძღვანელო მითითებათა შესაბამისად.

აქედან გამომდინარე, ჩვენის აზრით, ეკონომიკის დარგში მეცნიერულ-კვლევითი მუშაობის ძირითად მიმართულებას წარმოადგენს კომუნისმისმატერიალურ-ტექნიკური ბაზის მშენებლობის რეგიონალურ (საქართველოს სსრ) ეკონომიკურ პრობლემათა კვლევა. მომწიფებული სოციალიზმი განვითარების ის ეტაპია როდესაც კონკრეტულად ხორციელდება კომუნისმისმატერიალურ-ტექნიკური ბაზის მშენებლობა, ჩამოყალიბებულია სსრ კავშირის ერთიანი სახალხო მეურნეობრივი კომპლექსი და ამავე დროს ყველა მსხვილი ეკონომიკური რაიონი, მოკავშირე რესპუბლიკა თვითონ წარმოადგენს ერთიან სახალხო მეურნეობრივ კომპლექსს და სსრ კავშირის ერთიან სახალხო მეურნეობრივ კომპლექსის ორგანულად შემადგენელ ნაწილს. ამასთანავე ყოველ მსხვილ ეკონომიკურ რაიონს, მოკავშირე რესპუბლიკას გარკვეული თავისებურებანი აქვს აღნიშნული ბაზის მშენებლობაში, როგორც მწარმოებლური ძალების, ისე საწარმოო ურთიერთობათა განვითარებაში, რომელიც განპირობებულია მისი ისტორიული, ეროვნული, ბუნებრივი, ეკონომიკური

და სხვა თავისებურებებით და რომლებიც აისახება როგორც მისი ეკონომიკის განვითარების, ისე მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის სპეციფიკურობაში. სწორედ ამ მთავარ სტრატეგიულ ხაზს უნდა ემსახურებოდეს მეცნიერულ-კვლევითი მუშაობა ეკონომიკის დარგში. ამასვე უნდა ემსახურებოდეს ნებისმიერი ეკონომიკური პრობლემის მეცნიერული კვლევა მატერიალური წარმოების აგრეთვე არაწარმოებრივი სფეროს დარგების მიხედვით.

აქ კი განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკურ პრობლემათა კვლევას. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკური პრობლემების დამუშავებისას ამჟამად ძალიან იგრძნობა ის ნაკლებობა, რომელიც გამოწვეულია მეცნიერების ეკონომიკის, მეცნიერულ-კვლევითი შედეგების ეკონომიკური ეფექტიანობის შეუსწავლევლობით. სრულიად მომწიფებულია დრო იმისათვის, რომ ფართოდ გაიშალოს ამ პრობლემების მეცნიერული ანალიზი. აუცილებელია შესწავლილი იყოს როგორც, საწარმოო ძალთა აგრეთვე საწარმოთა (მრეწველური და სოფლისმეურნეობრივი, ისე მატერიალური სფეროს სხვა დარგთა საწარმოების) ოპტიმალური გადაცილების, ბუნებრივი რესურსების გამოყენებისა და ბუნების გარემოს დაცვის ეკონომიკის, კერძოდ, მიწის ფონდის, წყლის, ზღვის მეურნეობის, უნარჩუნო წარმოების ტექნოლოგიის დამუშავების და სხვ. ეკონომიკის საკითხები. აღნიშნულ ეკონომიკურ პრობლემათა შესწავლა მოითხოვს მაღალკვალიფიციურ სამეცნიერო კადრების მომზადებას. ამისათვის კი რესპუბლიკაში საკმაოდ ძლიერი მეცნიერული ბაზაა შექმნილი. ფართოდაა გაშლილი ეკონომიკის დარგში სხვადასხვა სპეციალისტების მომზადება. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ამჟამად თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ეკონომიკური სპეციალობის ხუთი ფაკულტეტი: 1) ეკონომიკური, 2) საინჟინრო ეკონომიკური, 3) სახალხო მეურნეობის დაგეგმვის, 4) აღრიცხვის, 5) საქონელმცოდნეობის და ვაჭრობის ეკონომიკის, რომლებიც ამზადებენ სახალხო მეურნეობისათვის მაღალკვალიფიციურ კადრებს ეკონომიკის თითქმის ყველა დარგში.

ამჟამად სკკპ ცენტრალურ კომიტეტსა და სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს ერთობლივ დადგენილებაში: „უმაღლესი სკოლის შემდგომი განვითარების და სპეციალისტთა მომზადების ხარისხის გაუმჯობესების შესახებ“ (1979 წ. ივლისი), ხაზგასმულია ეკონომიკური კადრების მომზადების ხარისხისა და სრულქტურის გაუმჯობესების, ეკონომიკური ინსტიტუტებისა და ფაკულტეტების სტრუქტურა თეორიული მომზადების დონის ამაღლების შესახებ.

ეჭვს გარეშეა, რომ აღნიშნული დადგენილებით გათვალისწინებულ ღონისძიებათა განხორციელება კიდევ უფრო მნიშვნელოვნად აამაღლებს, როგორც ამ დარგის სპეციალისტების მომზადების, ისე ეკონომიკის დარგში მეცნიერულ-კვლევითი მუშაობის დონეს.

საქართველოს სახალხო მეურნეობაში ახლა დასაქმებულია 13 ათასზე მეტი ეკონომისტი თითქმის ყველა სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში, როგორც მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში, ისე დარგობრივ ინსტიტუტებში და საპროექტო ორგანიზაციებში არსებობენ ეკონომიკური განყოფილებები ან ჯგუფები, რომელნიც ეწევიან ამ ინსტიტუტის კოლექტივის მეცნიერული მოღვაწეობის, მათი შედეგების წარმოებაში დანერგვის ეკონომიკური ეფექტიანობის ანალიზს.

ამჟამად რესპუბლიკაში 200-ზე მეტი სხვადასხვა სამეცნიერო ხასიათის დაწესებულებაა, მაგრამ მათი მუშაობა უწყებრივი დაქვემდებარების გამო, ჩვე-

ნის აზრით, არ არის სათანადოდ ორგანიზებული. საეხეობო მომწიფდა პირობები იმისათვის, რომ რესპუბლიკაში განხორციელდეს აღნიშნულ კვლევით დაწესებულებათა მუშაობის გეგმაზომიერი მართვა. ეს კი უპირველეს ყოვლისა რესპუბლიკაში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარების კომპლექსური პროგრამის განხორციელების ერთობლივ დამუშავებაში უნდა გამოიხატოს.

ფრიად საყურადღებოა და დიდად საპასუხისმგებლო ის, რომ სკკპ ცკ და საბჭოთა მთავრობის მიერ მეცნიერებათა აკადემიის, მეცნიერებისა და ტექნიკის და მშენებლობის სახელმწიფო კომიტეტებს დაევალოთ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის კომპლექსური პროგრამის დამუშავება 20 წლით. ეს ხელს შეუწყობს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ხუთწლიანი გეგმის მყარი მეცნიერული საფუძვლის შექმნას.

განსაკუთრებით იზრდება სწავლული ეკონომისტების, პასუხისმგებლობა. ახალი კონსტიტუციის მიღებასთან დაკავშირებით. უფრო ღრმად უნდა იქნეს შესწავლილი ის უდიდესი რაოდენობრივი და თვისობრივი ცვლილებები, რომელიც მოხდა სოციალისტური ეკონომიკის განვითარებაში ამ სამოცი წლის მანძილზე. ამასთან კონსტიტუცია გვახსენებს, რომ უფრო ნათლად გავერკვეთ იმ ეკონომიკურ მოვლენებში, რომლებიც განაპირობებენ ჩვენს განვითარებას მომავალში.

თანამედროვე ეტაპზე, განვითარებული სოციალიზმის პირობებში ფრიად ამაღლდა საერთოდ მეცნიერების, კერძოდ კი ეკონომიკური მეცნიერების ზემოქმედების ძალა მნიშვნელოვანი სოციალურ-ეკონომიკური გარდაქმნის სადგომი. ამაში მდგომარეობს მეცნიერების ამ დარგის, როგორც საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ერთ-ერთი წამყვანი დარგის, მარქსიზმ-ლენინიზმის ერთ-ერთი წყაროსა და შემადგენელი ნაწილის მნიშვნელობა. საჭიროა კვლევით პრობლემათა კომპლექსური დამუშავება, სადაც აისახება საქართველოს მრეწველობის და სახალხო მეურნეობის სხვა დარგების მდგომარეობა და მათი განვითარების ყველა ძირითადი საკითხი. ასე მაგალითად, ნაკლებად შეისწავლება მატერიალური წარმოების ზოგიერთი დარგის ეკონომიკური პრობლემები (სათბობ-ენერგეტიკული, მეტალურგიული, სამთო მრეწველობა, კვებისა და მსუბუქი მრეწველობის ქვედარგები), ჭერჯერობით სათანადო წარმოდგენა არა გვაქვს კულტურის და ჯანმრთელობის, საერთოდ მომსახურების სფეროს ეკონომიკაზე (განათლების, ჯანმრთელობის, კულტურულ საგანმანათლებლო დაწესებულებების, კომუნალური მეურნეობის და სხვ.). რასაკვირველია სახალხო მეურნეობის ვერც ერთი დარგის ეკონომიკაზე ვერ გვექნება ნათელი წარმოდგენა თუ ჩვენ უფრო ღრმად არ შევისწავლოთ კაპიტალურ დაბანდვებათა ეკონომიკურ ეფექტიანობას. ეს აუცილებელია კიდევ იმისათვის, რომ გავაანალიზოთ საერთოდ სახალხო მეურნეობის და კერძოდ მატერიალური წარმოების სფეროს დარგთა როგორც დარგთაშორისი, აგრეთვე შიდადარგობრივი სტრუქტურა, რომელიც კომპლექსურადაა შესასწავლო.

ეკონომიკურ სტრატეგიაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია საქართველოს ეკონომიკური ზრდის ტემპებს. ამ მიმართულებით პრინციპული ეკონომიკური პოლიტიკა უნდა ხორციელდებოდეს მანამ სანამ საქართველო არ დიკავებს სათანადო, მის მიერ დამსახურებულ ადგილს საშუალო საკავშირო მაჩვენებლებში. ამასთან საჭიროა დაჩქარდეს მრეწველობასთან ერთად მატერიალური წარმოების სფეროს სხვა დარგების, კერძოდ სოფლის მეურნეობის,

მშენებლობის, ტრანსპორტის, ვაჭრობის და სხვ. განვითარებაც. საქართველოს ეკონომიკა ეს კომპლექსური ეკონომიკაა, ამიტომ თანამედროვე პირობებში, მიუხედავად იმისა, რომ მრეწველობა სახალხო მეურნეობის წამყვანი დარგია, ზეენ არ შეგვიძლია დავუშვათ დისპროპორცია სახალხო მეურნეობის ცალკეულ რგოლებში, მისი რომელიმე დარგის განვითარებაში, ზედმეტად წინასწარება ანდა ჩამორჩენა. ამაშია თანამედროვე ეტაპზე დინამიურობის, შეწონასწორებულობის, პროპორციულობის არსი ეკონომიკის განვითარებაში.

ეს საქართველოს საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის და მისი ხარისხობრივი მაჩვენებლების ამაღლების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მხარეა. ამავე დროს ეს ფრიად საბასუხისმგებლო მოვალეობას აკისრებს სწავლულ ეკონომისტებს, რაც პირველ რიგში გამოიხატება ეკონომიკური პროცესის ცვლვის ხილმისეული მხარეების გაძლიერებაში.

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა ექცეოდეს ეკონომიკური მეცნიერების ფუნდამენტურ პრობლემათა დამუშავებას. არ არის გამართლებული ზოგერთი შეხედულება იმის შესახებ ვითომდა ფუნდამენტური პრობლემის კვლევა იწვევს ყურადღების გადატანას, მოწყვეტას პრაქტიკული საკითხებისაგან. პირიქით, გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ არც ერთი პრაქტიკული საკითხის არსებითად გადაჭრა არ შეიძლება თუ მას წინ არ უძღვის თეორიული კვლევა. ამიტომ კვლევითი მუშაობის ყურადღების ცენტრში ყოველთვის უნდა იყოს თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძვლების კვლევა, ე. ი. შექმნილი უნდა იყოს მყარი თეორიული სამეცნიერო ბაზა, რომელიც ყოველთვის მტკიცე საფუძველს უნდა წარმოადგენდეს პრაქტიკული საკითხების გადასაწყვეტად. ამასთან დაკავშირებით, თანამედროვე ეტაპზე განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სოციალიზმის პოლიტიკური ეკონომიის კერძოდ, განვითარებული სოციალიზმის ეკონომიკურ პრობლემათა კვლევას. სისტემატურად უნდა იწლებოდეს მუშაობა ეკონომიკაში თეორიული აზრის განვითარებისათვის. ამაში კი მნიშვნელოვანი ადგილი ენიჭება კომპლექსური ეკონომიკური პროგრამების დამუშავებას. კვლევის თეორიული დონის ამაღლება შექმნის მყარ პირობას სახალხო მეურნეობის დაგეგმვის მეცნიერული დონის ამაღლებისათვის.

ამჟამად ეკონომიკური მეცნიერების წინაშე სახალხო მეურნეობისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი ეკონომიკური მაჩვენებლების გამონახვის, რიგი ეკონომიკური პრობლემის გადაწყვეტის, ერთობლივად გამომუშავებული შეხედულებებისა და დასკვნების მიღების ამოცანაც აქტიურად უღერს, რადგან ისეთი მნიშვნელოვანი მაჩვენებლების შეფასებაში და გამონახვაში როგორცაა განვითარების ტემპების ზრდის ფაქტორების დადგენა, ეკონომიკურ მაჩვენებელთა სისტემის გამონახვა, ეფექტიანობის და პროპორციულობის კრიტერიუმების ჩამოყალიბება და სხვა ფრიად განსხვავებული შეხედულებებია. განსხვავებული შეხედულებებია ისეთ საკითხებზეც როგორცაა, საზოგადოებრივი წარმოების I და II ქვედანაყოფების, მრეწველობაში „ა“ და „ბ“ ჯგუფების ოპტიმალური შეფარდებები, შრომის ანაზღაურებისა და შრომის მწარმოებლურობის, განვითარებული და ცოცხალი შრომის მატერიალურ და არამატერიალურ დარგთა შორის შეფარდებები, მატერიალური წარმოების დარგობრივი სტრუქტურა და სხვ. ყოველივე ეს აუცილებელს ხდის აღნიშნულ და სხვა სადავო საკითხების კოლექტიურად დამუშავებას, რომელიც უფრო მეტად მოგვეცემს საშუალებას ჭეშმარიტების დასადგენად ამიტომ მეცნიერულ-

კვლევითი მუშაობის კოორდინაციას ამჟამად განსაკუთრებული ყურადღება ენიჭება.

მნიშვნელოვან ეკონომიკურ პრობლემათა კვლევა მეცნიერების დიფერენციასთან ერთად მოითხოვს სხვადასხვა დარგის მეცნიერების ინტეგრაციასაც. რესპუბლიკაში ეკონომიკის დარგში ფუნდამენტური კვლევა წინ უნდა უსწრებდეს გეგმურ მონახაზებს, ამაშია ამ მეცნიერების, მისი კვლევის შედეგების გავლენის არსი სახალხო მეურნეობის განვითარების (დაგეგმვაზე, მის მეცნიერულ დასაბუთებაზე. ჩვენ მზად უნდა ვიყოთ იმისათვის, რომ სწორად (ობტიმალურად) განვსაზღვროთ რესპუბლიკის მწარმოებლურ ძალთა განვითარების პრობლემები, რომლებიც გადაწყვეტილი უნდა იყოს, როგორც 1990—2000 წწ. ისე უფრო შორეული მომავლისათვის. ფუნდამენტურ, თეორიულ პრობლემათა კვლევას მნიშვნელოვანად უწყობს ხელს ეკონომიკური მეცნიერების წარმოებასთან კავშირი, კვლევის ახალი მეთოდების და ხერხების გამოყენება, რომლებიც საშუალებას ქმნიან ეკონომიკური პროცესების უფრო სიღრმისეული ანალიზისათვის, არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ფუნდამენტური და გამოყენებითი კვლევის სწორ, ობტიმალურ შეფარდებას. თანამედროვე ეტაპზე აქტიურად მიმდინარეობს თეორიულ პრობლემათა, მწარმოებლურ ძალთა და წარმოებით ურთიერთობათა განვითარების კანონზომიერებათა და მათი პრაქტიკული გამოყენების ორგანული შერწყმა. სწორედ ესაა თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობის აუცილებელი პირობა.

დღეისათვის ეკონომიკური კვლევის სიღრმისეული მხარეების გაძლიერებისათვის აღარაა საკმარისი ის სტატისტიკური მონაცემები, რომელსაც ჩვენ ვლბულობთ სტატისტიკური ორგანოებიდან, განსაკუთრებით მეცნიერ-ტექნიკური პროგრესის დარგში, წარმოებული პროდუქციის ხარისხისა და წარმოების ეფექტიანობის შესახებ, არა გვაქვს ძირითადი ეკონომიკური მონაცემების ღირებულებითი ასახვა რაიონულ ჭრილში.

ეკონომიკური მეცნიერება სისტემატურად უნდა ლეზულობდეს მონაცემებს, ინფორმაციას იმის შესახებ თუ როგორი შედეგები აქვს მეცნიერებისა და ტექნიკის მიღწევებს რესპუბლიკაში. კონკრეტულად უნდა ვიცოდეთ რა მიღწევები ინერგება და რა დაინერგება პერსპექტივაში. იმის გარეშე ძნელია, თითქმის შეუძლებელია, ეკონომიკური პროგნოზირება. ფუნდამენტური კვლევა ეკონომიკის დარგში იმით განსხვავდება საბუნებისმეტყველო და ტექნიკური მეცნიერებისაგან, რომ ის უნდა ეყრდნობოდეს ამ დარგების მიღწევებს და ამის საფუძველზე აძლევდეს მათი სახალხო მეურნეობაში დანერგვის ეკონომიკურ შეფასებას. ამგვარი მონაცემები ეკონომიკური კვლევისათვის აუცილებელია. ეკონომიკური მეცნიერებისათვის დამახასიათებელია ისიც, რომ რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის განვითარება მის წინაშე მწვავედ სვამს მოთხოვნებს გადაუდებელ სახალხომეურნეობრივ პრობლემებზე ოპერატიული გადაწყვეტილების მიღებისათვის და შესაბამისი წინადადებების, რეკომენდაციების გამომუშავებისათვის. სწავლულმა ეკონომისტებმა დროულად, შედარებით უფრო მოკლე ვადებში უნდა წამოაყენონ ხოლმე მეცნიერულად დასაბუთებული წინადადებები საქართველოს სახალხო მეურნეობის, მისი ცალკეული დარგების, სავთობ დარგების რესპუბლიკის ეკონომიკის შემდგომი განვითარების შესახებ. ამისათვის კი საჭიროა, არსებითად გაუმჯობესდეს ეკონომიკური ინფორმაცია ნებისმიერ ჭრილში, რომელიც საშუალებას მისცემს სწავლულ ეკონომისტებს უფრო სიღრმისეულად გაანალიზონ ეკონომიკური მოვლენები

და პროცესები, როგორც დარგობრივ, ისე ტერიტორიულ ჭრილში. ეს ეხება, როგორც მატერიალური წარმოების სფეროს დარგებს, ისე არაწარმოებრივ დარგებსაც. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ეფექტიანობისა და ხარისხის მაჩვენებლებს. ამასთანავე ეკონომიკური ინფორმაცია უნდა იყოს სწორი, ობიექტური, მეცნიერულად დასაბუთებული. ამ საკითხში დაუშვებელია უზუსტობა, უპასუხისმგებლობა. არაოპერატიულობა და განსაკუთრებით, მონაცემების ფალსიფიკაცია.

ობიექტური მონაცემები ეკონომიკური პროცესების მეცნიერული ანალიზის და მისი შედეგების საფუძველია.

А. Л. ГУНИЯ

О НАУЧНЫХ ОСНОВАХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ГРУЗИНСКОЙ ССР

Резюме

В статье рассматриваются некоторые региональные вопросы развития экономики Грузии на современном этапе. Обращается внимание на необходимость расширения научно-исследовательской работы по наиболее актуальным проблемам экономики.

К подобным проблемам автор относит исследование региональных особенностей строительства материально-технической базы коммунизма, и прежде всего, экономических проблем научно-технического прогресса в Грузинской ССР.

აკოლონ ნუსხაიჲ

ახალი მოვლენები იმპერიალიზმის ეკონომიკაში

კაპიტალისტურ საწარმოო ძალთა განვითარებამ კაპიტალიზმი მონოპოლისტურ გაერთიანებათა ფაზამდე მიიყვანა, ამავე მიზეზით მონოპოლისტური კაპიტალიზმი სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტურს გადაეზარდა, რაც ეკონომიკური ცვლილებებით და ახალი მოვლენებით აღინიშნა. ცვლილებები განიცადა კაპიტალიზმის წინათ ცნობილმა ეკონომიკურმა კატეგორიებმაც, თუმცა ამ ცვლილებებს თვით კაპიტალიზმის ბუნება, მისი არსი არ შეუცვლია, როგორც ამის შესახებ მსჯელობენ თანამედროვე იმპერიალიზმის იდეოლოგები. მხედველობაში გვაქვს მონოპოლიები, რომლებმაც ამჟამად რამდენადმე სხვა ხასიათი მიიღეს, შეიცვალა ზოგიერთი მათგანის ფორმა, მაგრამ ამავე დროს, მონოპოლია კაპიტალიზმის კიდევ უფრო მძლავრი ეკონომიკური ბაზა გახდა.

ერთ დროს, ე. ი. იმპერიალიზმის პირველ ხანებში, კაპიტალიზმის მთავარ ეკონომიკურ საფუძველს საერთოდ, როგორი სპეციფიკური ფორმაც არ უნდა ჰქონოდა მას, მრეწველური მონოპოლია წარმოადგენდა, საბანკო კაპიტალის ფუნქციონირებასაც უმთავრესად მრეწველობაში, ისიც მხოლოდ მცირე რაოდენობის მოპოებითი და დამამუშავებელი მრეწველობის დარგებში ჰქონდა ადგილი.

შემდეგში სამრეწველო მონოპოლიებმა ამ სახითაც კი, განვითარების ისეთ დონეს მიაღწიეს, რომ მათ შექმნეს ყველა სახის კაპიტალისტების გაერთიანებები, ე. ი. სოფლის მეურნეობაც დაადგა მონოპოლისტურ განვითარების გზას.

თუ წინათ სოფლის მეურნეობის მხოლოდ ინტენსიურ დარგებში მოქმედებდნენ მონოპოლიები საგამსაღებლო ოპერაციების დასაპყრობად, რაც წერილ და საშუალო მწარმოებელთა გაჩანაგებას იწვევდა, ახლა სოფლის მეურნეობაში შეიქრნენ და ფართო საქმიანობას ეწევიან საწარმოო ხასიათის მონოპოლიები. მსხვილი და უმსხვილესი ფერმერი, მაგალითად, აშშ-ი ამავე დროს მსხვილი მონოპოლისტიც არის, ხოლო მისი გაერთიანება ამა თუ იმ ფორმით სხვა არა ნაკლებ მძლავრ ფერმერთან გასაღების ბაზრისა და სხვათა მოპოვების მიზნით, საწარმოო ხასიათის მონოპოლიის ტიპურ განსახიერებად გვევლინება.

აშშ-ი სოფლის მეურნეობის საწარმოების ახალ ფორმას წარმოადგენენ სასოფლო-სამეურნეო კორპორაციები, კარტელები, აგრარულ-სამრეწველო გაერთიანებები, კოოპერატივები და სხვ. აღნიშნულ გაერთიანებათა ყველა ფორმა კაპიტალისტურ საწყისებზე მოქმედებს. მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის მსვლელობაში აშშ-ის სოფლის მეურნეობამ ინდუსტრიული ხასიათი მიიღო, დიდად ამაღლდა მისი ტექნიკური აღჭურვილობა. მაგალითად, ამ ქვეყნის სოფლის მეურნე აბაში ერთ დასაქმებულ მღშაქვე განაგარიშებით

სატრაქტორო პარკი 1950 წლის 9,4 ცხენის ძალიდან გადიდა 51,8 ცხენის ძალამდე 1976 წელს. მექანიკური ძრავებით აღჭურვილობის მხრივ ერთ დასაქმებულ მუშაკზე აშშ-ის სოფლის მეურნეობამ მნიშვნელოვნად გაუსწრო დამშუშავებელ მრეწველობას.

აშშ-ის სოფლის მეურნეობის საწარმოო ძალთა განვითარებამ მრეწველობის დონემდე გამოიწვია ის, რომ საზოგადოებრივი წარმოების ამ დარგმა დაპყრობა დამოუკიდებლობა და დარგთა მთელი კომპლექსის შემადგენელ ნაწილად იქცა, რომლის სახელწოდებაც არის აგრობიზნესი; აგროსამრეწველო კომპლექსი და სხვ.

აგრარულ-სამრეწველო კომპლექსი დარგთა სამ ჯგუფს მოიცავს. უწინარეს ყოვლისა, ეს არის მრეწველობა, რომელიც სოფლის მეურნეობისათვის ამზადებს წარმოების საშუალებებს, იგი აგრეთვე მოიცავს ტრანსპორტს; მეორე, ეს არის საკუთრივ სასოფლო-სამეურნეო წარმოება; მესამე, ეს არის სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულის გადამამუშავება და მზა პროდუქციის რეალიზაცია.

დარგთა სამივე ჯგუფი რომლისაგანაც ქვეყნის აგრო-სამრეწველო კომპლექსი შედგება, ჯერ ერთი, დიდ შესაძლებლობას ქმნის სასოფლო-სამეურნეო მექანიზაციისა და ავტომატიზაციის ასამაღლებლად. მეორეც, იგი მაქსიმალურად აღიძვრს შრომის ნაყოფიერებას, რის შედეგადაც მცირდება სასოფლო-სამეურნეო მუშათა რიცხვი.

მაგალითად, 1950 წლიდან 1976 წლამდე ამ ქვეყნის სოფლის მეურნეობის პროდუქციის წარმოება გადიდა 1,5-ჯერ. სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულ მუშათა რიცხვი კი — 9,9 მლნ-დან შემცირდა 4,4 მლნ-მდე, ე. ი. 2,3-ჯერ¹.

კაპიტალისტური სოფლის მეურნეობის ინდუსტრიალიზაცია, მისი ორგანული შედგენილობის ამაღლება აშშ-ი და სხვა განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებში, საესეებით ახლებურად აყენებს აბსოლუტური რენტის საკითხს. ზოგიერთი ეკონომისტი ამ მონაცემების მიხედვით აბსოლუტური რენტის საესეებით უარყოფს კაპიტალიზმის პრობლემას, რაც რა თქმა უნდა, სწორი არ არის.

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელ ათეულ წლებს განმავლობაში მონოპოლიზაციის პროცესი ღრმად შეიჭრა სახალხო მეურნეობის სხვა დარგებშიც — ტრანსპორტში, ვაჭრობაში და სხვ.

ყოველივე ამას ობიექტური, კანონზომიერი საფუძველი აქვს, რაც მდგომარეობს საზოგადოებრივ საწარმოო ძალთა განვითარების შედეგად წარმოებისა და კაპიტალის კონცენტრაციისა და ცენტრალიზაციის პროცესის შემდგომ გაძლიერებაში, წარმოებისა და შრომის ინსტრუქციების კიდევ უფრო ამაღლებაში.

იმპერიალიზმის უკანასკნელი, განსაკუთრებით მეორე მსოფლიო ომის შემდეგი პერიოდის მონოპოლიეები მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ძველი მონოპოლიებისაგან. ეს განსხვავება, უწინარეს ყოვლისა, მდგომარეობს მათ სიდიდეში და ფუნქციონირების ხასიათში. სათანადო მონაცემებით დასტურდება, რომ თითოეული მონოპოლიის ფარგლებში გიგანტურად გაიზარდა კონცენტრაციის დონე, თანამედროვე გიგანტი მონოპოლიეები თავიანთი ხელ-

¹ Мировая экономика, М., 1978, с. 214.

2. „მანეთი“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, № 1

85991

ქ. საქმის ნაწ. საქმის
 სახე-გვ. ...

მძღვანელი აპარატებით და მმართველი ორგანოებით მთელ იმპერიებს წარმოადგენენ. მაგალითად, „ჯენერალ მოტორზი“ მარტო თავის ქვეყანაში, აშშ-ში 127 ქარხანას ფლობს, ქვეყნის გარეთ კი — 45 ქარხანას. ამ ქარხნებში მუშაობენ 700 ათასზე მეტი დაქირავებული მუშები. ამ გიგანტი მონოპოლისის წლიური გაყიდვის ჯამი აღემატება ისეთი ქვეყნის მთლიანი ნაციონალური შემოსავლის მოცულობას, როგორც არის ჰოლანდია. 1973 წლის მონაცემების მიხედვით, „ჯენერალ მოტორზის“ აქტივი 20,3 მლრდ დოლარს შეადგენდა. წლიური გაყიდვის ჯამი 35,8 მლრდს, წმინდა შემოსავალი 2,4 მლრდ დოლარს. ასეთი უმსხვილესი, გიგანტური მონოპოლიების რაოდენობა აშშ-ში 1973 წელს 159-ს უდრიდა. მსგავს მდგომარეობას ადგილი აქვს ინგლისში, საფრანგეთში, ფერ-ში, იტალიაში, იაპონიაში და სხვ.

მონოპოლიების ასეთი გიგანტური ზრდის ერთ-ერთ გზას წარმოადგენს მონოპოლიების ურთიერთ შეერთება, შერწყმა, აგრეთვე ურთიერთ შთანთქმა, აქტიურ როლს ასრულებს ექსპანსია ტრადიციულ ბაზრებზე, აქ მონოპოლიები განსაკუთრებული ძალადობის წესით მოქმედებენ. მონოპოლისის დონე საზოგადოებრივ წარმოებაში განისაზღვრება არა მარტო მისი აბსოლუტური სიდიდით, არამედ იმითაც, თუ როგორია მის ხელში თავმოყრილი დარგობრივი და საერთო სამრეწველო წარმოების შეფარდებითი წილი. მაგალითად, აშშ-ის 500 მსხვილი კორპორაციიდან პირველი 100 უმსხვილესი კორპორაციის წილად მოდის წარმოებული ღირებულების 1/3, მას ეკუთვნის დამამუშავებელი მრეწველობის, მთელი აქტივის თითქმის ნახევარი. ამ მაჩვენებლების მხრივ დამამუშავებელი მრეწველობის დარგები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ყველაზე უფრო მონოპოლიზებული დარგებია საავტომობილო, ფოლადის-გამოღობის, ალუმინის, ელექტრომოწყობილობის, ნავთობის, ქიმიური და სხვ. დარგები.

მრეწველობის თითოეულ ამ დარგში არა უმეტეს ოთხი გიგანტი კორპორაციაა, რომელიც კონტროლს უწევს დარგის წარმოების 75—100%-ს. მაგალითად, ალუმინის წარმოებაში პროდუქციის წარმოების 90% თავმოყრილია სამი გიგანტი კორპორაციის ხელში, ასეთი მდგომარეობა ავტომობილების, ლოკომოტივების, ელექტროლამპების და სხვ. წარმოების დარგებში.

100 უმსხვილესი კორპორაციის წილი ინგლისის დამამუშავებელ მრეწველობაში დარგის საერთო ბრუნვაში 1970 წელს 50%-ს უდრიდა, გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში იმავე რაოდენობის კორპორაციების წილი უდრიდა 50%-ს. საფრანგეთსა და იტალიაში ეს მონაცემი ნაკლები არ არის, თუ მეტი არა.

კაპიტალიზმის უკანასკნელი პერიოდი ხასიათდება კონცენტრაციის პროცესის როგორც სიგანით ისე სიღრმისეული განვითარებით. კონცენტრაცია სიგანით მოასწავებს შრომის ახალ სფეროსა და ტერიტორიის გაფართოებას: სიღრმით — წარმოებისა და კაპიტალის განსაზოგადოების მონოპოლისტური ფორმების წარმოქმნას.

როგორც სიგანით ისე სიღრმით კონცენტრაციის პროცესის შედეგია კაპიტალისტური ეკონომიკის მონოპოლიზაციის საერთო სურათის შეცვლა. XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში კაპიტალიზმს უმეტესად კერძო მფარმოება ახასიათებდა, სჭარბობდა წვრილი და საშუალო საწარმოები, აგრეთვე მოქმედებდნენ მსხვილი ინდივიდუალური საწარმოები. მათ ბაზაზე წარმოსდგნენ სხვადასხვა სახის მონოპოლისტური გაერთიანებ-

ბი, ტიპიურს წარმოადგენდა მონოპოლია წარმოების ერთ დარგში. ასეთი, ე. წ. დარგობრივი მონოპოლია დარგის შიგნით ნაკლებად განიცდიდა კონკურენციას. იგი თითქმის მთლიანად უწყვედა კონტროლს თავისი დარგის წარმოებას და სათანადო პროდუქტთა გასაღების ბაზარს.

XX საუკუნის დასაწყისში აშშ-ი იყო 78 კონცერნი, რომელთაგან თითოეული კონტროლს უწყვედა თავისი დარგის წარმოების ნახევარზე მეტს. ამასთან 8 კონცერნი მთლიანად უწყვედა კონტროლს წარმოებას². ასეთი მდგომარეობა კარგა ხანს გრძელდებოდა.

მაგრამ მონოპოლისტური ბატონობის სურათი თანდათანობით შეიცვალა. ტიპიურ მონოპოლიებს წარმოადგენდნენ არა მარტო ერთი, არამედ მრავალი დარგის მონოპოლიები, ე. ი. ერთ დარგში შეიჭრა მრავალი მონოპოლია. ამან მკვეთრად დაარღვია წინანდელი, ერთი დარგის მონოპოლიის „სიმშვიდე“, ერთ დარგში მრავალ მონოპოლიას შორის გამწვავდა როგორც აშშ-ში ისე ფარულად ბრძოლა, როგორც ფასების განსაზღვრის, ისე ბაზრების დაპყრობისა და ნედლი მასალის შეძენისათვის.

რით იყო გამოწვეული ეს ცვლილება? იგი გამოწვეული იყო ერთი მხრივ, წარმოებისა და კაპიტალის კონცენტრაციის ამაღლებით, რომელიც გარდუვლად წარმოშობდა ახალ მონოპოლიებს, მეორე მხრივ, კი ამ დარგში მაღალი მოგების მიღების შესაძლებლობით, რომელიც წარმოდგებოდა ერთი რომელიმე გიგანტის მონოპოლიური მდგომარეობით. ეს იზიდავდა ამ დარგში მსხვილ კაპიტალს გარედან, რომლებსაც შეეძლოთ აგრეთვე პარტიკულარულ განეცხადებიათ მაღალ მონოპოლიურ მოგებაზე. ამით აიხსნება ის, რომ მაგალითად, აშშ-ი 1950-იან წლებში არ არსებობდა არც ერთი მონოპოლია, რომლის კონტროლქვეშ დარგის მთელი წარმოება ყოფილიყო. ახლა უკვე თითქმის იშვიათია ისეთი შემთხვევა, რომ ერთი რომელიმე მონოპოლია მთლიანად უწყვედეს კონტროლს ერთი რომელიმე პროდუქტის წარმოებას და გასაღების ბაზარს. მართალია, აშშ-ის კორპორაცია „ჯენერალ ელექტრიკი“, როგორც აღვნიშნეთ, თითქმის მთლიანად უწყვეს კონტროლს ელექტრონათურების წარმოებას და გასაღებას, აგრეთვე „ვესტერნ ელექტრიკი“ თვითონ ეწევა ტელეფონის მთელი მოწყობილობის წარმოებას და გასაღებას. ასევე შეიძლება ითქვას „ჯენერალ მოტორზის“ და სხვ. შესახებ, მაგრამ ეს არის გამონაკლისი და არა ტიპიური შემთხვევა. ამგვარად, ერთ დარგში რამდენიმე მონოპოლიის წარმოქმნის პირობებში წარმოებისა და ბაზრის კონტროლს არ შეიძლება ჰქონდეს აბსოლუტური მონოპოლიის ხასიათი, კონტროლი ნაწილდება რამდენიმე გიგანტ მონოპოლიას შორის.

როგორია მდგომარეობა დარგთაშორის მონოპოლიებს შორის? როგორ უთანხმდებიან, ან უთანხმდებიან თუ არა ისინი ერთმანეთს? მონოპოლიებს, რომლებიც თავიანთი პროდუქციის რეალიზაციას ეწყვიან სხვა სფეროებში, საქმე აქვთ როგორც წვრილ და საშუალო ისე უმძლავრეს ფირმებთან. მაგალითად, ფოლადგამომდნობი დარგის კორპორაციების პროდუქციის მთავარ მომხმარებელს წარმოადგენენ საავტომობილო, ავიამშენებლობის და ტრანსპორტის მონოპოლიები, ამავე დროს შათ კავშირურთიერთობა აქვთ წვრილ და საშუალო მონოპოლიებთანაც.

² Экономические науки, 1974, № 9, გვ. 77.

ამგვარად, პრაქტიკულად ერთმანეთის პირისპირ დგანან მონოპოლიები და „მონოპოლიათა მონოპოლიები“, რაც მონოპოლიების ბატონობის ტიპიურ ფორმას წარმოადგენს. ეს ფორმა თანამედროვე ბურჟუაზიულ ეკონომიკურ ლიტერატურაში ცნობილია ოლიგოპოლოგიის სახელწოდებით, რომლის ავტორად მიჩნეულია ცნობილი ბურჟუაზიული ეკონომისტი ე. ჩემბერლინი.

ე. ჩემბერლინის მიხედვით, ოლიგოპოლოგიის ძირითადი დანიშნულება მდგომარეობს გვიჩვენოს კონკურენციის სრული შეუძლებლობა ერთი მონოპოლის ბატონობის პირობებში, რაც შეეხება თვით ოლიგოპოლოგიას, ანუ მრავალ მონოპოლიას, აქ კონკურენცია შეიძლება არსებობდეს გარკვეული ზომით. საბოლოო ანგარიშით, ოლიგოპოლია საერთოდ უარყოფს მონოპოლიზმს. მისი შედეგებით და ძირითადი ეკონომიკური ნიშნებით.

კაპიტალიზმის მონოპოლისტური სისტემის უარყოფა თანამედროვე ბურჟუაზიული ეკონომისტების გავრცელებული შეხედულებაა, რითაც ისინი ცდილობენ ჩრდილი მიაყენონ იმპერიალიზმის ლენინურ თეორიას.

მონოპოლისტური სისტემის უარყოფით ბურჟუაზიული ეკონომისტები და სოციოლოგები უარყოფენ კაპიტალიზმის მომაკვდაობის, სიღამპლის, კარაზიტების ლენინურ გაგებას, უარყოფენ იმას, რომ იმპერიალიზმი არის სოციალისტური რევოლუციის წინაღუდე, უარყოფენ იმპერიალიზმის ისტორიულ ადგილს.

ტერმინი „ოლიგოპოლოგია“ იხმარება საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურაშიც, მაგრამ აქ მას სხვა მნიშვნელობა აქვს, სახელდობრ, მისი საშუალებით ვახდენთ იმ კონკრეტული ფორმების ანალიზს, რომელშიც განვითარებული კაპიტალისტური ეკონომიკის მონოპოლია გვევლინება.

ჩვენი გაგებით ოლიგოპოლიაში იგულისხმება ისეთი მდგომარეობა თანამედროვე კაპიტალისტურ ეკონომიკაში, როცა წამყვან დარგებში ბატონობს არა ერთი, არამედ მრავალი მსხვილი კომპანია, რომელთა შორისაც არსებობს ურთიერთ შეჭახება. ისინი ერთობლივ ჯგუფურ ბატონობას ახორციელებენ ბაზარზე.

როგორც ვხედავთ, მონოპოლიებისა და ოლიგოპოლიების სიტუაცია, რომლითაც კაპიტალიზმი ხასიათდება უკანასკნელ ხანებში, ახალ მოვლენას წარმოადგენს. ამას კაპიტალისტურმა ეკონომიკამ საწარმოო ძალთა განვითარების საფუძველზე წარმოების განსაზოგადოებისა და კონცენტრაციის ტრალზაციის პროცესის ამალღების შედეგად მიაღწია.

საერთოდ, თანამედროვე კაპიტალიზმს ახასიათებს მონოპოლიების მთელი ქსელის შექმნა, ეკონომიკის მონოპოლიზაციის გაღრმავება, ამასთან საჭიროა აღინიშნოს ისიც, რომ მონოპოლიების ზრდასთან ერთად ადგილი აქვს ცვლილებებს მათ ფორმებშიც.

როგორც ცნობილია, ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში ეკონომიკურ ლიტერატურაში საქმად იყო აღწერილი მონოპოლიების ისეთი ფორმები, როგორცაა — კარტელები, სინდიკატები, ტრესტები, კონცერნები და სხვ.

ამასთან კარტელები უფრო მეტად გავრცელებული იყო ევროპაში, ხოლო ტრესტები — აშშ-ში. უკანასკნელ ხანებში გაჩნდნენ მონოპოლისტური გაერთიანებების ახალი ფორმები, სახელმწიფო საუთერება სულ უფრო მეტად იძენს სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური კაპიტალიზმის ხასიათს, ასევე დიდ როლს ასრულებს სახელმწიფო მოხმარება, ეკონომიკის სახელმწიფოებრივ-მონოპოლისტური რეგულირება და სხვ.

მთელ რიგ ქვეყნებში სახელმწიფოს ეკუთვნის სახალხო მეურნეობის მთელი რიგი დარგები და საწარმოები. ეს გარემოება დიდ გავლენას ახდენს საერთოდ მონოპოლიების ახალი ფორმების წარმოშობაზე და ძველი მონოპოლიების ახალი თვისებებით და თავისებურებებით აღჭურვაზე, სერაიზულ ცვლილებებს აქვს ადგილი სამრეწველო კომპანიების ორგანიზაციულ სტრუქტურაშიც.

ავიღოთ, მაგალითად, კარტელი. როგორც ცნობილია, კარტელი მონოპოლის ერთ-ერთი პირვანდელი ფორმაა, რომელიც ემსახურებოდა მრეწველურ კაპიტალისტებს შორის სათანადო საქონელზე ერთიანი ფასების დაწესებას, ბაზრების განაწილებას, კრიზისების დროს კვოტირების გზით წარმოებას რამდენადმე შეკეცის ამოცანას და სხვ. ამ დანიშნულების კარტელების სამშობლოდ გერმანია ითვლებოდა, სადაც გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან წარმოიშვნენ და ვანეითარდნენ ისინი. როგორც ცნობილია, ვ. ი. ლენინი სწორედ აქედან იწყებს მონოპოლიების ისტორიას და მათი საქმიანობის შედეგებს. იმ დროს, როგორც ვ. ი. ლენინი აღნიშნავს, მონოპოლიები მხოლოდ ოდნავ შესამჩნევ ჩანასახს წარმოადგენდნენ. შემდეგ იწყება კარტელების განვითარების ფართო ზოლი, თუმცა ისინი ჯერ კიდევ გამონაკლისს წარმოადგენდნენ და არ იყვნენ მტკიცენი. კარტელები მთელი სამეურნეო ცხოვრების ერთ-ერთ საფუძვლად მხოლოდ 1900—1903 წლებში იქცნენ, როცა კაპიტალიზმი მისი უმაღლესი სტადიის — იმპერიალიზმის ეპოქის შუავე ეკონომიკური კრიზისების მარწყუებში მოექცა. ამ დროს კარტელები „უთანხმდებოდნენ“ ერთმანეთს გაყიდვის პირობების, გადახდის ვალუბისა და სხვ. შესახებ. ისინი ურთიერთშორის იყოფდნენ გასაღების სფეროებს, განსაზღვრავდნენ დასაზღადებელ პროდუქტთა რაოდენობას, აწესებდნენ ფასებს, ანაწილდნენ მოგებას ცალკეულ საწარმოთა შორის და სხვ. მიუხედავად ამისა, არ შეიძლება ითქვას, რომ კარტელები ყოველთვის ინარჩუნებდნენ დამოუკიდებელ არსებობას, პირიქით, ბევრი მათგანი შუავე კონკურენციისა და კრიზისების პირობებში იშლებოდნენ და ხელახლა არსდებოდნენ ახალ საფუძველზე. ასეთ მდგომარეობას მასობრივად ჰქონდა ადგილი 1929—1933 წლების ეკონომიკური კრიზისების დროს.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ კარტელებმა მნიშვნელოვანი ცვლილება განიცადეს, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ კარტელურ შეთანხმებებს ახლა ადგილი აქვს არა მარტო ცალკეულ საწარმოებს შორის, არამედ უმეტესად ტრესტებსა და კონცერნებს შორის, ამასთან კარტელში ახლა ერთიანდება რამდენიმე მსხვილი მონოპოლია, რომლებიც ამზადებენ არა ერთს, არამედ 2—3 ჯგუფის საქონელს.

წინათ შეთანხმებათა კარტელური ფორმიდან წარმოსდგებოდნენ მონოპოლიების უფრო მაღალი ფორმები — ტრესტები და კონცერნები, ახლა კი, პირიქით, ტრესტები და კონცერნები ერთგვარ წანამძღვარს წარმოადგენენ კარტელების შესაქმნელად ახალ საფუძველზე.

კარტელი წინათ მონოპოლიური გაერთიანების დაბალ ფორმას წარმოადგენდა, ახლა კი, იგი როგორც წესი, მონოპოლისტური ორგანიზაციის უფრო მაღალ ტიპს წარმოადგენს, ვიდრე ტრესტი და კონცერნი. მონოპოლისის კარტელური ფორმა მონოპოლიების სხვა „შემოწმებულ“ ფორმებს შორის წინაპლანზე წამოიწია. როგორც ვხედავთ, კარტელმა დიდი უპირატესობა მიიღო.

რით აინსნება კარტელის ფორმის ასეთი ცვლილება და მისი უპირატესი

როლი? რამ განაპირობა იგი? ეს იმით აიხსნება, რომ კარტელი ახლა უფრო მეტად პასუხობს თანამედროვე კაპიტალისტური წარმოების ორგანიზაციის მოთხოვნებს, გასაღების პირობებს და, მაშასადამე, კაპიტალისტურ კონკურენციას. იგი უფრო „გამძლე“ აღმოჩნდა კონკურენციაში. ცალკეული ფორმერციული დამოუკიდებლობის შენარჩუნება, უფრო მეტ მოქნილ ფორმას აძლევს თანამედროვე კარტელებს, რომლებიც უფრო მოხერხებულად ეგუებიან წარმოებისა და გასაღების შეცვლილ პირობებს და ვითარებას³.

როგორც ვხედავთ, თანამედროვე კარტელები ძირითადად განსხვავდებიან წინანჭელი კარტელებისაგან. მართო ის რად ღირს, რომ ისინი უაღრესად მსხვილები არიან, აქვთ უფრო ფართო საქმიანობის სფერო. თანამედროვე კარტელების არსებით თავისებურებას წარმოადგენს საწარმოო და კომერციული ინფორმაციის ფართო ურთიერთგაცვლა, აქციონერულ საწყისებზე მეცნიერული საგამოკვლევო ცენტრების შექმნა, საბაზრო კონიუნქტურის შესწავლა და სხვ.

მიუხედავად ასეთი დიდი როლისა და მნიშვნელობისა, კარტელები ყველგან როდი პოულობენ გავრცელებას, ზოგიერთ ქვეყანაში ისინი, მაგალითად, ამერიკის შეერთებულ შტატებში, აკრძალულიც კი არის. კარტელების კლასიკურ ქვეყნად დღესაც რჩება გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა, აგრეთვე ინგლისი, საფრანგეთი და სხვ.

ჩვენი აზრით, არ შეიძლება სწორად ჩაითვალოს შეხედულება, თითქოს ნეორე მსოფლიო ომის შემდეგ საერთოდ ყველა კაპიტალისტურ ქვეყანაში დაეკა კარტელების როლი, რომ კარტელები შეთანხმებები წარსულს ჩაბარდა და სხვ⁴.

ამის მიზეზი თითქოს ის არის, რომ ისინი აღმოჩნდნენ წინააღმდეგობაში გაზრდილ კონკურენციასთან პროდუქციის ასორტიმენტისა და ხარისხის მიხედვით, რომ თითქოს კარტელები ხელს უწყობდნენ ტექნიკურად ჩამორჩენილი ფირმების შენარჩუნებას და გარკვეული ზომით ამუხრუჭებდნენ კონცენტრაციისა და ცენტრალიზაციის პროცესს დარგების ფარგლებში. აღნიშნული მიზეზებით თანამედროვე კარტელების როლის დაცემის ახსნა სრულებით არ შეეფერება სინამდვილეს.

როგორც აღვნიშნეთ, თანამედროვე კარტელები სულ სხვა საფუძველს ენეარებიან, სხვა მიზნებითა და დანიშნულებით მოღვაწიობენ. ისინი ზოგჯერ აშკარად, ზოგჯერ ფარულად მოქმედებენ, შეიცვალა მათი ფორმა და სხვ. ეს არის ახალი მოვლენა კარტელების ცხოვრებაში, რაც მოითხოვს შესწავლას. უამისოდ კი თქმა, გაქრა კარტელები — არ შეეფერება სინამდვილეს, არა სწორად აფასებს თანამედროვე კაპიტალიზმის ეკონომიკურ პირობებს. სამწუხაროდ, პოლიტიკური ეკონომიის კურსის სწავლების დროს, აღნიშნული ცვლილებები და ახალი მოვლენები კარტელების საქმიანობაში ნაკლებად არის გაოვალისწინებული, რაც არ შეიძლება გამართლებულად ჩაითვალოს. კარტელები არ წარმოადგენენ გამოჩენილს. ცვლილებებს აღვილი აქვს მო-

³ В. С. Торкановский. Новые явления и развития монополистического капитала, М., 1973, с. 106.

⁴ Ленинская теория империализма и современность, М., 1977, с. 44.

ნოპოლიების სხვა ფორმებშიც. ავიღოთ, მაგალითად, კონცერნი. მონოპოლიას ეს ფორმაც მთელი რიგი ახალი მოვლენით ხასიათდება.

სიახლე კონცერნის ევოლუციაში ის არის, რომ მასში ერთიანდება ანა მარტო ცალკეული საწარმოები, არამედ გაერთიანებანი, კომბინატების, კომპანიების, მათი ფილიალების სახით. ამასთან ეს გაერთიანებანი არ მიეკუთვნებიან წარმოების ერთ რომელიმე დარგს, არამედ წარმოადგენენ რამდენიმე დარგს ერთდროულად.

მაგალითად, წინანდელ კონცერნთან შედარებით ახლანდელი კონცერნი აერთიანებს მრეწველობისა და სავაჭრო კომპანიების ჯგუფებს და სხვა სპეციალიზირებულ ერთეულებს, რომლებიც თუმცა დაკავშირებულნი არიან ერთმანეთთან ერთიანი ფინანსური ინტერესებით, მაგრამ სხვა მხრივ შორს დგანან ერთმანეთისაგან ან აქვთ ძლიერ შორეული ტექნოლოგიური კავშირი. ასეთებია, მაგალითად, მრეწველური და სავაჭრო კომპანიების გარდა სატრანსპორტო, მომსახურე და ფინანსური საწარმოები, აგრეთვე ფილიალები. როგორც ვხედავთ, კონცერნი უმსხვილესი მრავალდარგოვანი მონოპოლისტური გაერთიანებაა, დიდი მრეწველური კომპლექსია, რომლის საქმიანობაც მთელ კაპიტალისტურ მსოფლიოს წვდება.

თანამედროვე კონცერნები წარმოების პროცესის გარდა დიდ ყურადღებას უთმობენ ოპერატიულ-სამეურნეო საქმიანობის ცენტრალიზებული და დეცენტრალიზებული მართვის მეთოდების ოპტიმალურ შერწყმას, ენერგეტიკული სიმძლავრეების გამოყენებას, სამეცნიერო-სავამოკვლევო ინსტიტუტების კვალიფიციური საინჟინერო-ტექნიკური კადრების მომზადებას და სხვ.

გარდა სიდიდისა, თანამედროვე კონცერნების დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს შეთანხმება უმსხვილეს მონოპოლიებთან, როგორც ცალკეული დარგების, ისე მთელი სახალხო მეურნეობრივი და საერთაშორისო მასშტაბით. ამ შემთხვევაში მთავარი მიზანი არის პროდუქტების კონკურენცია (ხარისხი და სხვ.) და კონკურენცია პროდუქტების ბაზარზე (რეკლამები, გასაღების ორგანიზაცია და სხვ.).

ამ შემთხვევაში მიმართავენ ისეთ მეთოდებს, რომელიც უშუალოდ არ არის დაკავშირებული წარმოებასთან ან რეალიზაციასთან. მაგალითად, ფასიანი ქაღალდების ფინანსური ნაჭინაცია და სპეკულაცია, სპეციალისტების გადაბირება, კონკურენტების მიმართ ყოველგვარი დახვეწვა, მთავრობის სუბსიდიების გარშემო ბრძოლა, კონტრაქტები, მთავრობის მნიშვნელოვანი პოსტები და სხვ.

მონოპოლისტური კონკურენცია მსხვილი კონცერნების მიერ გამოიყენება მალალი და მყარი მოგების მისაღებად. „მონოპოლია, — წერს ვ. ი. ლენინი, — იძლევა ზემო გებას, ე. ი. ნორმალურზე... გადამეტებულ მოგებას“.

ასე მაგალითად, 1947—1955 წწ. მოგების საშუალო წლიური ნორმის პირობებში აშშ დამუშავებელი მრეწველობის 14,8%-დან 22 უმსხვილესმა კონცერნმა მიიღო მოგების წლიური საშუალო ნორმის 22,1%. მათ შორის „ჯენერალ მოტორზმა“ — 51%., „ჯენერალ ელექტრიკმა“ — 36,7%., „დიუპონ დე მურმა“ — 33,8%., „ისტმენ კოდაკმა“ — 30,2%., „იუნიონ კარბაიდ ენდ—კარბონმა“—25,3%., „იუნაიტედ სტიეტს სტილმა“—18,3%. და სხვ.

შემდეგ წლებში ეს მონაცემები კიდევ უფრო გადიდა. მაგალითად, 1960—1970 წწ. მოგების საშუალო წლიური ნორმის პირობებში აშშ-ის დამუშავებელ მრეწველობაში 12,5%-დან 20 უმსხვილესმა კონცერნმა მიიღო მოგების საშუალოწლიური ნორმა 17,1%. მათ შორის „ჯენერალ მოტორზმა“ — 30,7%, „ჯენერალ ელექტრიკმა“ — 21,8%., „დიუბონ დე ნემურმა“ — 19,6%., „ისტმენ კოდაკმა“ — 34,7%., „კარტერპილერ ტრაქტორმა“ — 28,7%., „ბოინგმა“ — 20,8%⁶.

არსებობს შემდეგი ძირითადი ტიპის კონცერნები. პირველი — ეს არის ისეთი კონცერნები, რომლებიც მოლიანად ფლობენ მასში გაერთიანებულ საწარმოებს; მეორე — ეს არის კონცერნები, რომლებშიც გაერთიანებულნი არიან ფორმალურად დამოუკიდებელი სააქციო კომპანიები, რომელთა აქციების საკონტროლო პაკეტი იმყოფება მეთაური კომპანიების მფლობელობაში და ახორციელებენ ხელმძღვანელობას და მმართვეას კონცერნზე⁷.

პირველი ტიპის კონცერნები უფრო მეტად გავრცელებულია აშშ-ში, მეორე ტიპის კი, ევროპის ქვეყნებში და იაპონიაში.

საერთოდ ამერიკის სინამდვილეში უფრო მეტად კონცერნებია გავრცელებული. ამასთან ბევრი მათგანი მულტიმილიონური და მულტიმილიარდურია. ასეთი კონცერნები ამერიკის შეერთებულ შტატებში 1974 წელს იყო სულ 24, რომელთა ბრუნვის მოცულობა საშუალოდ 5 მლრდ დოლარს უდრიდა. 11 მათგანის ბრუნვა 10 მლრდ დოლარს უდრიდა. მილიარდერებს კლუბის წევრები იყვნენ 1974 წელს 11 ნათობის კონცერნი, 4 ელექტროტექნიკის და ელექტრონის კონცერნი, 3 ავტომობილის, 2 ქიმიური, ამდენივე ფოლადის და 1 კონგლომერატ⁸.

ომის შემდგომმა მოვლენებმა კაპიტალიზმის ეკონომიკურ განვითარებაში, კონცენტრაციისა და ცენტრალიზაციის ახალმა ფორმებმა, მეცნიერულ-ტექნიკურმა რევოლუციამ, კაპიტალის ინტერნაციონალიზაციამ და სხვ., რომლებმაც წარმოშვეს მონოპოლისტურ გაერთიანებათა ახალი ფორმები, სათანადო გავლენა მოახდინა ტრესტების საქმიანობაზეც, შეიტანა მასში სათანადო ცვლილებები, თუმცა ტრესტები მონოპოლიების ყველაზე უფრო მაღალ ფორმას ახლაც წარმოადგენენ. ტრესტს ახასიათებს ნდობით აღჭურვილ პირთა მიერ ქონების და საქმიანობის წარმართვა, მისი სახელწოდებაც „Trust“ აქედან წარმოსდგება. ეს სახელწოდება ჭერ კიდევ სააქციო საზოგადოებებიდან მოდის, როცა ამ საზოგადოებების დირექტორები თავდაპირველად გამოდიოდნენ, როგორც აქციონერთა ნდობით აღჭურვილი პირები. შემდეგში, Trust-ი გამოხატავდა კაპიტალისტთა შეთანხმებას, ანუ გაერთიანებას, კონკურენციის შეზღუდვის ან რეგლამენტაციის ან სასაქონლო ფასების ფიქსაციის ან მათი გადიდების მიზნით. ამ გავებით ტრესტი ემსგავსება კარტელს, მით უფრო, რომ კარტელი და ტრესტი არსდებოდნენ და რამდენადმე ახლაც ფუნქციონირებენ ჰორიზონტალური პრინციპის მიხედვით, ე. ი. ერთნაირსაბოლოო პროდუქტების წარმოებით და ვაჭრობით. გარდა ამისა, საწარმოები, რომლებიც ტრესტში შედიან წარმოებისა და გასაღების მხრივ ინარჩუნებენ ავტონომიური ერთეულების ფორმას, მიუხედავად ამისა, მათ ერთმანეთისაგან

6 МЭ и МО, 1969, № 1, с. 53.

7 Ленинская теория империализма и современность, 1977, с. 50—51.

8 Н. И. Многолет, США, Промышленные концерны, М., 1976, с. 15

დიდად ანსხვავებს საკუთრების ფორმა. ტრესტი არ არის ქარხნებისა და ფაბრიკების დამოუკიდებელი გაერთიანება, როგორც ამას ადგილი აქვს კარტელში, არამედ იგია ერთიანი საწარმოო ორგანიზმი, რომელსაც ფლობს ერთიანი ასოცირებული მესაკუთრე. გარდა ამისა რამდენადაც ტრესტებს აქვთ უმთავრესად ფინანსური გაერთიანების ხასიათი, ისინი ამავე დროს ასრულებენ ჰოლდინგ-კომპანიების ფუნქციებსაც, ე. ი. შესანახად იღებენ დიდი რაოდენობის აქციებს, საკონტროლო პაკეტებს სხვადასხვა სამრეწველო საწარმოებიდან, ასეთი ფუნქციები დაკისრებული აქვთ ჰოლდინგ-ბანკებსაც.

გამოდის, რომ ტრესტები საფინანსო სისტემის კონტროლის განხორციელებით ბანკების ფუნქციებსაც ასრულებენ. ეს იმას ნიშნავს, რომ მეორე მსოფლიო ომის წინა პერიოდს კონცენტრაციისა და ცენტრალიზაციის კორპორატიული მემართულებიდან ტრესტები გადავიდნენ ვერტიკალურ მემართულებაზე. რაც ახალ ეკონომიკურ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს მონობოლებს სინამდვილეში. ამასთან დაკავშირებით ტერმინი ტრესტი თითქმის გამოდის ხმარებიდან, რამდენადაც იგი ახლა უკვე აღარ შეეფერება თანამედროვე მონობოლისტური ორგანიზაციის სერიოზულ პრინციპებს⁹. სამაგიეროდ უფრო მეტი მნიშვნელობა მიიღო კორპორაციებმა, მაგრამ არა აქციონერული საზოგადოების, არამედ, როგორც მონობოლისტური წარმოებისა და გასაღების ორგანიზაციის ფორმით.

კორპორაცია ტრესტისაგან განსხვავდება იმით, რომ წარმოადგენს არა მხოლოდ წმინდა ფინანსურ გაერთიანებას. თითოეულ მსხვილ კორპორაციას აქვს მთელი რიგი საწარმოო განყოფილება, რომლებიც უშუალოდ ხელმძღვანელობენ სამრეწველო საწარმოების ერთგვაროვან ჯგუფებს. თანამედროვე მსხვილი კორპორაცია წარმოადგენს ინტეგრირებულ საწარმოო სავაჭარო სისტემას, ფინანსური და ორგანიზაციული სახის მონობოლიას. ეს უკვე არ არის არც კარტელი, არც ტრესტი, არამედ მონობოლიის უფრო მაღალი ფორმა, რომელიც ხასიათდება შინასაქარხნო და გარეგნული ზომით შიგადაგრობივი დაეგმვის მაღალი დონით.

ასეთ მონობოლიებში წარმოების მართვა მეტად თუ ნაკლებად შეიძლება დეცენტრალიზებულიად, მაგრამ თანამედროვე ელექტროგამომთვლელი მანქანები საშუალებას იძლევიან კორპორაციის ხელმძღვანელობით წარმოებისა და გასაღების მთელი პროცესის კონტროლისა და მისი ხელმძღვანელობისათვის¹⁰.

როგორც ვხედავთ, თანამედროვე მონობოლიების ფორმებში, მათ ფუნქციონირებაში ადგილი აქვს მთელ რიგ ახალ მოვლენებს, რომლებიც კაპიტალიზმის ეკონომიკის მონობოლიზაციის გაღრმავებას იწვევს საზოგადოებრივი წარმოების ყველა სფეროში.

ეს გარემოება ერთხელ კიდევ ნათლად გვიჩვენებს იმას, რომ კაპიტალისტური საზოგადოების საწარმოო ძალები კი არ გაიყინენ, არამედ ისინი საგრძნობლად კიდევ უფრო განვითარდნენ და ვითარდებიან დღესაც, მიუხედავად კაპიტალისტური სისტემის ლბობისა და მომაკვდაობისა.

ახლა უკვე საკმარისად დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს ის დებუ-

⁹ С. А. Далин, США, Послевоенный государственно монополистический капитализм, М., 1972, с. 48.

¹⁰ იქვე, გვ. 48.

ლებს. რომ იმპერიალიზმის ეპოქაში კაპიტალიზმის მომავლადობა ან სიღამ-
პლე სრულებითაც არ გამოირიცხავს საწარმოო ძალთა განვითარებას, როგორც
ამის შესახებ ფიქრობდა ბევრი მარქსისტი ეკონომისტებიც კი, როგორც ჩვენ-
ში ისე უცხოეთში.

მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის მსვლელობამ და მისმა შედეგებ-
მა საეხეობით ცხადჰყუეს ამ დებულების სისწორე, სულ სხვა საკითხია ის, თუ,
რამდენად უზრუნველყოფს კაპიტალისტური წარმოებრივი ურთიერთობანი
მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის სრული მასშტაბით გაშლას. ასეთ უზ-
რუნველყოფას და შესაძლებლობას, როგორც ცნობილია, მხოლოდ სოცია-
ლისტური წარმოების წესი იძლევა.

გარდა ამისა, ეს გარემოება ერთხელ კიდევ ნათლად გვიჩვენებს იმ დე-
ბულების სისწორეს, რომელიც ამტკიცებს, რომ თანამედროვე კაპიტალიზმის
განვითარება მისი შემდგომი მონოპოლიზაციის გზით მიემართება და გვიჩვე-
ნებს მასთან დაკავშირებულ ყველა უარყოფით თვისებას, წინააღმდეგობათა
და ანტაგონიზმების გაღრმავების ნამდვილ სურათს.

ეს კი არ უარყოფს ვ. ი. ლენინის ცნობილი ნაშრომის „იმპერიალიზმი,
როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადია“ ძირითადი აზრის სისწორეს, ან
ამ ნაშრომის თანადროულობის მნიშვნელობას, არამედ ადასტურებს მას, გვი-
ჩვენებს იმპერიალიზმის ლენინური თეორიის ცხოველყოფილობას, მის მეც-
ნიერულ ძალას თანამედროვე პირობებში.

როგორც აღვნიშნეთ, მონოპოლიების ახალი ფორმების შექმნა, ცვლი-
ლებები წინანდელი მონოპოლიების ფუნქციონირებაში, სწორედ კაპიტალის-
ტური საწარმოო ძალების ზრდის, მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის შე-
დეგს წარმოადგენს. სწორედ ამის შედეგია წარმოების კონცენტრაციის ახალი
ფორმა—დივერსიფიკაცია და მონოპოლიის კიდევ ახალი ფორმის დივერსი-
ფიცირებული მონოპოლიის ანუ კონგლომერატის წარმოშობაც.

ზოგიერთი ეკონომისტი ამტკიცებს, რომ მეცნიერულ-ტექნიკურ რევო-
ლუციას არ მოუხდენია გავლენა მონოპოლიების ფორმების ცვლილებაზე,
არც მონოპოლიების ახალი ფორმების წარმოებაზე. იმ ფაქტიდან, რომ კონ-
გლომერატის წარმოშობა, დროის მიხედვით დამოთხვა მეცნიერულ-ტექნი-
კურ რევოლუციას არ გამომდინარეობს ის, რომ მათ შორის თითქოს არსე-
ბობს მიზეზისა და შედეგის ურთიერთობა. რა თქმა უნდა, მეცნიერულ-ტექ-
ნიკური რევოლუციის პირობებში მონოპოლიები იყენებენ ტექნიკურ პროგ-
რესს თავიანთი კონკურენტუნარიანობის გასაძლიერებლად და მოგების გასა-
დიდებლად, მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ კონგლომერატები მეც-
ნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის წარმონაშობია¹¹.

რა თქმა უნდა, ეს შეხედულება არ არის სწორი. დამტკიცებულია, რომ
მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის პირობებში საწარმოო ძალთა მნიშვნე-
ლოვან ზრდას აქვს ადგილი. რამაც მთელი რიგი ცვლილებანი გამოიწვია სა-
ზოგადოებრივი წარმოების ყველა დარგში, და თქმა იმისა, რომ კონგლომე-
რატების წარმოშობა ამ საწარმოო ძალთა განვითარების უბრალო დამოთხვევის
ფაქტს წარმოადგენს — დიდ გაუგებრობად უნდა ჩაითვალოს.

კონგლომერატის წარმოშობა, როგორც მონოპოლიის მაღალი ფორმისა
დაკავშირებულია წარმოების მონოპოლიზაციის გარკვეულ საფეხურზე კა-

¹¹ МЭ и МО, № 5, 1974, с. 87.

პიტაღორის დაგროვებისა და ცენტრალიზაციის კანონზომიერ პროცესთან. კონგლომერატი-თანამედროვე კაპიტალიზმის, მისი მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდის უმსხვილესი მონოპოლისტური გაერთიანებაა.

ტერმინით „კონგლომერატი“ აღნიშნავენ კონცერნის სახის მონოპოლისტურ გაერთიანებას, რომლის საქმიანობის სფეროს შეადგენს წარმოების არა ერთი რომელიმე დარგი, არამედ რამდენიმე, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი დარგები. ისინი ერთმანეთისაგან არ არიან დამოუკიდებელი არც წარმოების, არც მომსახურების და გასაღების, არც მეცნიერულ-სავაჭოვლო მუშაობის და სხვათა სფეროში. ამ დარგების გაერთიანება მათი ურთიერთ შთანთქმის ან შეერთების გზით ხდება, ანუ როგორც კ. მარქსი იტყოდა, ხდება კაპიტალისტის მიერ კაპიტალისტის ექსპროპრიაცია.

არ შეეფერება სიმართლეს ის, თითქოს კონგლომერატები აშშ-ის მოვლენა და იგი არ იცის ევროპის ქვეყნებში. ასეთი აზრი გამოთქვა ზოგიერთმა ეკონომისტმა კონგლომერატების შესახებ გამართულ დისკუსიის დროს ჩვენს ეკონომიკურ ლიტერატურაში. გერმანიაში, მაგალითად, კონგლომერატის ტიპის პირველ გაერთიანებას წარმოადგენდა სტინესის კონცერნი, თუმცა მან მალე შეწყვიტა არსებობა. პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ინფლაციის პერიოდში სტინესმა სხვადასხვა საწარმოს მრავალი აქცია შეისყიდა, რომლებსაც ერთმანეთთან არ ჰქონდათ კავშირი. მაუხედავად ამისა, სწორი იქნება თუ ვიტყვით, რომ მეორე მსოფლიო ომამდე ევროპაში არ არსებობდა პირობები კონგლომერატების მასობრივი ორგანიზაციისათვის. ამ პერიოდში მონოპოლიების წინაშე კიდევ არ იდგა საბრძოლო ამოცანად მთლიანად ქვეყნის ეკონომიკაში გაბატონების საკითხი; თითოეული მათგანი ძირითადად ბატონობდა წარმოების ერთ რომელიმე დარგში, კონკურენციაც ამ დარგების ფარგლებში მიჰყვებოდა.

ბურჟუაზიულ ეკონომიკურ ლიტერატურაში ტერმინი „კონგლომერატი“ გამოჩნდა ჯერ კიდევ 1940 წელს, ეს იყო პერიოდი, როცა ამერიკის მრეწველურმა განვითარებამ აშკარა დიფერენციაციის ხასიათი მიიღო. მაგრამ მათი ფართო გავრცელება მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მოხდა, განსაკუთრებით 1950—1960 წლებში. როგორც აშშ, ისე ევროპის ქვეყნებში, კონგლომერატების წარმოშობა არ იყო შემთხვევითი მოვლენა, რომელიც დაკავშირებული იქნებოდა საბირჟო სპეკულაციასთან, აქციის კურსის მატების თამაშთან, არამედ, როგორც აღვნიშნეთ, იგი იყო კანონზომიერი შედეგი კაპიტალისტური წარმოების კონცენტრაციის პროცესისა გეგანტური მონოპოლიების შემცირების სინამდვილეში, რომელიც განპირობებულია მთლიანად ქვეყნის ეკონომიკაში გაბატონების მისწრაფებით და მაღალი მოგების მიღების ინტერესებით, წინათ მონოპოლიები უმეტესად იბრძოდნენ მრეწველობის ერთ დარგში გასაბატონებლად.

ახალ პირობებში მონოპოლიების ბრძოლის ერთ-ერთი თავისებურება ის არის, რომ ისინი მთლიანად ქვეყნის ეკონომიკაში გასაბატონებლად იბრძვიან, ამისათვის ახდენენ ძალთა გადაჯგუფებას, ფინანსური საშუალებების კონცენტრაციას, სახელმწიფოს გამოყენებას, მასებზე ზეგავლენის ღონისძიებათა განხორციელებას, კონკურენტუნარიანობის გაძლიერებას და სხვ.

ახლანდელ პირობებში ძლიერი ის მონოპოლისტი შეიძლება იყოს, და არის კიდევ, ვინც ბატონობს წარმოების მრავალ დარგში, მას ერთ დარგში

ვაბატონებული მონოპოლისტი კონკურენციაში ვერ გაუმკლავდება, ასეთი მონოპოლისტი ერთი სახის საქონლის წარმოებაში, რომ დამარცხდეს ასპარეზზე შეუძლია გამოვიდეს მეორე საქონლის წარმოებით, აქაც რომ დამარცხდეს, გამოვა მესამე, მეოთხე, მეხუთე და ა. შ. საქონლის წარმოებით. ეს აიძულებს კაპიტალისტებს იბრძოდნენ წარმოების მრავალი დარგის დასაპყრობად. მაგრამ ვინაიდან ამისათვის თითოეული მათგანის საშუალება არ არის საკმარისი, მიმართავენ გაერთიანებას შეერთების ან ურთიერთ ჩაყლაპვის გზით. ორივე შემთხვევაში გაერთიანება კონგლომერატის ფორმით ხდება. როგორც ვხედავთ, კონგლომერატი თანამედროვე მონოპოლისტური გაერთიანების ყველაზე მაღალი ფორმაა, მას პირობითად შეიძლება ვუწოდოთ „მონოპოლიათა მონოპოლია“, „ტრესტთა — ტრესტი“. კონგლომერატი არ არის წმინდა საწარმოო ფუნქციების საფუძველზე შექმნილი გაერთიანება, მას აქვს აგრეთვე სავაჭრო, საფინანსო, საკონტროლო მოღვაწეობის სფერო. ამიტომ არის, რომ მას მკვიდრო კავშირი აქვს კომერციულ და საინვესტიციო ბანკებთან, აგრეთვე საურთიერო ფონდებთან. რომლებშიც თავმოყრილია მსხვილი სააქციო პაქეტები. კონგლომერატი მათგან ლებულობს კრედიტებს და ინფორმაციებს. ამგვარად, კონგლომერატებმა წინასწარ შეგნებულად სოჭვეს უარი შინაგან ტექნოლოგიურ ინტეგრაციაზე და თავიანთი „იმპერიის“ განსამტკიცებლად უპირატესობა წმინდა ფინანსურ კონტროლისა და მართვის კავშირებს მიანიჭეს. ამით იხსნება ის, რომ კონგლომერატები უფრო მეტ მოგებას ფინანსური მაქინაციების შედეგად იღებენ. თუმცა ამ მაქინაციების მექანიზმი უღარესად რთულია. ერთ-ერთი სირთულე იმაში მდგომარეობს, რომ კონგლომერატის მფლობელებს უნდა შეეძლოთ წინასწარ განსჭკრიტონ ფასიანი ქაღალდების ბაზრის კონიუნქტურა და ამის მიხედვით გამოიყენონ მომგებიანი აქციები და სხვა ფინანსური ოპერაციები, ე. ი. შექმნან და დიდი რაოდენობით მიითვისონ სპეკულატური შემოსავალი.

რაკი კონგლომერატების უარყოფით მხარეზე ჩამოვაგდეთ საუბარი, ბარემ აქვე აღვნიშნოთ კიდევ ზოგიერთი მათგანი. ფასიანი ქაღალდების ფართო სპეკულაცია ფიქტიური კაპიტალის მოცულობის გადიდებას იწვევს, რითაც ირღვევა თანაფარდობა ფიქტიურ და რეალურ კაპიტალებს შორის. ეს აძლიერებს კაპიტალისტური ეკონომიკის საფუძვლებს შერყევას, გარდა ამისა კონგლომერატები აძლიერებენ კაპიტალიზმის სოციალურ ანტაგონიზმებსაც. კაპიტალისტური რაციონალიზაცია, რომელსაც კონგლომერატები ახორციელებენ ადიდებს ტექნოლოგიურ, სტრუქტურულ და რეგონალურ უმუშევრობას. კონგლომერატში გაერთიანებული სხვადასხვა დარგის ფირმები, უარყოფით გავლენას ახდენენ აგრეთვე პროფკავშირულ მოძრაობას დარაზმულობაზე. გარდა ამისა, კონგლომერატები სახალხო მოხმარების საგნებზე უსახლვროდ ზრდიან ფასებს, აუარესებენ მშრომელთა საარსებო პირობებს.

კონგლომერატების ეს და მთელი რიგი სხვა უარყოფითი მხარეები აშკარად გამომქადენდა 1969—1971 და 1974—1975 წლების კრიზისების დროს აშშ-ი. მაშინ ყველაზე უფრო დაზარალდნენ ის კონგლომერატები, რომლებიც შექმნილი იყვნენ სპეკულაციური მომგებიანობის ვარაუდებით, დიდი ზიანი ეანიცადეს ზოგიერთმა სხვა კონგლომერატებმაც. ეს გარემოება ერთხელ კიდევ ნათლად გვიჩვენებს მარქსისტული დებულების სისწორეს მსხვილი მონოპოლიების ექსპროპრიაციის განხორციელებისა და მათი ხალხის საკუთრებად გამოცხადების გარდუალობის შესახებ. მსხვილი და უმსხვილესი მონოპო-

ლები სწორედ ამ მიმართულებით მიაქანებს მთლიანად მთელ კაპიტალისტურ სამყაროს.

საჭიროა გავვეცნოთ ზოგიერთი კონგლომერატის საქმიანობას. ავიღოთ, მაგალითად, აშშ-ის „მარტინ მარეტა“. ეს კონგლომერატი უშვებს თეთ-მფრინავებს, კოსმოსური ხომალდების კომპონენტებს, სხვადასხვა რაკეტას, ელექტრონულ სისტემებს, კავშირგაბმულობის თანამგზავრებს. გარდა ამისა იგი კონტროლს უწევს კიდევ 22 კომპანიას, რომლებიც ამზადებენ საღებავებს, ქიმიურ და სამშენებლო მასალებს, ნავთობის მრეწველობის მოწყობილობას, ალუმინის სხვადასხვა ნაკეთობას, მოწყობილობას გამოფენებისათვის და სხვ.¹²

მეორე კონგლომერატი აშშ-ი „ინტერნეიშნლ ტელეფონ ენდ ტელეგრაფ“, რომლის ბრუნვა 6 მლრდ დოლარს აღემატება, მართავს არა მარტო ამერიკის შეერთებული შტატებისა და სხვა ქვეყნების სატელეფონო სისტემას, არამედ იჯარით აქირავებს მანქანებს, აგებს სახლებს, აცხობს პურს, ფლობს აგრეთვე მრავალ სასტუმროს და სხვ.

კონგლომერატის საუკეთესო ნიმუშებს იძლევა ინგლისის ფინანსური კომპანია „სლიუიტერ უოკერ სექიერატიზ“. ეს გაერთიანება უაღრესად მოხერხებულად ეწევა სხვადასხვა ფირმის ყიდვა-გაყიდვას, მის კონტროლს ქვეშ იმყოფება რეზინისა და სამრეწველო მანქანათმშენებელი ფირმები. სამშენებლო მასალების დამზადება, ფანჯრების ლითონის ჩარჩოების დამზადება, აგრეთვე შაქრის ლერწმის მოყვანა, რომის წარმოება ავსტრალიაში და სხვ. როგორც ვხედავთ, წარმოების ეს დარგები სრულებით არ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში იმას, რომ ისინი ერთ გაერთიანებაში იყრიან თავს მექანიკურად, წარმოადგენენ კონგლომერატს. სწორედ ამ მნიშვნელობით წარმოსდგა ტერმინიც „კონგლომერატი“, რომელიც გეოლოგიის ანალოგიის მიხედვით, მოასწავებს სხვადასხვა გვაროვანი ელემენტების მექანიკურ თავმოყრას.

კონგლომერატის ეს შინაარსი კარგად არის ნაჩვენები 1969 წლის 22 თებერვლის „ნიუ რიპაბლიკის“ ნომერში მოთავსებულ სტატიაში, სადაც ნათქვამია, რომ კონგლომერატები აერთიანებენ და კონტროლს უწევენ სხვადასხვა საწარმოს — სასესხო კომპანიებიდან დაწყებული და ჩილი ბავშვების თერთულის წარმოებით დამთავრებული, კბილის ფხვნილის წარმოებით დაწყებული და აეროკოსმეტიკური პროფილის საწარმოებით დამთავრებული. კონგლომერატების მართვის სისტემა დეცენტრალიზებულია, არამარტო ოპერაციული, არამედ ისეთი სტრატეგიული ფუნქციების მხრივაც, როგორც არის მეცნიერული გამოკვლევები, ახალი სახის პროდუქციის დამზადება, ახალი ბაზრების დაპყრობა და სხვ. ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორს ჩარლზ უილსონს თავის წიგნში კონგლომერატების შესახებ მოაქვს მონაცემები თუ როგორ არის მოვალეობანი განაწილებული ცენტრალურ ადმინისტრაციაში. მუშაკთა 56% ასრულებს სხვადასხვა ფინანსურ ფუნქციას, 18,7% იურიდიულს, 6,6% საზოგადოებრივ საქმიანობასთან არის დაკავშირებული. ზემოთ ჩვენ ვილაპარაკეთ იმის შესახებ, რომ ზოგჯერ ტრესტები „პოლდინგ კომპანიებს“ როლსაც ასრულებენ, ზოგიერთი ავტორი, კონგლომერატ-

¹² Действие экономических законов капитализма в современных условиях, М., 1978. с. 131.

საც მიაწერს ამ ფუნქციას. ეს სწორი არ არის. მართალია, კონგლომერატები მათი განვითარების უკანასკნელ საფეხურზეც არა იშვიათად მიმართავენ სპეკულანტურ ფუნქციებს, მათ მჭიდრო საფინანსო ურთიერთობა აქვთ ბანკებთან, მაგრამ იმისაგან, რომ კომპანიების სააქციო პაკეტები შეიძინონ შესაძლებელი და იგი შემოსავლის წყაროდ აქციონ — კონგლომერატები შორს არიან.

ამერიკის შეერთებული შტატების ზოგიერთი კონგლომერატი იმდენად გაიზარდა და გაიბერა, რომ აშკარად გაცდა ნაციონალურ ფარგლებს და საერთაშორისო ხასიათი მიიღო. კონგლომერატების გაცვლა მსოფლიოს კაპიტალისტურ არენაზე კიდევ ერთი მაჩვენებელია კაპიტალის ინტერნაციონალიზაციის ზრდისა, რაც აგრეთვე ახალ მოვლენას წარმოადგენს იმპერიალიზმის თანამედროვე პირობებში. მაგალითად, ამერიკული „სტანდარდ ოილ ოფ ნიუჯერსი“, რომელიც ნავთობსარეწებისა და ნავთობის გადამამუშავებელი ქარხნების მსოფლიოს მეფეა, მსოფლიოს 38 ქვეყანაში ფლობს ამ დარგის საწარმოებს, „ჯენერალ ელექტრიკი“ — 24 ქვეყანაში, „ტექსტორონ“ — 19 ქვეყანაში, „ინტერნიშნლ პარვესტერ“ — 17 ქვეყანაში, „დიუპონ დე ნემური“ — 16 ქვეყანაში, „ინტერნიშნლ ბიზნეს მაშინზ“ — 13 ქვეყანაში და სხვ. როგორც ვხედავთ, წარმოების კონცენტრაციამ მიაღწია ისეთ დონეს, რომელიც სრულებით ვერ თავსდება ძველ ფორმებში და ახალ ფორმებს იღებს, უმსხვილესი მონოპოლიების დაგროვილი კაპიტალი კი დაბანდების ახალ წყაროებს ეძებს მსოფლიო ეკონომიკის ყველა დარგში და ყველა კუთხეში. ეს კი არ ასუსტებს, არამედ კიდევ უფრო ამწვავებს კაპიტალიზმის ძირითად წინააღმდეგობას, კონგლომერატების ზრდაც კაპიტალიზმის სწორედ ამ წინააღმდეგობის გაღრმავების ფაქტორია, რომლის ფორმებისა და მეთოდების შესწავლა აქტუალურ პრობლემად უნდა ჩაითვალოს.

А. Г. НУЦУБИДЗЕ

НОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ В ЭКОНОМИКЕ ИМПЕРИАЛИЗМА

Резюме

В результате развития производительных сил капитализм перерос в империализм и затем в государственно-монополистический капитализм. На этой ступени развития империализма обобществление производства достигло наивысшего уровня создались новые монополистические гиганты, изменились формы и методы деятельности старых монополий, картели из низших форм превратились в гигантские, которые превосходят тресты и концерны. Картельные соглашения заключаются не только между отдельными производственными предприятиями, как это имело место в начале возникновения монополий, но и преимущественно между трестами и синдикатами; изменились и формы концернов, в них уже объединяются сами монополии в лице комбинатов, компаний и их филиалов. Самой высшей формой монополии является конгломерат, который вырос из диверсификационной концентрации капиталистического производства.

აზიან ჯივუი

მეცხოველეობის საკვები ბაზის განმტკიცების საკითხისათვის

ამჟამად ჩვენი რესპუბლიკის წინაშე დგას მეცხოველეობის პროდუქტების წარმოებისა და დამზადების მკვეთრად გადიდების ამოცანა.

1979 წლისათვის, 1975 წელთან შედარებით, რესპუბლიკაში თითქმის უნდა გაორკეცდეს მეცხოველეობის პროდუქტების წარმოების ზრდის ტემპები და გაიზარდოს მისი რეალიზაცია. მთლიანად ყველა კატეგორიის მეურნეობაში წარმოებულ უნდა იქნეს: ხორცი—97,8 ათ. ტონა, რძე—318,7 ათასი ტონა, კვერცხი—490 მილიონი ცალი.

მეცხოველეობის პროდუქტების სახელმწიფოებრივი შესყიდვა ყველა კატეგორიის მეურნეობაში უნდა გადიდდეს: პირუტყვისა და ფრინველისა—144,5 ათას ტონამდე, რძისა—268,5 ათას ტონამდე, კვერცხისა—456 მილიონ ცალამდე.

რესპუბლიკის მშრომელთა ამ გადაუდებელი ვალდებულების რეალიზაცია შეუძლებელია მეცხოველეობის მტკიცე საკვები ბაზის შექმნის გარეშე. საკვები უხვად უნდა მოამარაგოს თითოეულმა მეცხოველეობის კომპლექსმა, ყოველმა მეურნეობამ, თითოეულმა ფერმამ. ეს ნიშნავს, რომ მთლიანად რესპუბლიკაში 1979 წელს წარმოებული უნდა იქნეს 2,5 მილიონი ტონა საკვები ერთეული. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება რესპუბლიკამ წარმატებით გაართვას თავი დასახულ ამოცანებს და გაზარდოს ხორცის, რძის, კვერცხისა და მეცხოველეობის სხვა პროდუქტების წარმოება.

მეცხოველეობის მწვავე პრობლემად კვლავ რჩება დიდუფათიანი საკვების ნაკლებობა და მასში ცილების მნიშვნელოვანი დეფიციტი. მაშინ, როცა ერთი საკვები ერთეული 100—110 გრამ მონელეზად პროტეინს უნდა შეიცავდეს, რესპუბლიკაში დამზადებული საკვების ეს მაჩვენებელი არ აღემატება საშუალოდ 60—70 გრამს, ანუ ფიზიოლოგიური ნორმის 60—63 პროცენტს. აღნიშნული მდგომარეობა იწვევს პირუტყვის პროდუქტიულობის შემცირებას, მისი ნაყოფიერების, საკვების ნაზლაურობის შემცირებას, მეცხოველეობის პროდუქციის თვითღირებულების გადიდებას.

ზემოთ ჩამოთვლილ ღონისძიებათა განხორციელებისათვის საჭიროა სამი ძირითადი ამოცანის გადაწყვეტა:

რესპუბლიკაში მნიშვნელოვნად უნდა გადიდდეს საკვები კულტურების ფართობი, მკვეთრად უნდა გაზარდოს ყველა სახეობის საკვების მოცულობა (მოსავლიანობა) და გავაუმჯობესოთ მისი ხარისხი.

ა) გავაფართოვოთ რესპუბლიკაში საკვები კულტურების ფართობი და გავადიდოთ მათი მოსავლიანობა.

ჩვენი რესპუბლიკის მიწის ფონდის პროგრესული ტრანსფორმაცია დამუშავებული ფართობების გადიდებისათვის მნიშვნელოვან რეზერვს წარმოად-

გენს. რაც სპეციალისტთა გაანგარიშებით პრაქტიკულად მაალწევს სულ ცოტა 2 მლნ ჰექტარს.

დამუშავებული მიწის ფართობების გადიდება უნდა მოხდეს ჭაობის, ბუჩქნარის, ხეების, ქვიშრობის, ჭალის, დაქანებული ფერდობების, აგრეთვე წინათ დამუშავებული ფართობების აღდგენის ხარჯზე.

ახალი ფართობების ათვისებისათვის საჭიროა დაშრობა, ამოძირკვა, ქვის ამოღება და გაზიდვა, ზედაპირის გასწორება, ტერასებისა და ტრანშეების მოწყობა, მდინარის კალაპოტის შეცვლა და სხვა ღონისძიებები, რომელთა შესრულება დღეს, თანამედროვე ტექნიკის გამოყენებით, სახელმწიფო საწარმოებისა და კოლმეურნეობების დიდი ეკონომიკური შესაძლებლობების პირობებში საესებით რეალურია და შედარებით მოკლე დროში შეიძლება გაკეთდეს.

უკანასკნელ 2—3 ათეულ წელიწადში რესპუბლიკის მიწათმოქმედება ვერტიკალური ზონალობის მხრივ მნიშვნელოვნად დაქვეითდა. ამჟამად 2000 მეტრის სიმაღლეზე და უფრო ზევით იშვიათად ხდება მიწის დამუშავება. კოლმეურნეობები და საბჭოთა მეურნეობები მაღალმთიანი ზონის ნაკვეთებს ჯერ კიდევ სათანადოდ ვერ იყენებენ. საჭიროა ამ მიწების სოფლისმეურნეობრივი ათვისება და მათგან უდიდესი ნაწილის მეცხოველეობის განვითარების სამსახურში ჩაყენება.

დიდი ადგილი უნდა დაეთმოს საკვები ძირხვენების თესვას, სადაც შესაძლებელია უნდა დაითესოს საკვები ჭარხალი, აგრეთვე შეიძლება კარგად განვითარდეს ძირხვენა თალგამურა, ანუ „კუთუზიკუ“. იგი თალგამისა და კომბოსტოს შეჯვარების შედეგად რამდენიმე წლის წინ მიიღეს ესტონეთის მიწათმოქმედებისა და მელიორაციის ინსტიტუტში. თალგამურა მაღალ მოსავალს იძლევა და ყინვა გამძლეცაა. მან საკვებ ჭარხალთან ერთად მნიშვნელოვანი ადგილი უნდა დაიკავოს მაღალმთიანი რაიონების საზოგადოებრივი პირუტყვისათვის მტკიცე საკვები ბაზის შექმნაში.

ზაფხულის ზოგიერთი საძოვარი დღემდე გამოუყენებელია უგზოობის გამო. ამ მდგომარეობაშია დუშეთის, მესტიის, ლენტეხის და ახმეტის რაიონების მთის საძოვრების ბევრი მასივი. ყველა საძოვარი უზრუნველყოფილი არ არის პირუტყვის სასმელი წყლით. ეს განსაკუთრებით საგრძნობია უდაბნოს, იალღუჯის, ჩათმას, ელდარ-სამუხის, არამ-დარას, დონჭულ-დარას და სხვა მასივებზე საგარეჯოს. მარნეულის, წითელწყაროს, სიღნაღისა და სხვა რაიონებში. ზაფხულის საძოვრები წყლის ნაკლებობას განიცდის ბოგდანოვკის (ქაჩალგორა, ქურანჩაი, ბულუბი) და ასპინძის (უშბეთი, ჩახრაზი, ნაილი) რაიონებში. წყალი აკლიათ მთავარ კავკასიონზე გაადგილებული საძოვრების ზოგიერთ მასივსაც (უპირატესად ხევისურეთსა და მთათუშეთში), სადაც შესაფერისი წყაროები ცხოველთათვის ძნელად მისაწვდომ ხევებშია გაფანტული.

ამასთან მოსაგვარებელია საძოვართსარგებლობის ბევრი არსებითი საკითხი, კერძოდ ზამთრისა და ზაფხულის საძოვრების რაიონებს შორის სწორად განაწილება. საძოვართსარგებლობის საკითხის ამ თვალსაზრისით გადასინჯვა და მოსარგებლეთა უფრო მიზანშეწონილი დაჯგუფება მეტად მომწიფებელი, სინამდვილთ ნაკარნახევი ღონისძიებაა.

დაზუსტებას საჭიროებს ზამთრისა და გარდამავალი საძოვრების გამოყენების კალენდარული ვადები, რასაც საფუძვლად უნდა დაედოს შესაფერო

მასრის ბალახნარის ბოტანიკური შედგენილობა, მიკროკლიმატი, ცხოველთა დატვირთვის დონე და სხვ. ამ ღონისძიების გატარებით, საძოვრების პროდუქტიულობა აგრეთვე მნიშვნელოვნად გაიზრდება.

მთელი სისრულით უნდა იქნეს გამოყენებული თივის მარაგის ვადიდებისათვის ისეთი ნაკვეთები, როგორიცაა აეროდრომები, განსხვისების ზოლები, არხისა და გზის პირები, ხევები, ტყის მდელოები, მთის ციცაბო ფერდობები, ტყის დამცავი ზოლები, სკოლების, საავადმყოფოების და სხვა წარმოება-დაწესებულებათა ეზოები, ე. ი. სოფლად და ქალაქად ყველა ადგილი, სადაც ამ მიმართებით არის თუნდაც მცირე შესაძლებლობა.

ბუნებრივი საძოვრებისა და სათიბების პასპორტიზაციის მონაცემების ანალიზი ადასტურებს, რომ ისეთი ღონისძიებების პრაქტიკულად განხორციელება, როგორიცაა: საძოვრების მეურნეობის შიდამეურნეობრივი მიწათმოწყობა, ცალკეული მასივის გამოვების ვადების, ცხოველთა დატვირთვის რეგულირება, სასმელი წყლით უზრუნველყოფა და სხვა, სულ მცირე ერთი ორად გაზრდის საძოვრებისა და სათიბების პროდუქტიულობას.

ამასთან, მელიორაციის დახმარება (მორწყვა — დამრობა), ზოგიერთი ნაკვეთის ზედაპირული გასწორება და სახნავ-სათეს კატეგორიაში გადაყვანა, მინერალური და ორგანული სასუქების გამოყენება, მისასვლელი გზებისა და ხიდების მოწყობა და სხვა ღონისძიებანი არსებითად გაზრდიან ბუნებრივი საძოვრებისა და სათიბების პროდუქციის რაოდენობასა და კვებით ღირებულებას.

ჩვენი რესპუბლიკის პირობებში საკვები ბაზის გაფართოების რეზერვების ძიებისას მხედველობაში უნდა მივიღოთ მემცენარეობის პროდუქციის წარმოების მკვეთრი გადიდება, რამდენადაც მეცხოველეობის საკვებ ბაზას შეადგენს არა მარტო ბუნებრივი საძოვრები, არამედ საკვების მოყვანისათვის განკუთვნილი სახნავი ფართობები, შემჭიდროებული თესვის წესით მიღებული საკვები და მთელი რიგი კულტურების ნარჩენი მასა, მცენარეული პროდუქტების გადამუშავების ნარჩენები და სხვ. დაცული უნდა იქნეს სენაჟის ჩადებისა და ბალახის ფხვნილის ტექნოლოგია¹.

სოფლის მეურნეობის ყოველი დარგის სრულყოფილი ტექნიკით, მინერალური და ორგანული სასუქებით, შხამქიმიკატებით და ქიმიური სტიმულიატორებით მომარაგება, მეცნიერების უახლესი მიღწევათა და კვალიფიკაციური კადრებით უზრუნველყოფა, მეურნეობის გაძლიერების პროგრესული ხერხებისა (სპეციალიზაციისა და კონცენტრაციის გაღრმავება, მეურნეობის მოწყობის ორგანიზაციული გეგმა, დარგთა სწორი შეთანაწყობა) და მუსუკათა შრომის ანაზღაურების მატერიალური სტიმულირების ფართოდ გამოყენება საშუალებას მოგვცემს გამოვავლინოთ მიწის ყოველი ნაკვეთისა და კულტურის პოტენციალი, მივაღწიოთ მაღალ მოსავლიანობას.

ბ) ცხოველთა საკვებად გამოვიყენოთ საწარმოთა ნარჩენები და გავზარდოთ საკვების საერთო მოცულობა.

რესპუბლიკაში საკვების მარაგის დეფიციტის შეცვებისა და თვითღირე-

¹ იმის გამო, რომ უხეშად არღვევს სენაჟის ჩადებისა და ბალახის ფხვნილის წარმოების ტექნოლოგიის მოთხოვნებს, იღებენ დაბალხარისხოვან და ნაკლებუაითან საკვებს. ეს განპირობებს პირუტყვის ულუფაში საკვები ერთეულების მნიშვნელოვან ნაკლებობას და როგორც ამის შედეგი, საკვების დიდიხილადი გადახარჯვის ფონზე ხდება მისი პროდუქტიულობის შემცირება.

3. „მაინე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1980, № 1

ბულების შემცირებისათვის გარკვეული როლი უნდა შეასრულოს წარმოების ისეთი ნარჩენების გამოყენებამ, რომლებიც ცხოველთა საკვებად ვარგისია. ასეთ ნარჩენებს იძლევა: ხორცისა და რძის კომბინატები, სასაკლაოები, თევზის წარმოება, საკონდიტრო წარმოება, აბრეშუმის ძაფსახვევი, ლუდის, ღვინის, ხილის, საკონსერვო და წვევნების ქარხნები, ჩაის (კოფეინის), ეთერზეთების, შაქრისა და სხვა მრავალი წარმოება.

ჩვენი რესპუბლიკის პირუტყვის სასაკლაოებზე ყოველწლიურად საშუალოდ 170,0 ათასზე მეტი მსხვილი რქიანი პირუტყვი, 350,0 ათ. ცხვარი და 120,0 ათასი ღორი იკვლება, მაგრამ ასეთი მაღალი ყუათიანობისა და მდიდარი საკვები (ნარჩენები ცილა-ცხიმების სახით) თითქმის გამოუყენებელი რჩება. საჭიროა მიღებულ იქნეს სათანადო ღონისძიებები რესპუბლიკის ხორცკომბინატებში ცილა-ცხიმის კონცენტრატის წარმოების ტექნოლოგიის დასანერგავად.

რესპუბლიკის ღვინის ქარხნები ყოველწლიურად დაახლოებით 350,0 ათას ტონა ყურძენს ამუშავებენ. აქედან დარჩენილი (15—20%) 53—70 ათასი ტონა ჭკა მთლიანად გამოუყენებელია.

საკონსერვო და წვევნების ქარხნებში ყოველწლიურად 80—100 ათას ტონაზე მეტი ხილი მუშავდება, საიდანაც ნარჩენები 10%-ს შეადგენს. ეთერზეთოვანთა წარმოების ნარჩენებიც ყოველწლიურად 20,0 ათას ტონას აჭარბებს.

ვაზის ტონობით ანასხლავი იაფი საკვები წყაროა, მისგან დამზადებული ფქვილი კვებითი ღირებულებით იონჯის თივის ფქვილს არ ჩამოუვარდება და მასზე 3—4-ჯერ იაფი ჯდება.

ასევე შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ათასობით ჰექტარზე მეტი ნათესი ბაღრიჯანის ტონობით ნარჩენი, საიდანაც 3000 ტონაზე მეტი ფქვილის დამზადება შეიძლება, საკვების მნიშვნელოვანი რეზერვია შაქრის ქარხლისა და კარტოფილის ღერო-ფოთლები.

რესპუბლიკაში ნარჩენების ბაზაზე მნიშვნელოვნად უნდა გაფართოვდეს მშრალი საკვები — საფუარის წარმოება. ამჟამად არსებული მშრალი საფუარის დამამზადებელი საამქროების მიერ გამოშვებული პროდუქცია სრულიადაც ვერ აკმაყოფილებს რესპუბლიკის მეცხოველეობის მოთხოვნილებას. მინერალური საკვებიც სხვა რესპუბლიკიდან შემოგვაქვს მაშინ, როდესაც რესპუბლიკაში საკმაო რაოდენობით მოგვეპოვება მინერალურ საკვებთა მასივები (ცარცის საბადოები — ცაიშსა და მატაამში, დეფეკაციური ტალახი, ტრავერტინი, მინერალური წყლების ნალექები და ზოგან ფოსფატებიც კი), ასევე შეიძლება გამოვიყენოთ ხილის საკონსერვო და წვევნების ქარხნების ნარჩენებიც.

ამ მხრივ უდიდესი მნიშვნელობის პრობლემაა საზოგადოებრივი და ინდივიდუალური კვების ნარჩენების გამოყენება, რომელსაც ჩვენში დიდი რაოდენობით იძლევა — სასადილოები, რესტორნები, საავადმყოფოები, საბავშვო ბაღები, სანატორიუმები, დასასვენებელი სახლები, პიონერთა ბანაკები, საცხოვრებელი სასურსათო მაღაზიები, საკოლმეურნეო ბაზრები და სხვ. ასეთი ნარჩენები დიდი რაოდენობითაა რესპუბლიკის მსხვილ ქალაქებში.

საქმლის ნარჩენების გამოყენებაში განსაკუთრებით დიდი გამოცდილება აქვთ ლენინგრადის საგარეუბნო მეურნეობებს, სადაც ამ საქმეს 1960 წლი-

დან მოჰკიდეს ხელი და ყოველწლიურად აუმჯობესებენ ნარჩენების შეგროვებას და გადაამუშავებას. აქ საჭმლის ნარჩენებს ძირითადად მელორეობაში იყენებენ. ამ უკანასკნელ ხანს საკმაოდ ზუსტადაა დადგენილი, რომ 100 კილოგრამი ნარჩენი შეიცავს 20 კილოგრამ საკვებ ერთეულს და 3,4 კილოგრამ მონელბად პროტეინს. ლენინგრადის საგარეუბნო მეურნეობის მონაცემებით, საჭმლის ნარჩენების გამოყენება 15%-ით ამცირებს საკვები ერთეულის ღირებულებას და 30%-ით ზრდის ხორცის წარმოებას.

მეტხოველეობის საკვები ბაზის განმტკიცებაში, თანამედროვე პირობებში წამყვანი როლი კომბინარებული საკვების წარმოებას ეკუთვნის. საკვებ-წარმოების განმტკიცებისა და საკვების ხარისხის გაუმჯობესების ძირითად გზას წარმოადგენს კომბინირებული საკვების საწარმოების ფართო მასშტაბით შექმნა-განვითარება.

ტექნიკურ-ეკონომიკურად დასაბუთებულია ასეთი საწარმოების შექმნის ეფექტიანობა სამეურნეობათაშორისო კოოპერირების საფუძველზე.

ამ მხრივ საჭიროა გაზიარებულ იქნეს ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა რესპუბლიკებისა და ოლქების მდიდარი გამოცდილება. კომბინირებული საკვების მწარმოებელი ქარხნები ახლა ფართო მასშტაბით შენდება რსფსრ, უკრაინის, მოლდავეთის და ბალტიისპირეთის რესპუბლიკებში.

დიდი მიღწევებია ამ მხრივ უკრაინის სსრ-ში. 1969 წელს ლვოვის ოლქში საბაიო შენატანებით ააგეს პირველი სამეურნეობათაშორისო კომბინირებული საკვების ქარხანა.

უკრაინის კვ ცენტრალური კომიტეტისა და მინისტრთა საბჭოს მითითებით წინა ხუთწლედში ასეთი ქარხნები აიგო რესპუბლიკის ყველა ოლქში.

საკვებმწარმოებელ ქარხანასა და მეურნეობებს შორის ურთიერთობა რეგლამენტირებულია სახელმეურნეო საწყისებზე, რითაც მტკიცედ განსაზღვრულია მეპაიეებზე გადასაცემი ნედლეულის რაოდენობა და სახეები, მიწოდების ვადები, ფასი და სხვ.

კომბინირებული საკვების დამამზადებელ საწარმოთა მუშაობის პრაქტიკამ დაამტკიცა მისი მაღალეფექტიანობა. კიევის ოლქში გრებენკოვსკის ქარხანა ემსახურება 35 მეურნეობას, წელიწადში აწარმოებს 14 ათას ტონა კომბინირებულ საკვებს. აქვე მოეწყო საამქრო რომელიც ამზადებს გრანულირებულ შერეულ საკვებს. სადღეღამისო რაციონში მისი შერევი მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის წონამატმა 1100 გრამამდე მიიღწია. საფურაჟე მარცვლეულის კომბინირებულ საკვებად გადაამუშავებამ ზაპოროჟიის ოლქში ორეხოვსკის ქარხანაში მეპაიე მეურნეობებში უზრუნველყო დღეღამეში ღორების წონამატის 160 გრამამდე გადიდება. 1 ტონა კომბინირებული საკვების დამამზადებელ დანახარჯები გლობინსკის ქარხანაში 2 მანეთს და 19 კაპიკს არ აღემატება. ვოროშილოვგრადის ოლქის ბელოვოდცკის კომბინირებული საკვების ქარხანაში გაიხსნა საამქრო, რომლის სადღეღამისო სიმძლავრე—100 ტონას შეადგენს. იგი ამზადებს ბალახის ფხვნილს. მოეწყო აგრეთვე ნაკადური ხაზები—სიმინდის გაშრობისა და დაფქვისათვის, დამხმარე პროდუქციის გამოყენებით კომბინირებულ საკვებში პროტეინების ხვედრიწონა 21%-ით გაიზარდა.

ამ გამოცდილებიდან გამომდინარე საჭიროა ჩვენს რესპუბლიკაში ავსაგოთ ასეთი რამდენიმე ქარხანა, კერძოდ იქ, სადაც მარცვლეულისა და ბა-

ლახის წარმოება ამის შესაძლებლობას იძლევა, ამ მხრივ სათანადოდ უნდა გამოვიყენოთ კოლხეთის დაბლობის უპირატესობანი. შესაძლებელია შევქმნათ სპეციალიზებული მარცვლეულის მწარმოებელი მეურნეობები.

რესპუბლიკაში უდიდესი შესაძლებლობანი არსებობს სოიას წარმოების გაფართოებისათვის. ამჟამად სოიას წმინდა ნათესებს რესპუბლიკაში 8—9 ათასი ჰექტარი უჭირავს, საჭიროა დავუბრუნოთ სოიას. შერეული თესვის იმ შესანიშნავ ტრადიციებს, რომელიც ჩვენში არსებობდა.

სათანადოდ უნდა დანატრესდნენ რესპუბლიკის შესაბამისი სამეცნიერო დაწესებულებები ნედლეულის არასტანდარტული წყაროებიდან ცილოვანი საკვების წარმოების პრობლემით, აგრეთვე განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მიკრობიოლოგიური სინთეზის გზით საკვები ცილების წარმოების ორგანიზაციას და სრულჭყონ საკვები ცილებით გამდიდრებული კომბინირებული საკვების წარმოების ტექნოლოგია.

როგორც ზემოთ მოტანილი მონაცემები მოწმობენ საქართველოს სსრ მეცხოველეობის საკვების წარმოების გადიდების დიდი შესაძლებლობანი არსებობს.

ვ) ყოველმხრივ უნდა დავაჩქაროთ საკვებწარმოების დამოუკიდებელ დარგად ფორმირების პროცესი.

უკანასკნელ პერიოდში სოფლის მეურნეობაში და კერძოდ, მეცხოველეობაში შრომის დანაწილების პროცესის გაღრმავებამ ობიექტური პირობები შექმნა საკვებწარმოების ცალკე, დამოუკიდებელ დარგად გამოყოფისათვის.

ამ ობიექტური პროცესის დაჩქარებას ხელს უწყობს მეცხოველეობის დარგში კონცენტრაციისა და სპეციალიზაციის დონის ამაღლება, სამეურნეობათაშორისო კოოპერაციის გზით მისი სამრეწველო საფუძველზე გადაყვანა.

ჩვენს რესპუბლიკაში მთელ რიგ ფაქტორთა ზეგავლენის შედეგად უკვე ერთმანეთისაგან იმიჯნება მეცხოველეობა და საკვებწარმოება.

საქმიანობის ეს ორი სფერო პირუტყვის მოვლა-პატრონობა და საკვებწარმოება ახლა იშვიათად თუ წარმოადგენს ერთი მეურნეობის საზრუნავს. შრომის დანაწილების ეს პროცესი მომავალში კიდევ უფრო უნდა გააძლიერდეს და გაღრმავდეს.

მეცხოველეობის დარგის შემდგომი განვითარება საკვებწარმოების დარგის ცალკე გამოყოფასთან ერთად მის სამრეწველო საფუძველზე მოწყობასაც გულისხმობს.

საკვებწარმოების დამოუკიდებელ დარგად ფორმირებისა და მის სამრეწველო საფუძველზე მოწყობაში უდიდესი როლის შესრულება შეუძლია რესპუბლიკურ გაერთიანება „საქსაკვებმრეწვს“.

ჩვენი აზრით, მიზანშეწონილი იქნება რესპუბლიკური გაერთიანება „საქსაკვებმრეწვს“ თავისი განყოფილებები ჰქონდეს ყველა რაიონში და მტკიცედ განისაზღვროს მათი ფუნქციები.

„საკვებმრეწვის“ რაიონული განყოფილება უნდა ზრუნავდეს ადგილებზე საკვებმომარებისა და საკვებდამზადების ორგანიზაციის შემდგომ გაუმჯობესებაზე. მან უნდა უზრუნველყოს რეგიონი სათანადო მატერიალურ-ტექ-

ნიკუჩი ბაზით, როგორცაა: საკვების ასაღები ტექნიკა, ინვეტარი, ტრანსპორტი და სხვა აუცილებელი საშუალებები. უნდა ნერგავდეს საკვების წარმოების, დამზადებისა და გამოყენების ისეთ პროგრესულ ტექნოლოგიებს, როგორც არის ცილა შემცველი კულტურების ნათესების გაფართოება, კარბამიდიანი სილოსის ჩადება, ნაშვის ჰიდროლიზი და ფერმენტაცია, აქტიური ვენტელაციით თივის ბოლომდე გაშრობა, უხეში საკვების დაწნეხვა, ბალახის ფქვილის დამზადება და ა. შ.

„საქსაკვებმრეწვა“ და მისმა რაიონულმა განყოფილებებმა რესპუბლიკაში ზუსტად უნდა აღრიცხოს სასოფლო-სამეურნეო და სამრეწველო წარმოების ნარჩენების საკვებად გადამუშავების შესაძლებლობანი და ამ მხრივ მტკიცე სახელმწიფოებრივი დავალებანი უნდა მიეცეს შესაბამის საწარმოებსა და ორგანიზაციებს. უნდა იზრძოლოს საკვების დაგროვების ისეთი დამატებითი წყაროების გამოყენებისათვის, როგორცაა ნეკერნოში, მარადმწვანე კვერცხის ფბენილი, საპროპელი, ბენტონიტი და სხვა რესურსები.

„საქსაკვებმრეწვი“ უაღრესად დიდ ყურადღებას უნდა უთმობდეს ადგილებზე საკვებმოპოვების ყველა სამუშაოს დროულ და ხარისხიან ჩატარებას, თითოეულ მეურნეობაში საზამთროდ საკვების უხვი მარაგის დაგროვებას, მისი დაცვა-შენახვის და ეფექტიანი გამოყენების ოპტიმალური პირობების უზრუნველყოფას.

საკვებმოპოვების (წარმოების) დარგის სრულყოფის პარალელურად განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მეცხოველეობის დარგის სპეციალიზაციისა და კონცენტრაციის საკითხებს.

რაიონებში მეცხოველეობის განვითარების საკითხები განსაკუთრებით სულაღობის ზრდა და სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებების ოპტიმალური მოცულობა, პირველ ყოვლისა, უნდა განისაზღვროს რაიონების საკვებწარმოების შესაძლებლობების მიხედვით. ამასთან. გათვალისწინებული უნდა იქნეს სხვა რესპუბლიკებიდან მიღებული კონცენტრირებული საკვების მოცულობა. საერთოდ, რესპუბლიკაში კონცენტრირებული საკვების შემოზიდვის საქმეს გაერთიანება „საქსაკვებმრეწვი“ უნდა ხელმძღვანელობდეს.

დ) ახლებურად უნდა გადაწყდეს მეცხოველეობაზე სპეციალიზებული სამეურნეობათაშორისო საწარმოების საკვებით მომარაგების საკითხი.

როგორც მეცხოველეობის პროდუქციის თვითღირებულების სტრუქტურის ანალიზიდან ჩანს, წარმოების დანახარჯებში ყველაზე დიდი ხვედრიწონა უკავია საკვებზე დანახარჯებს.

საკვების წარმოების საზოგადოებრივად აუცილებელი დანახარჯები ერთნაირი არაა განსხვავებულ ბუნებრივ-ეკონომიკურ პირობებში. ისეთ მეურნეობებში, სადაც საკვების წარმოებაზე დიდი შრომა და სახსრები იხარჯება, ძლიერ მაღალია საკვების თვითღირებულებაც, რაც თავის მხრივ ადიდებს მეცხოველეობის პროდუქციის თვითღირებულებას და ამიტომ მეურნეობები არა თუ ვერ უზრუნველყოფენ ამ დარგიდან წმინდა შემოსავლის მიღებას, არამედ დიდად ზარალობენ.

საჭიროა მეცხოველეობის გამოტანა კოლმეურნეობრივი და საბჭოთა-მეურნეობრივი წარმოებიდან და მისი მოწყობა მრეწველურ საფუძველზე სამეურნეობათაშორისო გაერთიანების სახით. ამასთან სამეურნეობათაშორისო საწარმოები უნდა გადაყვანილ იქნეს მეურნეობრივ ანგარიშზე.

ასეთ პირობებში მათ კოლმეურნეობებიდან და საბჭოთა მეურნეობებიდან საკვები უნდა შეიძინონ სახელმწიფოებრივ ფასებში და სამეურნეობათაშორისო საწარმოს პროდუქციის თვითღირებულებაში იგი უნდა შევიდეს უცვლელი ფასებით.

თუ მეცხოველეობის სპეციალიზებული სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებები საკვებს მეურნეობებიდან შეისყიდებიან ან მიიღებენ საპაიო შენატანების ანგარიშში, მათი ფაქტობრივ თვითღირებულების მიხედვით, მაშინ ამით არაფერი არ შეიცვლება. ამ შემთხვევაში მეურნეობებში მარცვლეულის ან სხვა სახის საკვები კულტურების წარმოების პირობების შეცვლა (გაუმჯობესება ან გაუარესება) პირდაპირ გავლენას მოახდენდა სამეურნეობათაშორისო გაერთიანების პროდუქციის თვითღირებულებასა და რენტაბელობის დონეზე. ხშირად მეცხოველეობის პროდუქციის მაღალი თვითღირებულება სამეურნეობათაშორისო გაერთიანების საქმიანობისაგან დამოუკიდებელი გარეშე ფაქტორით იქნებოდა გამოწვეული, მეორეც სხვადასხვა სამეურნეობათაშორისო ან ერთ სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებას ორ სხვადასხვა წელს წარმოების აბსოლუტურად თანაბარ პირობებში პროდუქციის თვითღირებულება და რა თქმა უნდა რენტაბელობის დონე განსხვავებული იქნებოდა.

ამ შემთხვევაში თვითღირებულების მაჩვენებელი ვერ გამოხატავდა თვით სამეურნეობათაშორისო წარმოების განვითარების საერთო დონეს.

ამდენად, მიზანშეწონილი იქნებოდა სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებებს მეურნეობებიდან საკვები შეესყიდათ სახელმწიფოებრივ ფასებში და სამეურნეობათაშორისო საწარმოების პროდუქციის თვითღირებულებაში იგი უცვლელი ფასებით შესულიყო.

აქედან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებს მიეკეთ საკვების წარმოების სახელმწიფოებრივი დავალება და ყურადღება მიექცეს საკვებწარმოების დარგის ცალკე გამოყოფას.

ამასთან დაკავშირებით, აუცილებელია კოლმეურნეობებს, საბჭოთა მეურნეობებს და სხვა საწარმოებსა და ორგანიზაციებს დაუწესდეს სახელმწიფოებრივი შესყიდვის გეგმები (ისე როგორც ჩაის, ციტრუსების, ყურძნის, ხილის და ა. შ.) და ზონების მიხედვით განისაზღვროს საკვების სახელმწიფოებრივი შესყიდვის ღირებულებული ფასები.

მართალია, ზოგიერთი მეურნეობა საკვების წარმოებისას იზარალებდა, მაგრამ ეს ამჟამად მეცხოველეობიდან კოლმეურნეობებში მიღებულ ზარალთან შედარებით, უმნიშვნელო იქნებოდა. სამაგიეროდ მეურნეობები იზრუნებდნენ ამ დარგის რენტაბელურ დარგად გადაქცევისათვის.

ჩვენი აზრით, საკვებზე სახელმწიფოებრივი შესყიდვის ერთიანი ფასები არ აზარალებს არც მეურნეობებს და არც სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებებს. პირიქით, საკვებზე ერთიანი ფასების დაწესება საკვებით სწორი და გამართლებული ღონისძიება იქნება, რადგან იგი ხელს შეუწყობს მეცხოველეობის სამეურნეობათაშორისო საწარმოების მეურნეობრივი ანგარიშიანობის პრინციპით მუშაობას.

მეცხოველეობის სამეურნეობათაშორისო საწარმოები, როგორც ყველა სოციალისტური საწარმო, თავიანთ საქმიანობას უნდა ანხორციელებდნენ სა-

მეურნეო ანგარიშიანობის საფუძველზე, რაც გულისხმობს წარმოებრივ საქმიანობასთან დაკავშირებული დანახარჯებისა და შედეგების ფულადი გამოხატულებით თანაშემჯობას, საკუთარი შემოსავლებიდან წარმოების დანახარჯების ანაზღაურებას და რენტაბელობის უზრუნველყოფას, ყველა მუშაკის მატერიალური პასუხისმგებლობისა და დაინტერესების დონის ამაღლებას და ა. შ. მით უმეტეს მეცხოველეობის სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებებში საკუთარი შემოსავლებიდან წარმოების ხარჯების ანაზღაურება და მოგების მიღება მთავარი ამოცანა უნდა გახდეს.

ეჭვს გარეშეა ის, რომ როცა მეცხოველეობის სამეურნეობათაშორისო საწარმოები სახელმწიფოებრივი ფასებით მიიღებენ ახლანდელთან შედარებით იაფ საკვებს, ამით მათი რენტაბელური მუშაობისათვის აუცილებელი წანამძღვრები შეიქმნება. სამეურნეობათაშორისო გაერთიანებების საქმიანობას საფუძვლად უნდა დაედოს (მეზაღებთან) ურთიერთდახმარებისა და თანამშრომლობის პრინციპი, უნდა მოისპოს რომელიმე მათგანის სხვის კმაყოფაზე არსებობის ტენდენციები.

მეცხოველეობის დარგის მრეწველურ საფუძველზე მოწყობის შემდეგ კოლმეურნობრივ და საბჭოთამეურნეობრივ წარმოებაში ცალკეული სახის პროდუქციის შემოსავლები დაფარავს მათ წარმოებაზე გაწეულ დანახარჯებს და სამეურნეო ანგარიშიანობას საფუძვლად დაედება არა ყველა სახის პროდუქციის წარმოების ერთიანი შედეგები, არამედ ცალკეული სახის პროდუქციის წარმოების შედეგები. ე. ი. მეურნეობებში უკეთესი პირობები შეიქმნება შიდამეურნეობრივი ანგარიშიანობის განხორციელებისათვის.

А. С. ДЖИБУТИ

К ВОПРОСУ ОБ УПРОЧЕНИИ КОРМОВОЙ БАЗЫ ЖИВОТНОВОДСТВА

Резюме

В работе поставлена проблема создания прочной кормовой базы животноводства. Для ее решения считаем необходимым рассмотреть четыре основные задачи: а) расширение площади кормовых культур в республике и повышение их урожайности; б) использование производственных отходов для выкорма животных и повышение общего объема корма; в) ускорение процесса формирования кормопроизводственной отрасли в отдельную; г) решение по-новому вопроса снабжения кормами межхозяйственных специализированных животноводческих предприятий.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტმა

ირაკლი შიქილაძე

საქართველოს სსრ მძიმე მრეწველობის ზოგადი მსხვილ საწარმოთა შექმნის ისტორიიდან (დაკვირვებანი და მოგონებანი)

საქართველოს სსრ სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტში ჩემი რამდენიმე ათეული წლის მანძილზე მუშაობის დროს ჩვენს რესპუბლიკაში, ისევე როგორც მთელ ჩვენ ქვეყანაში, ძირეული სოციალური, ეკონომიკური ცვლილებები განხორციელდა. ამან განაპირობა ის, რომ მე მრავალი სახალხომეურნეობრივი მზიშენელობის სამრეწველო ობიექტის შესწავლის, დაგეგმვისა და დაპროექტების უშუალო მომსწრე და მონაწილე გავხდი.

ამჯერად, განზრახული მაქვს მკითხველს გავუზიარო ჩემი მოსაზრებანი საბჭოთა საქართველოში შავი მეტალურგიისა და ქიმიური მრეწველობის ზოგიერთი ობიექტის აღმოცენების, დაპროექტებისა და დაგეგმვის შესახებ.

ჩვენ შევეხებით ისეთ საწარმოებს, როგორცაა: რუსთავეის მეტალურგიული ქარხანა, რომელიც შავი ლითონის წარმოების მთელ ციკლს მოიცავს — თუჩის, ფოლადის, ნავლინის, მთლიანწეული მილების, კოქსისა და თანმდე პროდუქციის წარმოებით და რუსთავეის აზოტოვანი სასუქების ქარხანა რომელიც სუსტ აზოტმეკანასა და ამიაკის გვარჯილას აწარმოებს. ამ პროდუქციის საფუძველზე მომდევნო პერიოდში კაპოლაქტამის ფისისა და სინთეზური ბოჭკოს წარმოება აღმოცენდა და ამდენად ერთიანი ქიმიური სამრეწველო კომპლექსი წარმოიშვა.

საბჭოთა საქართველოს ამ საწარმოთა მშენებლობა განხორციელდა სოციალისტური წარმოების ტერიტორიული გადგილების ლენინური პრინციპების ცხოვრებაში განუხრელად გატაცების შედეგად, პრინციპებისა, რომლებიც ითვალისწინებენ გადამმუშავებული მრეწველობის მაქსიმალურად დაახლოებას ნედლეულის, სათბობისა და ენერჯის წყაროებთან და მოხმარების დიდ ცენტრებთან, წარსულში ეკონომიკურად ჩამორჩენილი რაიონების მეურნეობის სწრაფი ტემპებით განვითარებას.

ა) მოკლე ისტორიული ცნობა საქართველოში შავი მეტალურგიის განვითარების შესახებ

რკინის წარმოებას ამიერკავკასიაში, კერძოდ, საქართველოში ხანგრძლივი და საგულისხმო ისტორია აქვს. საქართველოს ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ლითონის გამოდნობის მრავალი კერაა აღმოჩენილი. როგორც ცნობილია, რკინის მეტალურგიამ საერთოდ გადაწყვეტი როლი შეასრულა და ამჟამადაც ასრულებს ცივილიზაციის ისტორიაში. ქვის ხანიდან მოყოლებული ადამიანის მიერ რკინის წარმოებამ და გამოყენებამ ბიძგი მისცა

საწარმოთ ძალთა განვითარებას. რკინის გამოყენების მნიშვნელობა „ჩანს იქიდან, აღნიშნავს აკად. ს. სტრუმლინი, რომ რკინის ნაჯახით დიდი ხის მოჭრა შეიძლება რამდენიმე წუთში, მაშინ, როდესაც ველურები ქვის ნაჯახით მის მოჭრას ორ თვეს ანდომებდნენ“¹. რკინას ძველ საქართველოში კუსტარული წესით, ხის ნახშირზე აღნობდნენ. მხოლოდ მას შემდეგ რაც XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ინგლისში თუჯის წარმოებაში ქვანახშირის გამოყენება დაიწყო, ამ ახალმა ტექნოლოგიამ ფართო აღიარება და გავრცელება პოვა.

XVIII და XIX საუკუნეებში საქართველოს მეტალურგიული წარმოების ცენტრები მის სამხრეთ პროვინციებში იყო თავმოყრილი, კერძოდ, მადნეულისა და ალავერდის რკინის მადნის რაიონში, ჩათახის რკინის მადნის საბადოს საფუძველზე.

XIX საუკუნის დამდეგს ამოქმედდა ჩათახის საწარმო რომელიც მცირე დროის განმავლობაში არსებობდა.

თითქმის 50-წლიანი კონსერვაციის შემდეგ 1862 წელს ეს საწარმო კვლავ ამოქმედდა, მაგრამ იგი არ იყო უზრუნველყოფილი სათბობით (ხის ნახშირით), ტექნიკური პერსონალით და კვალიფიცირებული მუშახელით, რის გამოც, მისი ექსპლუატაცია გაუპართლებელი აღმოჩნდა. 1875 წ. ჩათახის რკინის მეტალურგიის საწარმო კვლავ დაიხურა. ამ დროიდან მოყოლებული საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე რკინის სადნობი საწარმო საერთოდ არ არსებობდა.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველსავე წლებიდან საქართველოს კომუნისტები დაუცხრომლად იბრძვიან შავი ლითონის წარმოების კერების შესაქმნელად. ჯერ კიდევ 1923 წლიდან ჩათახის რკინის მადნის გამოყენების საფუძველზე ამუშავდა შედარებით მცირე ზომის მეტალურგიული საწარმო, ეს იყო ნახევრად კუსტარული წარმოება ორი ლუმლით, თითოეული 50 კუბ. მეტრი მოცულობით, სამსხმელო ეზოთი, ჰაერის სატუმბავი ჰიდროტურბინით და სამსხმელო სამქროთი, რომელშიც წარმოებდა თუჯის მილებს, წყალსადენის არმატურის და სხვ. ჩამოსხმა.

ქარხანა მუშაობდა ხის ნახშირზე საწარმოსთვის საჭირო სათბობს ახლომდებარე ტყეში ამზადებდნენ. საწარმო უშვებდა სამსხმელო და გადასამუშავებელ თუჯს.

თუჯის მთავარი მომხმარებლები იყვნენ ამიერკავკასიის ლითონდამამუშავებელი საწარმოები, ამიერკავკასიის რკინიგზა და თბილისის კომუნალური მეურნეობა, პროდუქციის ნაწილი რუსეთში იგზავნებოდა. ქარხნის სადღეღამისო წარმადობა 400—500 ფუთს არ აღემატებოდა²

წარმოების მცირე მოცულობამ, ხე-ტყის რესურსების შეზღუდულმა მარაგმა და წარმოებული თუჯის მაღალმა თვითღირებულებამ განაპირობა ამ ქარხნის შემდგომი ფუნქციონირების მიზანშეუწონლობა, რასაც 1927 წ. მისი ლიკვიდაცია მოჰყვა.

ჩათახის (ფოლადაურის) მეტალურგიული საწარმოს, ლიკვიდაციის შემდეგ ნათელი გახდა, რომ ამიერკავკასიის შავი მეტალურგიის განვითარებისათვის

¹ С. Г. Струмилини. История черной металлургии в СССР, том I, М., с. 10.

² И. С. Микеладзе. Специализация и комплексное развитие народного хозяйства Грузинской ССР, Тб., 1959, с. 324.

საჭირო იყო რკინის მადნის სამრეწველო მარაგის მქონე საბადოების საკმარაოდნობის კოქსეადი ქვანახშირის, აგრეთვე, მყარი სათბობი ბაზის არსებობა. სწორედ შავი მეტალურგიის ამ ორი კომპონენტის გეოლოგიური და ქიმიურ-ტექნოლოგიური შესწავლა ჩვენი გეოლოგებისა და ტექნოლოგების ძირითადი საზრუნავი გახდა.

ბ) რუსთავი მეტალურგიული ქარხნის დაპროექტება

30-იან წლებში სსრ კავშირში დიდი შემოქმედებითი მუშაობა გაიშალა შავი მეტალურგიის, როგორც სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციის მატერიალური ბაზის შემქმნელი დარგის სწრაფი განვითარებისათვის. საფუძველი ეყრება ქვეყნის მეორე ნახშირ-მეტალურგიულ ბაზას—ურალ-კუნენცის კომბინატს. პირველი ხუთწლედის ერთ-ერთ აქტუალურ პრობლემად იქცა თუჯის, ფოლადისა და ნაგლინის წარმოების მოცულობის გადიდება, ნაგლინისა და ფოლადის მიღების ასორტიმენტის გაფართოება და სახალხო მეურნეობის, პირველ რიგში, მანქანათმშენებლობისა და ნავთობის მრეწველობის მზარდ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება. წორედ ამ პერიოდში დაისვა საკითხი ამიერკავკასიაში შედარებით მსხვილი სრული მეტალურგიული ციკლის მქონე შავი მეტალურგიის საწარმოს აშენების შესახებ. ამ საწარმოს უნდა დაეკმაყოფილებია ამიერკავკასიის რესპუბლიკების მოთხოვნილება შავი ლითონის სორტულ ნაგლინზე, ხოლო ბაქოს ნავთობმომპოვებელი მრეწველობის—ნავთობის სორტამენტის ფოლადის მიღებაზე.

20—30-იან წლებში მიმდინარეობს ინტენსიური მუშაობა ამიერკავკასიის შავი მეტალურგიის სანედლეულო და სათბობი რესურსების შესწავლისათვის. ამ მიზნით სამუშაოთა სწორი მიმართულებით წარმართვისთვის ბაქოში, აზერბაიჯანის სსრ სახალხო კომისართა საბჭოსთან არსდება სპეციალური დაშქესანის კომიტეტი, რომელსაც დაევალა ამიერკავკასიაში რკინის მადნის ყველაზე მსხვილი და მდიდარი საბადოს გეოლოგიური მონაცემების შესწავლა და მისი ექსპლოატაციის ტექნიკურ-ეკონომიკური პარამეტრების დასაბუთება.

თბილისში, საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის უმაღლეს საბჭოსთან, შეიქმნა ტყვარჩელის კომიტეტი, რომელსაც ქვანახშირის ამ საბადოს როგორც შავი მეტალურგიის სათბობი ბაზის შესწავლა ევალებოდა. დაშქესანისა და ტყვარჩელის კომიტეტები სისტემატურად აქვეყნებდნენ ამ საბადოთა გეოლოგიურ და ტექნოლოგიურ ძიებათა შედეგებს.

სათანადო გეოლოგიურმა გამოკვლევებმა, პროფ. ბედეხტინის შრომებმა ცხადყო, რომ ამიერკავკასიაში შავი მეტალურგიის ქარხნისთვის ყოველწლიურად 1.000—1.500 ათასი ტონა რკინის მადნის მიწოდების უზრუნველყოფა შეეძლო მხოლოდ დაშქესანის რკინის საბადოს. იგი მდებარეობს აზერბაიჯანში, ქალაქ კიროვადის სამხრეთით. მას გააჩნია მადნის საკმარისი მარაგი რათა ათეული წლების მანძილზე დააკმაყოფილოს საშუალო ზომის მეტალურგიული ქარხნის მოთხოვნილება რკინის მადანზე.

დაშქესანის მადნის ტექნოლოგიური გამოკვლევით დამტკიცდა აქ მოპოვებული რკინის მადნის საკმაოდ მაღალი თვისებები. ერთადერთი პირობა რომელსაც ეს საბადო არ აკმაყოფილებდა იმაში მდგომარეობდა, რომ მის მიღამოებში წყლის მარაგის ნაკლებობა შეიმჩნეოდა.

ტყვარჩელისა და ტყიბულის ქვანახშირის საბადოების წინაშე განსხვავებული მოთხოვნები იყო წამოყენებული. ტყვარჩელში მოპოვებული ქვანახშირი კოქსეადა; მისი მოპოვების გასადიდებლად აუცილებელი გახდა ახალი, მძლავრი შახტებისა და გამამდიდრებელი საწარმოს მშენებლობა. ტყიბულის ნახშირი კი მიუხედავად მისი სხვა დადებითი თვისებებისა ნაკლებადაა გამოსაყენებელი მეტალურგიულ წარმოებაში. იგი საჭირო თვისებებს იძენს გამდიდრებისა და ტყვარჩელის ნახშირთან მისი შეზავების შემდეგ.

30-იან წლებში ჟურნალ-გაზეთების ფურცლებზე გაცხოველებული დისკუსია გაიმართა ამიერკავკასიაში მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობის, მისი სიმძლავრისა და საწარმოო პროფილის განსაზღვრის და, რაც მთავარია, მისი მომავალი ადგილმდებარეობის შესახებ. მოსკოვში, თბილისში, ბაქოში გამოიკა სპეციალურად ამ საკითხისადმი მიძღვნილი ნაშრომები. დავასახელებთ ზოგიერთ მათგანს:

1. Проф. Шапошников Н. Н. Закавказский металлургический завод. Технико-экономический очерк, М., 1930.

ამ ნაშრომის ავტორი დიდძალ ეკონომიკურ და ტექნიკურ გაანგარიშებათა საფუძველზე ასახულებდა ამიერკავკასიის მეტალურგიული ქარხნის ზერბაიჯანში, კერძოდ, ქალაქ კიროვობადში აგების მიზანშეწონილობას. საბუთად ავტორს ის მოჰყავდა, რომ მეტალურგიული ქარხნის ასორტიმენტში ძირითადი ადგილი ნავთობის მიღების წარმოებას ეკავა და, ამდენად საჭირო იყო მიღების მთავარ მომხმარებელთან — ბაქოს ნავთობის წარმოებასთან დაახლოება. ერთ-ერთი საბუთი იყო აგრეთვე, ქარხნის დაშქესანის რკინის მადნის საბადოსთან სიახლოვე. ავტორს შესაძლებლად მიაჩნდა საკოქსე ნახშირის დონბასიდან შემოზიდვა.

2. Багратуни Е. Г. Железнорудные месторождения Закавказья, М., 1932.

ამ ნაშრომში მოცემულია დაშქესანის (აზერბაიჯანის სსრ) საბადოს დაწვრილებითი გეოლოგიური აღწერილობა და იგი დახასიათებულია, როგორც ამიერკავკასიის მეტალურგიის ერთადერთი მყარი ბაზა სამრეწველო მარაგისა და მადნის ხარისხის თვალსაზრისით.

3. Диманштейн Е. Б. Металлургическое производство в связи с условиями развития металлургии СССР, М., 1928.

ავტორი ასახულებს მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობის მიზანშეწონილობას ოჩამჩირეთში, ქერჩის რკინის მადნისა და ტყვარჩელის კოქსეადი ნახშირის საფუძველზე. დიმაშტეინის აზრით, ზღვის პირას ქარხნის მშენებლობა მნიშვნელოვნად შეამცირებდა წარმოებული ლითონის თვითღირებულებას.

4. Агавердиев В. Г. Закавказский металлургический завод, Баку, 1930.

ავტორი მომხრეა ამიერკავკასიის მეტალურგიული ქარხნის ბაქოში განლაგებისა — ნავთობის სორტამენტის ფოლადის მიღების ძირითად მომხმარებელთან ახლოს.

5. Ткварчели-Чиатура-Дашкесан. Сборник статей, Тб., 1927.

ამ კრებულში მოცემულია ამიერკავკასიის შავი მეტალურგიის ნედლეულისა და სათბობი ბაზის ტექნიკურ-ეკონომიკური დახასიათება. განხილულია

ამიერკავკასიის მეტალურგიული ქარხნის გაადგილების სამი ვარიანტი — ოჩამჩირე, კიროვობადი, ბაქო. ნაჩვენებია ტყვარჩელის და ტყიბულის ქვანახშირის გამოყენების ეკონომიკური უპირატესობა მეტალურგიული კოქსის წარმოებისათვის.

6. Проектное задание Дашкесанского металлургического завода «Гипромез», М., 1933.

ამიერკავკასიაში მეტალურგიული ქარხნის აგების საკითხი საკავშირო მასშტაბით პირველად საჯარო მსჯელობის საგნად ჯერ კიდევ 1932 წ. ნოემბერს გახდა. სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიამ და ამიერკავკასიის სსსრ მთავრობამ ქ. ლენინგრადში მოიწვიეს კონფერენცია, რომელიც ამიერკავკასიაში საწარმოო ძალთა შემდგომი განვითარების შესწავლას და მეორე ხუთწლედში ახალი სამრეწველო ობიექტების მშენებლობის დასაბუთებას მიეძღვნა.

კონფერენციის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს ამიერკავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკების წარმომადგენლებმა და საბჭოთა კავშირის ავტორიტეტული სამეცნიერო დაწესებულებების სხვადასხვა დარგის გამოჩენილმა მეცნიერებმა და სპეციალისტებმა: აკადემიკოსებმა — კარპინსკიმ, ნიკო მარმა, ლევისანლე-სინგმა, კურნაკოვმა, ბახმა, პავლოვმა, და სხვ. საქართველოს დელეგაციის შემადგენლობაში, რამდენადაც მე მახსოვს იყვნენ ინჟინრები: ბ. ჭიჭინაძე, ჩიქოვანი, შოკრისკი; პროფესორები: ვ. გულისაშვილი, ივ. კონიშვილი; ეკონომისტები: ზ. ელიავა, ალ. გველესიანი. კონფერენციას ესწრებოდა აგრეთვე ამ სტრიქონების ავტორი.

კონფერენციის პირველ პლენარულ სხდომაზე მოისმინეს ამიერკავკასიაში მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობის საკითხი. მოხსენებით გამოვიდა პროფ. ნ. შაპოშნიკოვი. თავის მოხსენებაში იგი ასაბუთებდა აზერბაიჯანში, განჯაში (ახლანდელ კიროვობადში) დაშქესანის რკინის მადნისა და დონბასიდან შემოზიდული კოქსის საფუძველზე მეტალურგიული ქარხნის აგების საჭიროებას. ამ ქარხნის კიროვობადში აგების ტექნიკურ-ეკონომიკურ მიზანშეწონილობას მომხსენებელი მის ზემოხსენებულ ნაშრომში მოტიანილი გაანგარიშებებით ანტიცებდა.

მოხსენების დამთავრების შემდეგ პრეზიდიუმში ბარათი გავაგზავნე, რომლითაც კამათში გამოსასვლელად სიტყვა მოვითხოვე. დაასრულა თუ არა პროფ. ნ. შაპოშნიკოვმა შემოსულ შეკითხვებზე პასუხის გაცემა, თავმჯდომარემ გამოაცხადა, რომ სიტყვა კამათში ჩაწერილ საქართველოს სსრ სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტის წარმომადგენელს ირაკლი მიქელაძეს ეძლევაო. გულწრფელად უნდა ვაღიარო, რომ მაშინ მე კარგადაც კი არ ვიცოდი ვინ ისტდენ პრეზიდიუმში ანდა ვინ თავმჯდომარეობდა სხდომას, ავდექი და გვემართე ტრიბუნისაკენ. თავმჯდომარეს რომ მივეუხლოვდი, მან ქართულად, შეიძლება ითქვას გურული კილოთი მითხრა: „სადაური მიქელაძე ბრძანდებითო“, ბუნებრივია ამ შეკითხვამ საოცრად გამაცვიფრა, როგორ შემეძლო წარმომედგინა, რომ სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის მიერ გამართულ კონფერენციაზე ლენინგრადში თავმჯდომარე ქართულ ენაზე მომმართავდა. ძალზე დავიბენი, მაგრამ იქვე ვუპასუხე კულაშელი ვახლავართ, სამტრედიის რაიონიდან მეთქი. თავმჯდომარემ, უკვე რუსულად, გამამხნევებელი სიტყვებით მიმიწვია ტრიბუნაზე. როგორც შემდეგ გავიგე სხდომის თავმჯდომარე ვახლავართ

სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის მაშინდელი ვიცე-პრეზიდენტი, აკადემიკოსი ნიკო მარი. ჩემ გამოსვლაში მე მოვახსენე კონფერენციას, რომ უკვე იმ დროისთვის, წინასწარ ჩატარებული საცდელ-საკვლევი მუშაობით დამტკიცდა, რომ ტყვარჩელისა და ტყიბულის ნახშირის ნახავი მათი სათანადო გამდიდრების შემდეგ, შესაძლებლად ხდოდა მიგველო მეტალურგიისთვის აუცილებელი კოქსი. ამდენად, სათანადო გაანგარიშებებით დგინდებოდა ამიერკავკასიაში შავი მეტალურგიის პირველი ქარხნის დასავლეთ საქართველოში — ქ. ქუთაისის რაიონში მშენებლობის მიზანშეწონილობა, უფრო ზუსტად კი, დასავლეთიდან — კოქსის წარმოების ადგილიდან და აღმოსავლეთიდან — დაშქესანის რკინის მადნის საბადოების ადგილიდან სატრანსპორტო გზების გადაკვეთის პუნქტში.

საკითხის ამგვარი გადაწყვეტა, ჩვენი აზრით ემთხვეოდა, ერთი მხრივ, შავი მეტალურგიის შემდგომი განვითარების ამოცანებს სსრ მრეწველობის დარგობრივი დაეგმვის თვალსაზრისით, და, მეორე მხრივ, პასუხობდა საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის კომპლექსური განვითარების ინტერესებს.

1933 წლიდან 1940 წლის დამდეგამდე ამიერკავკასიაში მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობის მიმართულებით პრაქტიკული ნაბიჯები არ გადადგმულა. 1940 წ. იანვარში ამ საკითხზე საქართველოს კომპარტაის ცენტრალური კომიტეტის მაშინდელმა პირველმა მდივანმა კ. ჩარკვიანმა მოგვიხმო საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს მაშინდელი თავმჯდომარე ს. ხოშტარია და საგვემო კომიტეტის მრეწველობის განყოფილების მომუშავენი გ. გველესიანი და ამ სტრიქონების ავტორი. მან შეგვატყობინა, რომ პირადად ი. ბ. სტალინის დავალებით სკკპ ცენტრალურ კომიტეტში სასწრაფოდ წარდგენილი უნდა იყოს რესპუბლიკის წინადადებანი საქართველოში მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობის შესახებ.

საქართველოს კპ ცენტრალურ კომიტეტში ამ საკითხის ყოველმხრივი, საფუძვლიანი განხილვის შემდეგ გადაწყდა საქართველოში მეტალურგიული ქარხნის წინასწარი ტექნიკურ-ეკონომიკური დასაბუთების შედგენა, რაც მაშინდელი სახელმწიფო საგვემო კომიტეტის თანამშრომლებს — ინჟ. ივ. ბერიძეს, ეკონომისტებს: გ. გველესიანს, (ამჟამად ეკ. მეცნ. დოქტორს) და ირ. მიქელაძეს დაევალა. საქართველოში მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობის წინასწარი ტექნიკურ-ეკონომიკური დასაბუთება, რომელიც მაშინ შემუშავდა, ითვალისწინებდა შემდეგს: ქარხანა გამოიყენებდა დაშქესანის რკინის მადნს. ეს ყველაზე უფრო საიმედო სანედლეულო ბაზა იყო, რადგან იმ დროს ამიერკავკასიაში შესწავლილი და გამოკვლეული სხვა საბადო არ მოგვეპოვებოდა; ქარხნის საბადოებში უნდა გამხდარიყო ტყვარჩელისა და ტყიბულის ქვანახშირის საბადოები. აქ მოპოვებული ქვანახშირიდან დამზადებული საკოქსე კონცენტრატის ნახავის შემდგომი დამუშავება უნდა განხორციელებულიყო მეტალურგიულ ქარხანასთან მოწყობილ საკოქსე წარმოებაში. ქარხნისთვის შერჩეული იქნა ადგილი ს. ბროწეულასთან, ქ. ქუთაისის მახლობლად. ქარხანა ძირითადად ნავთობის ასორტიმენტის ფოლადის მთლიანწეულ მილებსა და ხარისხოვან ნაგლისს გამოუშვებდა.

მომავალი ქარხნის მშენებლობის მიზანშეწონილობის ეს ამოსავალი დებულებანი მოწონებული იყო საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტისა და საქართველოს მთავრობის მიერ და წარედგინა სკკპ ცენტრალურ

კომიტეტს და საკავშირო მთავრობას. ეს დოკუმენტი ამჟამად საქართველოს სსრ ცენტრალურ არქივში ინახება — საქ. სსრ სახელმწიფო საგვგზო კომიტეტის ფონდებში.

1940 წლის დამლევს, ი. ბ. სტალინის წინადადებით საკავშირო მთავრობამ მიიღო დადგენილება ამიერკავკასიის მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობის შესახებ წარმოების სრული ციკლით (თუჯი, ფოლადი, ნაგლინი, ფოლადის მთლიანწეული მილები და კოქსი); ქარხანას უნდა ემუშავა დაშქესანის რკინის მადანსა და ტყვარჩელისა და ტყიბულის ნახშირის კონცენტრატზე. ქარხნის მშენებლობისათვის უნდა შეერჩიათ შესაფერისი ადგილი აღმოსავლეთ საქართველოში, ქ. თბილისის მახლობლად.

1941 წ. გაიშალა მუშაობა მეტალურგიული ქარხნის ტექნიკური პროექტის შედგენაზე და დაიწყო მოსამზადებელი სამუშაოები თბილისიდან აღმოსავლეთით 8 კმ. დაშორებით სარკინიგზო სად. ველის მახლობლად მდებარე საკმაოდ შეზღუდულ სამშენებლო მოედანზე. დიდი სამამულო ომის დაწყებისთანავე ქარხნის მშენებლობა დროებით შეწყდა.

1944 წ. მიუხედავად იმისა, რომ სამამულო ომი ჯერ კიდევ არ იყო დამთავრებული საბჭოთა მთავრობამ შესაძლებლად სცნო მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობის განახლება. ამასთანავე, მთავრობის დადგენილებით მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობა გადაიტანეს ახალ, დიდ და ხელსაყრელი რელიეფის მქონე მოედანზე, თბილისიდან აღმოსავლეთით 28 კმ. დაშორებით მდებარე რუსთავეში. ამასთან დაკავშირებით ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი კ. ჩარკვიანი შენიშნავს: „ჯერ კიდევ 1941 წელს საქართველოს სსრ ხელმძღვანელი ორგანოები დარწმუნდნენ, რომ ქარხნის სამშენებლო მოედნის ადგილი რკინიგზის სადგურ ველთან სწორად არ იყო არჩეული: ჯერ ერთი ეს ადგილი ძალიან ახლოს არის თბილისთან და იქმნებოდა საფრთხე, რომ ქალაქის საპაერო აუზს გააქუჭყიანებდა ქარხნის ბოლი და მავნე ნარჩენები; მეორეც, თვით მოედნის ზომამ, რელიეფი და კონფიგურაცია ვერ უზრუნველყოფდა ქარხნის საამქროების ნორმალურ განლაგებას და გამორიცხავდა მათი შემდგომი გაფართოების შესაძლებლობას“³.

აქვე უნდა დავძინოთ, რომ რუსთავეში ახალ სამშენებლო მოედანზე მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობის გადატანამ უზრუნველყო არა მარტო ქარხნის საამქროების ნორმალური განლაგება, არამედ შესაძლებელი გახადა მეტალურგიული ქარხნის მიზანშეწონილი, ეკონომიკურად გამართლებული კომბინირება რუსთავეის დიდ ქიმიასთან, რამაც განაპირობა რუსთავეის ტერიტორიული საწარმოო კომპლექსის აღმოცენება და შემდგომი განვითარება.

თბილისის მახლობლად მეტალურგიული ქარხნის ადგილმდებარეობის არჩევა ნაკარნახევი იყო ერთის მხრივ, და ეს უდავოდ მთავარი იყო, აღმოსავლეთ საქართველოს შრომისუნარიანი მოსახლეობის ჩაბმის აუცილებლობით ინდუსტრიულ წარმოებაში, რაც, თავის მხრივ, ხელს შეუწყობდა რესპუბლიკის ამ რაიონების მოსახლეობის საერთო რიცხოვნობაში მუშათა კლასის ზვედრიწილის გადიდებას და, მეორე მხრივ, თბილისის აღმოსავლეთით მეტალურგიულ ქარხნის განლაგების პუნქტი დაახლოებით თანაბარი მანძილით იქნებოდა დაშორებული ძირითადი ნედლეულის მოპოვების პუნქტ დაშქესნიდან

³ „საბჭოთა საქართველოს ეკონომიკა“, კრებული, თბ., 1975, გვ. 210.

და სათბობის მიმწოდებელ ტყვარჩელსა და ტყიბულიდან. ეს მანძილები მეტალურგიული წარმოებისთვის ოპტიმალურად იყო მიჩნეული.

განუზომლად დიდია რუსთავის მეტალურგიული ქარხნის მნიშვნელობა სსრ კავშირისა და განსაკუთრებით საქართველოს სოციალისტური ეკონომიკისათვის. შავი მეტალურგიის საფუძველზე რუსთავში აღმოცენდა დიდი ქიმიის საკმაოდ მსხვილი საწარმოები — აზოტოვანი სასუქების, კაპროლაქტამის ფისისა და სინთეზური ბოჭკოს ქარხნები. ამას გარდა შეიქმნა მანქანათმშენებლობისა და ლითონდამუშავების, საშენმასალათა და სამშენებლო ინდუსტრიის რიგი საწარმო. რუსთავის სამრეწველო-ტერიტორიულ კომპლექსში საწარმოო წრთობა და მდიდარი გამოცდილება მიიღეს საქართველოს უმაღლესი, საშუალო და პროფტექნიკური სასწავლებლების კურსდამთავრებულმა ახალგაზრდობამ, ისინი წარმატებით მუშაობდნენ ინჟინრებად, ტექნიკოსებად, ოსტატებად, ქვეოსტატებად მეტალურგიულ, ქიმიურ, სამშენ მასალების, სამშენებლო და ლითონდამუშავებელ საწარმოებში. ეს არის ჩვენი რესპუბლიკის ტექნიკური ინტელიგენციის მოწინავე რაზმი, რომელიც დღით-დღე იმაღლებს თავის მეცნიერულ-ტექნიკურ კვალიფიკაციას.

რუსთავის საწარმო-ტერიტორიული კომპლექსის საფუძველზე მდ. მტკვრის მარჯვენა და მარცხენა ნაპირებზე აღმოცენდა მეტალურგების, ქიმიკოსების, საშენმასალათა, ლითონდამუშავებელი საწარმოების, მშენებელთა საკმაოდ დიდი კეთილმოწყობილი ქალაქი, რომლის მოსახლეობა ამჟამად 130 ათასს შეადგენს. მოსახლეობის რიცხოვნობით რუსთავს რესპუბლიკაში მეხუთე ადგილი უკავია, ხოლო თავისი ეკონომიკური მნიშვნელობით იგი საქართველოს სსრ ერთ-ერთი მსხვილი სამრეწველო ცენტრია. „რუსთავის ტერიტორიული სამრეწველო კომპლექსი, აღნიშნავს ამ კომპლექსის ეკონომიკური საკითხების მკვლევარი მ. ბოკერია, საქართველოს სამრეწველო ცენტრებს შორის ინდუსტრიული განვითარების მაღალი დონით გამოირჩევა. მისთვის დამახასიათებელია სამრეწველო წარმოების კონცენტრაციის განსაკუთრებით მაღალი დონე. მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებით მთლიანი პროდუქციის მოცულობა 2,3-ჯერ აღემატება საშუალო-რესპუბლიკურ მაჩვენებელს, სამრეწველო-საწარმოო პერსონალის რიცხოვნობით ქალაქის მოსახლეობის 1000 კაცზე — 1,2-ჯერ, ხოლო მოსახლეობის ერთ სულზე ძირითად სამრეწველო-საწარმოო ფონდების ღირებულების მიხედვით — (4-ჯერ)⁴.

70-იანი წლების მეორე ნახევარი რუსთავის ტერიტორიულ-საწარმოო კომპლექსის შემდგომი განვითარებით აღინიშნა. ამჟამად მიმდინარეობს მისი საწარმოების გაფართოება და ძირფესვიანი რეკონსტრუქცია. ამ ღონისძიებათა განხორციელება აამაღლებს წარმოების კონცენტრაციის დონეს, გაზრდის მოწყობილობის სიმძლავრეებს, გააუმჯობესებს მათ ტექნიკურ-ეკონომიკურ მაჩვენებლებს. ამის შედეგად მკვეთრად გაიზარდა თუჯის, ფოლადის, ნაგლინის, ფოლადის მილების, აზოტოვანი სასუქების, კაპროლაქტამის ფისისა და სინთეზური ბოჭკოს წარმოება და, ამავე დროს, გაიზარდა, შრომის ნაყოფიერება, შემცირდა პროდუქციის თვითღირებულება, ამაღლდა წარმოების რენტაბელობა.

⁴ მ. ბოკერია, რუსთავის ტერიტორიულ-სამრეწველო კომპლექსის ფორმირებისა და განვითარების ეკონომიკურ-გეოგრაფიული პრობლემები, თბ., 1979., თსუ, საკანდიდატო დისერტაციის ავტორეფერატი, გვ. 11.

სპეციალური განგარიშებით დამტკიცებულია, რომ აღნიშნულ, ღონისძიებათა განხორციელება, რომლის ღირებულება რამდენიმე ათეულ მილიონ მანეთს აღემატება, გაზრდის რუსთავეის ტერიტორიული სამრეწველო კომპლექსის მნიშვნელობას როგორც სსრ კავშირისათვის მთლიანად, ისე კერძოდ, საქართველოს სსრ ეკონომიკისათვის.

ბ) ზესტაფონის ფეროშენადნობი ქარხანა

როგორც ცნობილია, ჭიათურის მანგანუმის საბადო უნიკალურია მადნის მაღალი თვისებებით, სამთო დამუშავების ოპტიმალური პირობებით. მარაგის სიდიდით, ხელსაყრელი ადგილმდებარეობით. XIX საუკუნის 80-იან წლებიდან მოყოლებული ეს საბადო საქართველოს კერძო მეწარმეთა და უცხოელი კაპიტალისტებისა და ფირმების გაცხოველებულ ინტერესს იწვევდა. წლების მანძილზე ეწეოდნენ ამ საბადოების მტაცებლურ ექსპლოატაციას და არავენ არ ზრუნავდა აქ მოპოვებული მადნის გადამამუშავებელი მეტალურგიული საწარმოს ორგანიზაციაზე. ცალკეული კერძო მრეწველნი, რომლებიც ჭიათურის ზეგანზე მდებარე მიწის საკუთარ ნაკვეთებზე მანგანუმის მადნის პრიმატიული ხეჩხით მოპოვებას ეწეოდნენ, ერთის მხრივ, სასტიკ ექსპლოატაციას უწევდნენ მუშაობა კლასს ხოლო, მეორე მხრივ, თვით იმყოფებოდნენ უცხოელ კაპიტალისტთა — მადნის ექსპორტიორთა ეკონომიკურ დამორჩილებაში.

შავი ქვის (მანგანუმის) მრეწველთა საბჭომ მრავალჯერ განიზარაზა ფართო მრეწველურ საფუძველზე განხორციელება მანგანუმის მადნის მოპოვება, გამდიდრება და მისი მეტალურგიული გადამამუშავება. მაგრამ ყველა ეს ცდა, მეტწილად, მარცხით მთავრდებოდა. ბუნებრივია, მათ არ შესწევდათ უნარი გადაეწყვიტათ ისეთი კომპლექსური პრობლემა, როგორც იყო ჭიათურის მანგანუმის მადნის რკინასთან ერთად ელექტროლუმელოში დნობა, რაც ვარდა ელექტრომეტალურგიული ქარხნის აგებისა მოითხოვდა საკმაოდ მძლავრი პირობულექტროსადგურების მშენებლობას; ეს არ ემთხვეოდა მათ ინტერესებს და აღემატებოდა კიდევ მათ შესაძლებლობებს. მანგანუმის მადნის გადამამუშავება თუჯისა და ფოლადის წარმოებისათვის მოითხოვს ფერომანგანუმის გამოდნობას ელექტროსადნობ ლუმელებში. ამ პროცესის განხორციელება ჩვეულებრივ ბრძმედებში ეკონომიკურად მეტად არაეფექტურია, ვინაიდან ამ შემთხვევაში მანგანუმის მადნის დნობისას ზიანდება ბრძმედი, მცირდება ბრძმედის სამსახურის ვადა, მცირდება თუჯის წარმოება და სხვ.

საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველსავე წლებში დაისვა მანგანუმის ელექტროსადნობ ლუმელებში გამოდნობის პრაქტიკული საკითხი. ჯერ კიდევ 1924 წ. აპრილში საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭომ ჩამოაყალიბა ფერომანგანუმის სპეციალური კომისია რომლის შემადგენლობაშიც იყვნენ უცხოეთიდან მოწვეული სპეციალისტები, მათ შორის გერმანელი პროფესორი ლუდინი, კომისიის შემადგენლობაში 35-ზე მეტი საბჭოთა სპეციალისტი იყო. ფერომანგანუმის კომისიამ საქართველოს მთავრობას წარუდგინა მდ. რიონსა და მის შენაკადებზე 22 პირობულექტროსადგურის მშენებლობის სქემა, რომლებიც ფერომანგანუმის წარმოების ენერგეტიკულ ბაზას შეადგენენ. მომდევნო წლებში საბჭოთა სპეციალისტების, პირველ რიგში ინჟ. პ. შენგელიას (შემდგომში საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის აკადემიკოსი) გა-

მოკვლევებმა ცხადყვეს, რომ პროფ. ლუდინის სქემას მნიშვნელოვანი ნაკლოვანებები გააჩნდა. „სქემის წვრილსაფეხურიანობა — წერდა პ. შენგელია არ იძლეოდა რაიონის ჩამონადენის რეგულირების ყველა შესაძლებლობათა გამოყენების საშუალებას“⁵. „მიუხედავად მთელი თავისი ნაკლოვანებებისა და არასრულყოფილობისა, ლუდინის სქემა, აღნიშნავს ეკ. მეცნ. დოქტორი კ. ჩარკვიანი, ისტორიულად ფრიად მნიშვნელოვან საფეხურს წარმოადგენდა საქართველოს უდიდეს მდინარეთა სისტემის ჰიდრავლიკური ენერჯის გამოყენებისათვის საკვლევო და საპროექტო სამუშაოთა განვითარებაში“⁶. მდ. რიონის ჰიდროენერგეტიკული ათვისების სქემიდან უკვე განხორციელებულია ოთხი რაიონული ჰიდროელსადგურის მშენებლობა — რიონჰესი, გუმათ ჰესის (ორი საფეხური), ლაჯანურჰესი, ვარცხეჰესი (4 საფეხური). მას შემდეგ, რაც აშენდა ზაჰესი და რიონჰესი და დაიწყო ხრამჰესის მშენებლობა საქართველოს ელექტროენერგეტიკულ სისტემას უკვე გაუჩნდა სათანადო სიმძლავრეები ზესტაფონის ფერომანგანუმის ქარხნის ელექტროენერჯიაზე მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად. ზესტაფონის ელექტრომეტალურგიული საწარმოს აგებას და წარმოების ათვისებას წინ უსწრებდა ღიდი სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოები. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია პროფ. ვიორგი ნიკოლაძის მიერ თბილისში (დიდუბეში) სპეციალურად აგებულ საცდელ ელექტროსადნობ ლუმელში ჩატარებული ცდები ჭიათურის მადნის ელექტროდნობის პარამეტრების დასადგენად. სამუშაოებში, ცდების ჩატარების დროს გ. ნიკოლაძე, რომლის სახელსაც ამჟამად ატარებს ზესტაფონის ფერომანგანობთა ქარხანა, გაცივდა, სერიოზულად დაავადდა და სულ მოკლე ხანში ეს შესანიშნავი, უანგარო მეცნიერი და მკვლევარი გარდაიცვალა.

ზესტაფონის ფერომანგანობთა ქარხნის მშენებლობა 1930 წ. დაიწყო. პირველი ელექტროსადნობი ლუმელი ამოქმედდა 1933 წელს. მის მშენებლობასა და ტექნიკურ გამართვაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ინჟ. ბ. ჭიჭინაძეს.

ელექტრომეტალურგია საერთოდ, და კერძოდ მანგანუმფერომანგანობთა წარმოება საქართველოში საკმაოდ ეფექტურია, რადგან აქ მას ხელსაყრელი პირობები გააჩნია. მათ შორის აღსანიშნავია, სსრ კავშირის შავი მეტალურგიის, კერძოდ, ხარისხობრივი ფოლადის წარმოების სისტემატურად მზარდი მოთხოვნილება ფოლადის ე. წ. მალეგირებელ მანგანობებზე, რომელთა შორის მთავარია ფერომანგანუმი. ამასთან ერთად არცთუ მცირე მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ ზესტაფონის ფერომანგანუმის ქარხანა უზრუნველყოფილია ადგილობრივი მანგანუმის მადნით, რომელსაც მას აწვდის ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობის საწარმოო გაერთიანება. ელექტროენერჯით მას ამარაგებს საქართველოს ჰიდროელსადგურების სისტემა, რომელიც თავის მხრივ დაკავშირებულია კავკასიის ყველა ელექტროენერგეტიკულ სისტემასთან, აქედან გამომდინარე ეკონომიკური უპირატესობებით. მრეწველობის ელექტროტევადი ღარების წარმოების ხარჯებში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ელექტროენერჯის თვითღირებულებას და შესაბამისად, მის ფასს. ჰიდროენერჯის თვითღირებულება თბოელსადგურების ენერჯის თვითღირებულებ-

⁵ П. Шенгелия. Крупные гидростанции на реке Риони, Тб., 1932, с. 4 (ციტირებულია კ. ჩარკვიანის ნაშრომის მიხედვით).

⁶ კ. ჩარკვიანი, საბჭოთა საქართველოს ელექტროენერგეტიკა, ისტორიულ-ეკონომიური ნარკვევი, თბ., 1965, გვ. 106.

4. „მაკენ“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1980, № 1

ბაზე 5—8-ჯერ ნაკლებია. ელექტრომეტალურგიული საწარმოს პროდუქციის თვითღირებულების სტრუქტურაში ელენერჯის ხარჯები 40—50%-ს შეადგენს. ამის გამო, მცირე ცვლილებანიც კი ელექტროენერჯის ღირებულებაში მეტად შესამჩნევად მოქმედებს პროდუქციის თვითღირებულებაზე. ამ დებულების ნათესაყოფად საკმარისი იქნება გავისენოთ, რომ საშუალო ელექტროტევადობის მქონე წარმოებაში პროდუქციის ერთეულის დამზადება პიდროელექტროენერჯის გამოყენებით 30—35%-ით იაფი ჯდება, ვიდრე თბოელექტროსადგურიდან მიღებული ელექტროენერჯის საფუძველზე.

ზესტაფონის ფერომანგანუმის ქარხნის ეკონომიკური დასაბუთების მთავარ ფაქტორებს შეადგენდა:

საბჭოთა კავშირის შავი მეტალურგიის პროდუქციის, კერძოდ, ხარისხობრივი ფოლადის წარმოების მოცულობის ზრდა და ამის შესაბამისად ისეთი, მისთვის აუცილებელი და შეუცვლელი, ფოლადის მალეგირებელი მასალის წარმოების სისტემატური გადიდება, როგორიცაა, მანგანუმის ფეროშენადნობი.

ზესტაფონის ფერომანგანუმის წარმოების შექმნასა და მისი შემდგომი განვითარების პერსპექტივების საკითხს ჩვენ ჯერ კიდევ 1932 წ. ლენინგრადში სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიისა და ამიერკავკასიის მთავრობის ერთობლივი სამეცნიერო სესიის მეტალურგიული მრეწველობის სექციაზე წაკითხული სპეციალური მოხსენება მოვუძღვევით. დღეს ზესტაფონის ქარხანა ახალი, ხარისხობრივად განსხვავებული პრობლემების წინაშე დგას. ამ ქარხანაში ინტენსიურად მიმდინარეობს სამამულო წარმოების დახურული ტიპის ელექტროსადნობი ლუმელების მშენებლობა და ათვისება. გარდა წმინდა ტექნოლოგიურისა ამ ლუმელებს ის უპირატესობა აქვს, რომ მათი მუშაობის პროცესში სრულებით გამოირიცხულა გარემო ატმოსფეროს მავნე გამონაბოლქვით გაჟუჟყიანება. ქარხანაში წარმოებს დიდი მეცნიერულ-შემოქმედებითი მუშაობა ფერომანგანუმის ახალი სახის შენადნობთა ათვისების, მანგანუმის მადნის უფრო რაციონალურად გამოყენების მიზნით და, რაც მთავარია, კარბონატული და დაბალი ხარისხის მანგანუმის მადნების მანგანუმფეროშენადნობთა წარმოებაში გამოყენების მიმართულებით. საწარმოში შექმნილია ტექნიკური პირობები ჰიათურის მანგანუმის ზოგიერთი ღარიბი მადნების მიღებისა და გადამუშავებისათვის, რასაც საკმაოდ მაღალი ეფექტი მოჰყვება. ათვისებული იყო რიგი ახალი სახის ფერომანგანუმის, კერძოდ, აბსოლუტურად სუფთა ლითონის მარგანეცის წარმოება აკად. რ. აგლაძის მიერ დამუშავებული მეთოდით.

დიდია ამ მიმართულებით ქართველ მეცნიერთა მიერ გაწეული შრომა და ამაგი

ბ) რუსთავეის აზოტოვანი სასუქების წარმოება

ძვირფასი მრავალწლიანი კულტურები ვაზი, ჩაის ბუჩქი, ციტრუსები და სხვ. და ერთწლიანი ტექნიკური კულტურები (თამბაქო, ეთერზეთოვანი კულტურები და სხვა), მარცვლელ კულტურებთან შედარებით, გაცილებით დიდი რაოდენობით მოითხოვენ მინერალურ, კერძოდ, აზოტოვან სასუქებს. საკმარისია ითქვას, რომ აზოტოვანი სასუქების მნიშვნელოვანი ზომით გამო-

ყენების გარეშე ჩვენ ვერ ვაწარმოებდით ფართო სამრეწველო მასშტაბით ჩაისა და ციტრუსებს, ვერ მივალწევდით ამ კულტურების სარეკორდო მოსავლიანობას. ბუნებრივია, რესპუბლიკის ხელმძღვანელ ორგანოთა ყურადღება იმთავითვე მიმართული იყო საქართველოში აზოტოვანი სასუქების მსხვილი საწარმოს შექმნისაკენ. საქართველოში ქიმიური სასუქების წარმოების შესაქმნელად პირველი ნაბიჯი გადაიდგა 1934 წელს—ქუთაისის მახლობლად ტყიბულის ქვანახშირის გაზიფიკაციის საფუძველზე დაპროექტდა და ფაქტიურად დაიწყო კიდევ აზოტოვანი სასუქების ქარხნის მშენებლობა, რისთვისაც გაღებული იყო 14 მლნ. მან (ფულის ძველი მასშტაბით). მშენებლობის უფროსად დაინიშნა აწ განსვენებული ინჟინერი ი. ბერიძე, მაგრამ სხვადასხვა ობიექტური მიზეზების გამო ეს მშენებლობა დაკონსერვებული იქნა.

1950—1952 წლებში გადადგმული იყო კიდევ ერთი ნაბიჯი ტყიბულის ლიფთობიოლიტური ფიქლების გაზიფიკაციის საფუძველზე გაზის საწარმოს შესაქმნელად.

საქმე იმაში იყო, რომ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ლითონისა და სამთო საქმის ინსტიტუტმა (იმ დროს მეცნიერების ეს ორი დარგი ერთ ინსტიტუტში იყო გაერთიანებული) შეისწავლა ტყიბულის ლიფთობიოლიტური ფიქლების სამრეწველო გამოყენების შესაძლებლობა და მის საფუძველზე სამრეწველო და საყოფაცხოვრებო გაზის წარმოების ტექნიკურ-ეკონომიკური მიზანშეწონილობა. ესტონეთში იქსპერი ფიქლების გადამამუშავებელ დანადგარებზე ჩატარდა სამრეწველო გამოცდები, რომლებმაც ცხადყო ტყიბულის ფიქლების გაზიფიკაციის შესაძლებლობა. ამ საქმეში ენერგიულად მონაწილეობდნენ ინჟინრები გივი მიქელაძე, პლატონ ჯაფარიძე, ერმალო ჯაფარიძე, ოთარ ლოლაძე, ივანე ბერიძე და სხვები.

ამ სტრიქონების ავტორმა, ზემოთ დასახელებულ სპეციალისტებთან ერთად, ბევრი შრომა გასწია ამ პროექტის დასაცავად, მისი ეკონომიკური მიზანშეწონილობის დასასაბუთებლად. საკითხი განიხილა სსრკ სახელმწიფო საფეგმო კომიტეტის ტექნიკურ-ეკონომიკურმა საექსპერტო საბჭომ და პროექტი ძირითადად მოწონებული იქნა. სამწუხაროდ, შემდგომში პროექტი არ განხორციელებულა.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა და საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭომ საკავშირო მთავრობის წინაშე დასვეს საკითხი რუსთავის მეტალურგიული ქარხნის საკოქსე დანადგარის მდიდარი გაზის გამოყენების საფუძველზე აზოტოვანი სასუქების წარმოების შექმნის შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ეს პროექტი ეკონომიკური ეფექტიანობის მაღალი მაჩვენებლებით ხასიათდებოდა ამ საკითხის დადებითად გადაწყვეტასაც გარკვეული დაბრკოლებანი შეხვდა. საქმე ისაა, რომ შავი მეტალურგიის სახალხო კომისარიატი, რომლის სისტემაში იმყოფებოდა რუსთავის მეტალურგიული ქარხანა, ხელმძღვანელობდა რა წმინდა დარგობრივი ინტერესებით, წინააღმდეგი იყო იმისა, რომ რუსთავის მეტალურგიული ქარხნის ისედაც დაძაბული სათბობის ბალანსიდან ამოეღოთ ძვირფასი სათბობი რესურსი საკოქსე გაზი და იგი გადაეცათ ქიმიური მრეწველობის უწყებისთვის, როგორც ტექნოლოგიური ნედლეული, მათი აზრით, ამ შემთხვევაში საჭირო გახდებოდა რუსთავის თბოელექტროცენტრალისთვის რესპუბლიკაში დამატებითი სათბობის შემოზიდვა.

ამ შეხედულების საწინააღმდეგო არგუმენტების შემუშავება დაევალო საქართველოს სსრ საგეგმო კომისიის სამრეწველო განყოფილებას. ვიანგარიშებამ ცხადყო, რომ ეკონომიკურად ვაცილებით ხელსაყრელი იყო საგლინავი დგანებისთვის დამატებითი სათბობის შემოტანა რესპუბლიკის ფარგლებს გარედან, ვიდრე აზოტოვანი სასუქების შემოზიდვა საქართველოში დონბასიდან. ტექნიკურ-ეკონომიკურ ვიანგარიშებებს საფუძვლად ედო დაგეგმვის დარგობრივი და ტერიტორიული პრინციპების ოპტიმალური შეხამების აუცილებლობა, რაც მოითხოვდა საყოქსე ვაზის ეფექტურად გამოყენებას აზოტოვანი სასუქების წარმოებისთვის. როგორც ცნობილია, შემდგომში საყოქსე ვაზი შეცვლილი იყო ბუნებრივი ვაზით, რამაც, რა თქმა უნდა, გააუმჯობესა წარმოების ეკონომიკური მაჩვენებლები და უზრუნველყო საწარმოო სიმძლავრის შემდგომი ზრდა.

რუსთავის საყოქსე ვაზის საფუძველზე აზოტოვანი სასუქების წარმოების ორგანიზაციის თაობაზე მრავალი განმარტებითი და მოხსენებითი ბარათი ვიგზავნა სხვადასხვა შემდგომ ორგანოებში. ეს საკითხი რამდენიმე საგანგებოდ მოწვეული თათბირის ვანხილვის საგანი ვახდა.

საკავშირო ორგანოებში ამ იდეას მხარს უჭერდნენ სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტის ქიმიური მრეწველობის განყოფილება და, ვანსაკუთრებით, ქიმიური მრეწველობის სამინისტროს აზოტის მრეწველობის მთავარი სამმართველოს უფროსი ამხ. კოსტანდოვი, ამჟამად ქიმიური მრეწველობის მინისტრი. ამავ დროს, ქიმიური მრეწველობის მეტალურგიის საყოქსე წარმოებასთან კომბინირების იდეას მოწინააღმდეგენიც ჰყავდათ, რომლებიც ვამოდიოდნენ საქართველოში ქიმიური წარმოების შექმნის წინააღმდეგ, სამუშაოდ, მათ მხოლოდ წმინდა უწყებრივი მოსაზრებები ამოძრავებდათ. მათ მიზანშეწონილად არ მიიჩნდათ რუსთავის მეტალურგიული ქარხნის სათბობი ბალანსიდან საყოქსე ვაზის ამოღება და სხვა უწყებისთვის — ქიმიური წარმოებისთვის მისი ვადაცემა.

საქართველოს დიდი ქიმიის ფლაგმან-რუსთავის ქიმიურ ქარხანაში ამჟამად მიმდინარეობს საწარმოს ძირფესვიანი რეკონსტრუქცია. ხორციელდებოდა საამქროების მოდერნიზაცია, ინერგება ახალი, თანამედროვე დიდი წარმადობის მქონე ტექნიკა. დღე-დღეზე საექსპლოატაციოდ უნდა ვადაეცეს ამიაკის წარმოების საამქროთა კომპლექსი, რომლის წლიური სიმძლავრე შეადგენს 372 ათასი ტონა სუსტი აზოტმეყვას და 450 ათასი ტონა ამიაკის ვვარჯილის წარმოებას. ამიაკის წარმოების საამქროთა კომპლექსის სიმძლავრის თითქმის სამჯერ ვადიდება ხელს შეუწყობს აზოტოვანი სასუქების, კაროლაქტამის ფისისა და სხვა ქიმიური პროდუქტების წარმოების შემდგომ ზრდას.

ამ კომპლექსების ტექნოლოგიური პროცესების მართვა ცენტრალიზებულად მოხდება.

აზოტოვანი სასუქების წარმოების შექმნას საქართველოს ეკონომიკისთვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, მან მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის ქიმიზაციაში, უზრუნველყო იგი ადგილობრივი მინერალური სასუქებით, ხელი შეუწყო რესპუბლიკაში ქიმიური ტექნოლოგიის ვანმტკიცებას და სათანადო კვალიფიკაციის მქონე ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალისა და კვალიფიკური მუშახელის ფორმირებას.

И. С. МИКЕЛАДЗЕ

ИЗ ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ В СОВЕТСКОЙ ГРУЗИИ НЕКОТОРЫХ КРУПНЫХ ПРОИЗВОДСТВ ТЯЖЕЛОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Резюме

Вопрос о создании в Закавказье металлургического завода на базе Дашкесанского железо-рудного месторождения в Азербайджанской ССР с первых же дней установления советской власти подвергался изучению и широкому обсуждению.

Однако, лишь в начале 1940 года по заданию ЦК КП Грузии группе специалистов Госплана ГССР было поручено составление технико-экономического обоснования строительства металлургического завода в районе г. Кутаиси. В том же году было принято решение союзного правительства о строительстве металлургического завода поблизости от г. Тбилиси.

Строительство металлургического завода началось в 1944 году в Рустави на берегу р. Куры с примыканием к Закавказской железной дороге. В дальнейшем возник вопрос об использовании богатого водородом коксового газа для строительства производства азотных удобрений.

Постройка в г. Рустави в послевоенный период азотно-тукового завода вполне себя оправдала, обеспечив снабжение сельского хозяйства ГССР, и, в первую очередь, ее южных культур минеральными удобрениями местного производства.

В связи с переводом химических производств Рустави с потребления коксового газа на использование природного создались все условия для проводимых в настоящее время крупных работ по расширению Руставского металлургического завода, азото-тукового и заводов капролактама и химического волокна.

ანზორ ჩოგოვაძე

სპილენძ-პოლიმეტალური მრეწველობის განვითარება რეზორმამდე სპარტველოში

ქართველი ხალხი იმ უძველეს ხალხთა ჯგუფს განეკუთვნება, რომლებიც ოდითგანვე ცნობილი იყვნენ თავიანთი მაღალი მატერიალური კულტურით, სამეურნეო საქმიანობით ეკონომიური ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში.

ძველი წერილობითი წყაროების, დღემდე მოღწეული ისტორიული ძეგლებისა და, განსაკუთრებით, საბჭოთა პერიოდში არქეოლოგიური გათხრების მეშვეობით მოპოვებული უამრავი მასალის მეცნიერული შესწავლის შედეგად დადგენილია, რომ ქართველ ტომებს სპილენძ-პოლიმეტალური მადნის მოპოვება-დამუშავება უწარმოებიათ ჯერ კიდევ უძველესი დროიდან. თუ ისინი თავდაპირველად ბუნებაში მზად მოპოვებული სპილენძის მხოლოდ გამოქვდვას ეწეოდნენ, შემდგომ პერიოდში ისინი უკვე წარმატებით დაეუფლნენ როგორც სპილენძის, ისე სხვა ლითონის გამოდნობის და ერთმანეთთან შეზავება-შედნობის ტექნოლოგიასაც.

ქართველი ხალხი რომ ეწეოდა სპილენძის, ტყვიის, ოქროს, ვერცხლის, რკინის და სხვა წიაღისეული მადნის მოპოვებასა და დამუშავებას ჯერ კიდევ უძველესი დროიდან, ამაზე მიუთითებენ ისტორიკოსები ჰეროდოტე, დიოდორე და სხვები.

სტრაბონი მიუთითებს, რომ კოლხეთში და იბერიაში მცხოვრები ხალხი ოქროს, ვერცხლის, სპილენძის და სხვა ლითონის მადნების მოპოვება-დამუშავებას აწარმოებდნენ...¹

საქართველოს მოსახლეობა უძველესი დროიდან იყენებდა სპილენძს სხვადასხვა აღჭურვილობისა და ხელსაწყოების დასამზადებლად. ქვემო ქართლში თვითნაბადი სპილენძის მოპოვება და ცივი წესით მისი ჭედვა სკოდნიით ათასი წლის წინათ. არქეოლოგიური აღმოჩენები მოწმობენ, რომ ბრინჯაოს ხანის სამივე ეტაპზე სპილენძს მრავალი დანიშნულებისათვის იყენებდნენ მადნეულში, თამარისში, ბოლნისში, პატარა დმანისში, დამბლუტში და ქვემო ქართლის სხვა ადგილებში, რომ არაფერი ვთქვათ ალავერდისა და შამბლულის საბადოებზე.

ვახუშტი ბატონიშვილის დაზახათებით: „საოკინეთს ითხრების რკინა, სპილენძი და იბოვების მცირე ლაქვარდიცა“... „საოველ მისხოსთან ითხრების სპილენძი ბევრი“.

ვახუშტი მადნეულის საბადოზე არაფერს ამბობს, მაგრამ უდავო ფაქტია, რომ ლითონის მოპოვება მადნეულშიც წარმოებდა. „მადნეულის მიდამოებში არქეოლოგიური გათხრების დროს ბრინჯაოს ცულებთან ერთად სპილენძის

¹ ვ. გ. ნ. გ. ა. ძე, საქართველოს მეტალურგიის წარსულიდან, თბ., 1958, გვ. 5.

ზოდებიც იქნა ნაპოვნი, ხოლო ახლანდელი მადნეულის საბადოს მახლობლად ნასოფლარ ბუჭუტრაშენთან აღმოჩენილი იქნა მეტად დიდი ხელოვნური ღრმული, ანუ „ჭა“, საიდანაც გზები მრავლად განშტოებული მადნის გვირაბისაკენ მიემართება...

მეორე ნასოფლარ სეიასთან აღმოჩნდა ლითონის გამოდნობის ნაშთი — წილის უზარმაზარი ზეინები².

როგორც აღვნიშნეთ, სპილენძის მადნის გამოდნობა საქართველოში, კერძოდ, სამხრეთ საქართველოში, შორეულ წარსულს განეკუთვნება. მაგრამ ჩვენში სპილენძის ცოტად თუ ბევრად ორგანიზებულ წარმოებას XVIII საუკუნის 60-იან წლებში მყარი საფუძველი ჩაეყარა ერეკლე მეორეს ინიციატივით.

ერეკლე მეორეს კარგად ესმოდა, რომ ქვეყნის პოლიტიკური სიმტკიცე და სამხედრო ძლიერება ბევრად იყო დამოკიდებული მისი ეკონომიკური განვითარების დონეზე, რომ სამთამადნო და მეტალურგიული მრეწველობის განვითარებას უდიდესი მნიშვნელობა ექნებოდა. იგი გამეფების პირველსავე წლებში შეუდგა გარეშე მტრების მიერ განადგურებული სამთამადნო საწარმოების აღდგენას. ერეკლე მეორეს როგორც შორსმჭვრეტელ სახელმწიფო მოღვაწეს, აღარ აკმაყოფილებდა ფეოდალური სახელმწიფოს ეკონომიკური მდგომარეობა, თავდაცვის ტექნიკური დონე. იგი ცდილობდა რა ქართლ-კახეთის სამეფოს ჩიხიდან გამოსაყვანად და მისი მეურნეობის „ვერობულ ყაიდაზე“ მოსაწყობად ყოველნაირად ცდილობდა მატერიალური დოვლათის წარმოებას, პირველ რიგში ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარებას.

მტრის მიერ განადგურებული სამთამადნო საწარმოების აღდგენისა და უკვე გამოვლენილი საბადოების დამუშავებისათვის ერეკლე II დიდი სიძნელებების გადალახვის შემდეგ „60-იანი წლების დასაწყისში მოახერხა გიუმში-ხანეს პროვინციიდან (თურქეთი) სპილენძის მწარმოებელ ბერძენთა 800 ოჯახის (2000 სულის რაოდენობით ორივე სქესისა) გადმოსახლება საქართველოში“³.

1763 წელს მათ დაიწყო ახტალის პოლიმეტალური საბადოს დამუშავება, რომელიც მდიდარი იყო ოქროთი და ტყვია-ვერცხლით.

ერეკლე II ბერძენებს დიდი პრივილეგიები მიანიჭა. ისინი არავითარ გადასახადს არ იხდიდნენ, ამასთან არ მიყავდათ ჯარი. მათ ეკისრებოდათ მხოლოდ „ზოგიერთი“ ვალდებულებანი.

1763 წელს მოეწყო დამბლულის სპილენძსადნობი „ქარხანა“⁴. 1768 წელს დაიწყო მუშაობა შამბლულში, ხოლო 1770 წელს კი ალავერდში.

1832 წელს გაზეთი «ტიფლისკიე ვედომოსტი» წერდა: ... «Первые опыты были довольно успешны. Некоторые из (იგულისხმება ბერძენი მრეწველები) них бродя по окрестностям, надежде новых приисков, открыли на том месте, где существует ныне Алавердский завод, богатую медную руду»⁵.

² ი. მერაბიშვილი, მადნეულის სამთო გამამდიდრებელი კომბინატი, თბ., 1978, გვ. 9.

³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1973, ტომი IV, გვ. 547.

⁴ С. Гулишамбаров. Обзор фабрик и заводов Тбилисской губернии, Тиф., 1887, с. 175.

⁵ Тифлиские ведомости, 1832, № 1.

სპილენძის საბადოს ექსპლოატაციასთან ერთად, მათ სპილენძსადნობი სარეწებიც მოაწყეს⁶.

მეფე ერეკლე II სწორედ ამ ბაზზე ვარაუდობდა ზარბაზნების ქარხნების და ზარაფხანის გაფართოებას. „ამიტომ იყო, რომ მისი გამეფების პირველსავე წლებში მიღებული ზომების შედეგად ქართული ჯარისათვის საქართველოში დამზადებული იქნა პირველი ზარბაზნები, ხოლო 1773 წელს თბილისში ამუშავდა ზარბაზნების, ყუმბარებისა და ტყვია-წამლის დამამზადებელი თოფხანა“⁷.

ალავერდის სპილენძის ქარხნებში დამზადებული მადნიდან, რომელიც ბერძენების საკუთარი სახსრებით იწარმოებოდა, სამეფოს ეძლეოდა მხოლოდ მეთაფი ე. ი. 10%. დანარჩენი კი მიეყიდებოდა ხაზინას დადგენილ ფასებში. მეფეს დამატებით ეძლეოდა 2% სამეფო ხელშეკრულების თანახმად ქარხნის მუშახელით უზრუნველყოფისათვის⁸.

ახტალის ტყვია-ვერცხლის საბადოები და ქარხნები მოთავსებული იყო მემამულე მელიქიშვილის მიწებზე, რომელიც ყოველწლიურად მიწისა და ტყის საფასურის სახით ღებულობდა 300 მანეთს და ხელფასს იმავე რაოდენობით, ქარხნების ზედამხედველობისათვის. გარდა ამისა, მას ეძლეოდა წლიურად ტყვიისა და ვერცხლის ნაწილი ნატურით⁹.

ალავერდის სპილენძის საბადოები და ქარხნები მოთავსებული იყო არღეთისსკი-დოლოგორუკოვისა და ორბელიანების მიწაზე და ისინი წლიურად იღებდნენ 600 მანეთს, აგრეთვე ამოღებული მადნის 1/10 ნაწილს ნატურით.

მეფე ერეკლე II მიწისმფლობელებს ნიშნავდა მინაშუბად. ესენი იყვნენ მეფის წარმომადგენლები და ზედამხედველები. მათ ხელფასის სახით წელიწადში ეძლეოდათ 300 მანეთი.

სამთამადნო წარმოების უფრო ფართოდ გასაშლელად აუცილებელი იყო მადნის დამუშავების სპეციალისტთა ადგილობრივი კადრების შექმნა. ერეკლე II-ის განკარგულებით, ადგილობრივ მოსახლეობაში მადნის დამუშავების შესასწავლად გამოსადეგ პირებს აგროვებდნენ და ბერძენ ოსტატებთან შეგირდად გზავნიდნენ¹⁰.

ამასთან აღსანიშნავია ისიც, რომ ქარხნების მუშახელით უზრუნველყოფისათვის სამეფომ ქარხნებს მიაწერა ყაზახისა და ბორჩალოს 32 სოფელი. გლეხები ვალდებული იყვნენ ემუშავათ ქარხნებში და მალაროებში ერთი თვის განმავლობაში წელიწადში.

ამ სამსახურისათვის, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ბერძენი მეწარმეები ვალდებული იყვნენ დამატებით შეეტანათ მეფის ხაზინაში 2% გამოდნობილი სპილენძი.

ქარხანაზე მიწერილი გლეხები მუშაობდნენ დამხმარე სამუშაოებზე. ისინი განკუთვნილ ტყეებში ჭრიდნენ ხე-ტყეს, ამზადებდნენ ნახშირს და თავიანთი

⁶ С. Э с а д з е. История горного дела на Кавказе, Тиф., 1903, с. 12-14.

⁷ ა. ჩოგვაძე, საქართველოს მეტალურგიის წარსულიდან თბ., 1958, გვ. 11.

⁸ С. Э с а д з е. Очерк истории горного дела на Кавказе. Тиф., 1903, с. 15-16.

⁹ История горной промышленности Закавказия в Документах, т. 1, Тб., 1936, док № 45, с. 86.

¹⁰ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი IV თბ., 1973, გვ. 549.

ტრანსპორტით ეზიდებოდნენ ქარხნებში. ამ სამსახურისათვის მათ ბერძენი ოსტატები აძლევდნენ გარკვეულ გასამრჯელოს...¹¹.

ვარდა ბერძენი ოსტატებისა და მათი თანამეწარმეებისა მალაროებში და ქარხნებში მუშაობდნენ აგრეთვე ნებით დაქირავებული მუშები, რომლებიც მოდიოდნენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან.

სამთო მრეწველობა თავდაპირველად წარმოადგენდა წვრილ საქონლურ წარმოებას, ნატურალური მეურნეობის გადმონაშთებით. ყველა პროცესი, მადნის მოპოვებიდან მეტალის გამოღობამდე, წარმოებდა ცალკეულ ოჯახებში დამოუკიდებლად. შემდეგში ბერძნები ცალკეული „ოჯახური“ წარმოებიდან ერთიანდებოდნენ არტელებად, ეგრეთწოდებულ „მადნისმრეწველებად“, საიდანაც დროთა განმავლობაში გამოეყვნენ მცირერიცხოვანი შეძლებული „მადნისმრეწველები“, სწორედ ამ შეძლებული მრეწველების ხელში მოექცა შემდგომში შამბლულისა და ალავერდის სპილენძის მადნის მოპოვება-გამოღობის საქმე.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ახტალის პოლიმეტალური მადნის დამუშავება წარმოებდა, მეტნაწილად, პრიმიტიული წესით — წერაქვებით. მადანი ამოჰქონდათ ბერძნებს და დაქირავებულ ბავშვებს (მალაროების მცირე კვითის გამო), რომლებსაც 6 თვეში აძლევდნენ 10-დან 20 მანეთამდე და ორ ხელ ტანსაცმელს. მეწარმეები აგრეთვე ვალდებული იყვნენ გამოეკვებათ ისინი.

დაქირავებულ მუშებს მადანი ამოჰქონდათ მალაროებიდან ტომრებით, ზურგზე მოკიდებით და შემდეგ ხდებოდა მისი გადარჩევა. შემდეგში გადარჩეული მადანი ბერძნებს მიჰქონდათ ქარხნებში, რომლებიც გაადგილებულ იყო მალაროების ახლოს. აქ კი საწვავ ლუმელებში ხდებოდა მადნის გამოწვა 10—12 დღე-ღამის განმავლობაში 500-მდე ფუთის ოდენობით. ამ პროცესს თვითონ ბერძნები ან დაქირავებული მუშები ასრულებდნენ, რომლებსაც დღეში 20 კაპიკი ეძლეოდათ.

გამომწვარი მადანი გადაჰქონდათ სათანადო საჯნობ ლუმელებში, სადაც ურევდნენ სხვადასხვა შენაერთ მასალებს, როგორიცაა: წიდა, მურღასანგი და სხვა. ყოველი გამომწვარი 100 ფუთი მადნიდან სათანადო გამოღობის შემდეგ მიიღებოდა 10—12 ფუთი ტყვია.

ამის შემდგომი ტექნოლოგიური პროცესი იყო ტყვიისაგან ვერცხლის გამოცალკავება — ღია ჯამებზე. სათანადო ქურაზე ბერვის შედეგად ტყვია იძირებოდა ძირს, ვერცხლის მადანი კი რჩებოდა ზევით. ყოველი 50 ფუთი ტყვიისაგან იღებდნენ 1—1,5 ლიტრამდე (8—12 გირაქაქა) ვერცხლს¹².

ვერცხლის დნობის მდგომარეობისა და მისი მნიშვნელობის ნათელსაყოფად საკმარისია აღინიშნოს, რომ „ახტალის ვერცხლსადნობი ქარხანა ამუშავების დროიდან 1785 წლამდე იძლეოდა წელიწადში 150—300 და მეტ ლიტრა ვერცხლს, ხოლო ერთ ლიტრა ვერცხლიდან ღებულობდნენ 46 მისხალ ოქროს“¹³.

ამასთან გაწეული დანახარჯებისა და შემოსავლის შეჯერებას თვალსა-

¹¹ История горной промышленности, док. № 68, с. 140.

¹² История горной промышленности, док. № 45, с. 88.

¹³ С. Э с а д з е. Очерк истории горного дела на Кавказе, Тиф., 1903, док. 49-50, с. 14.

ზრისით საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ მეფე ერეკლე II-ის წლიური შემოსავალი 80-იან წლებში ახტალის ვერცხლსადნობი ქარხნიდან 77574 მანეთს უდრიდა, დანახარჯები 29293 მანეთს ე. ი. ხაზინის წმინდა შემოსავალი შეადგენდა 48281 მანეთს. მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ ბერძენების შემოსავალი უდრიდა 69920 მანეთს, ხარჯები 25000 მანეთს ე. ი. მათი წმინდა შემოსავალი შეადგენდა 44920 მანეთს¹⁴.

XIX საუკუნის დამდეგისათვის ალავერდის სპილენძსადნობ ქარხნებში ბერძენი ოსტატები გაერთიანებული იყვნენ ე. წ. „ამხანაგობებში“, რომლებშიც ირიცხებოდა 15-მდე ოსტატი. თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე ქირობდა დამხმარე მუშებს. დაქირავებული მუშები აქ მოდიოდნენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან: ქართლიდან, იმერეთიდან, ჭავჭავთიდან და სხვ. დაქირავებული მუშების მცირე ნაწილს შეადგენდნენ აგრეთვე ბერძნებიც¹⁵.

ალავერდის ქარხნული ტიპის საწარმოს მეთვალყურედ (მინბაშად) მეფის მიერ დანიშნული იყო არლუთისკი-დოლოგორუკოვი.

საწვავ ლუმელებში მადნის გამოწვას აწარმოებდნენ იგივე მეთოდებით, როგორც ახტალის ქარხნებში — მადანს ურევდნენ სათანადო რაოდენობით შახს. 5 დღე-ღამის განმავლობაში ალავერდის ლუმელებში იდნობოდა 500 ფუნთამდე მადანი, რომლის შედეგადაც იღებდნენ 88 ფუნთ შავ სპილენძს. ამ პროცესის ჩატარებაში მონაწილეობდა 2 გამოძნობი ოსტატი, 3 შავი მუშა და 12 მბერავი. ოსტატი დელამეში იღებდა 80 კაპიკს, შავი მუშა 20 კაპიკს, ხოლო მბერავები 20—40 კაპიკს.

ყოველი 10 ფუნთი შავი სპილენძისაგან ბრძმედებში წმენდის შედეგად მიიღებოდა 7,5 ფუნთი დაწმენდილი სპილენძი, მას ასხამდნენ სათანადო ყალიბებში. იგი გაქონდათ გასაყიდად თბილისში. აგრეთვე ქართლ-კახეთის სამეფოს ფარგლებს გარეთ (ერევანში, თავრიზში, ბათუმში).

დღიდან დაარსებისა 1785 წლამდე ალავერდის სპილენძის მალარობიდან წელიწადში ამოჰქონდათ 200 ათასამდე ფუნთი მადანი, რომლის გამოძნობის შედეგად ლებულობდნენ 15 ათასამდე ფუნთ შავ სპილენძს, ხოლო სათანადო დამუშავების შედეგად, საბოლოო სახით მიიღებოდა 12 ათასი ფუნთი სუფთა სპილენძი. წელიწადში ალავერდის ქარხნებში იდნობოდა 15 ათასამდე ფუნთი სუფთა სპილენძი. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ფუნთი სპილენძის საშუალო ფასი იყო 8—10 მანეთი, მაშინ ალავერდის ქარხნის პროდუქციის წლიური ღირებულება შეადგენდა 100—150 ათას მანეთს.

რუსეთთან ქართლ-კახეთის სამეფოს შეერთების წინ მეფის შემოსავლის 90000 მანეთიდან სპილენძის წარმოების წმინდა შემოსავალი 10000-ზე მეტ მანეთს შეადგენდა¹⁶.

ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთებამდე ახტალის, შამბლულისა და ალავერდის ქარხნებში არ იყო ორგანიზებული სამხედრო დაცვა. ამ ფუნქციას უმთავრესად დაქირავებული მუშები და თვით ბერძნები ასრულებდნენ.

საქარხნო მეურნეობა მოწყობილი იყო ძალიან დაბალ ტექნიკურ ბაზაზე, მალარობი მუშავდებოდა, ყოველგვარი წინასწარი გეგმის გარეშე, ადგილი ჰქონდა უხეშ ექსპლოატაციას, მადნისაგან ლითონის გამოსავლიანობა იყო

¹⁴ История горн..., док. 45, с. 89-99.

¹⁵ იქვე, გვ. 89-97.

¹⁶ Акты Кавказской археографической комиссии, с. 197, т. 1.

ძალზე მცირე, სათანადოდ დაბალი იყო აგრეთვე ამოღებული ლითონის ხარისხიც, ხოლო გამოდნობისა და ტექნოლოგიური დამუშავების პროცესში ამოღებული ლითონის ნახევარი ფუჭად იკარგებოდა.

როგორც ახტალის, ასევე ალავერდისა და შამბლულის მალაროებში და ქარხნებში ხშირი იყო უბედური შემთხვევები.

XVIII საუკუნის II ნახევარში საქართველოში სამთო-საქარხნო წარმოება, ძირითადად, ბერძენ მადნისმწარმოებელთა ხელში იყო. ისინი თავიანთ სპეციალობას საიდუმლოდ ინახავდნენ და ცდილობდნენ სხვისთვის ის მიუწვდომელი გამხდარიყო, აქედან გამომდინარე, ისინი არ ცდილობდნენ წარმოებაში გაუმჯობესებული ტექნიკის დანერგვას. ყოველივე ამის გამო, XVIII საუკუნეში ქართლ-კახეთის სამეფოში არ იყო კვალიფიცირებული ადგილობრივი კადრები. ეს კი, როგორც აღვნიშნეთ, ბერძენ მწარმოებელთა მონოპოლიური მდგომარეობით იყო განპირობებული.

1785 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოს თავს დაესხა დაღესტანელი ომარ ხანის ურდო, რომელმაც მთლიანად გაანადგურა ახტალისა და ალავერდის ქარხნები. მწარმოებელი ბერძნების ნაწილმა მთებში გახიზვნით უშველა თავს. ომარ ხანმა ბერძენი ოსტატების უმრავლესობა ამოხოცა, ხოლო ნაწილი თან წაიყვანა ტყვედ.

1795 წელს საქართველოს თავს დაესხა ირანის შაჰი ალა-მამად ხანი. ალავერდისა და ახტალის ქარხნები ამჯერადაც იქნა განადგურებული. მოკლეს 700 ბერძენი, მადნის მწარმოებელი და 836 კაცი კი ტყვედ წაიყვანეს ირანში. რამდენიმე წლის შემდეგ ქარხნებსა და მალაროებში მუშაობა განახლდა, მაგრამ მათი მწარმოებლობა ძალზე მცირე იყო.

იმის გამო, რომ სამთამადნო მრეწველობის გასაუმჯობესებლად და გასაფართოებლად მეფე ვიორგი XII-ს საკმაო სახსრები არ გააჩნდა, იგი იძულებული შეიქმნა აღნიშნული საწარმოები იჯარით გადაეცა თავად ბეგთაბეგოვისა და ვაჭარ ქართველოშვილისათვის, რომლებიც მეფეს წლიურად იჯარის სახით 12000 მანეთამდე აძლევდნენ. მათ ირანში დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ თბილისში დამზადებული სპილენძის სხვადასხვა ნაწარმი, რის შედეგადაც წლიურად 60000 მანეთამდე შემოსავალს იღებდნენ.

ასეთ მდგომარეობაში იყო სპილენძ-პოლიმეტალური წარმოება ქართლ-კახეთის სამეფოში XVIII საუკუნის უკანასკნელ წლებში, საქართველოს რუსეთთან შეერთების წინ.

მეფის რუსეთის იმდროინდელი პოლიტიკური და დიპლომატიური მოღვაწეები საქართველოს იცნობდნენ როგორც ბუნებრივი რესურსებით მდიდარ ქვეყანას. უკვე 1767 წლისათვის ბერგ-კოლეგიამ დაითანხმა მეფე ეკატერინე II გაეგზავნა სამეცნიერო ექსპედიცია საქართველოში გიულდენშტეინის მეთაურობით.

1799 წელს კი რუსეთის მეფე პავლე I-მა, ქართლ-კახეთის პოლიტიკურ მხებთან ერთად, საქართველოს სამთამადნო სიმდიდრეთა მიმოწილისათვის (განსაკუთრებით კი სპილენძის წარმოებისათვის) მოაწვდინა გრაფი მუსინ-პუშკინი.

მუსინ-პუშკინს მოეწონა ალავერდის საწარმოები და აცნობა მეფეს, რომ რუსეთისათვის მეტად ხელსაყრელი იქნებოდა მდიდარ საბადოთა ექსპლოატაცია.

ამ უკანასკნელის დავალებით, მუსინ-პუშკინი უნდა შესდგომოდა მეფე გიორგი XII-თან მოლაპარაკებას. მაგრამ, როგორც გეორგიევსკიდან მეფისადმი გაგზავნილ წერილში ჩანს, ამ დროისათვის ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთთან ნებაყოფლობით შეერთების საკითხი უკვე ვადაწყვეტილი იყო, რის გამოც ალავერდის სპილენძის საწარმოებისადმი ინტერესი დროებით შენულა¹⁷.

1801 წლის 12 სექტემბერს რუსეთის იმპერატორის მანიფესტის გამოქვეყნების შემდეგ, რომლის საფუძველზე მოხდა ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთთან შეერთება, ალექსანდრე I-მა მუსინ-პუშკინის დაწვრილებითი ანგარიშგებითი მოხსენების შესაბამისად 1801 წლის 15 ნოემბერს გამოსცა ბრძანება საქართველოს სამთო წარმოების მმართველობის გახსნაზე¹⁸. 1801 წლის 19 ნოემბერს იმპერატორის ბრძანებით მუსინ-პუშკინი დაინიშნა საქართველოში სამთო წარმოების მომწყობი ექსპედიციის უფროსად¹⁹.

1802 წლის მაისის ბოლოს იგი ჩამოვიდა თბილისში. ამ დროისათვის მოქმედებდა 3 ქარხანა: ახტალისა და შამბლულის ტყვია-ვერცხლისა და ალავერდის სპილენძის ქარხნები. მანებს ბერძენი ოსტატები ამუშავებდნენ.

მმართველობის ორგანიზაციის გეგმის შედგენამდე, ქარხნების შეუფერხებელი მუშაობისათვის, მუსინ-პუშკინმა ეს ქარხნები, ახალი ხელშეკრულების საფუძველზე, კიდევ 6 თვით იჯარით გადასცა მოიჯარადრეებს (1802 წლის 1 ივლისიდან 1803 წლის 1 იანვრამდე). 1803 წლის 1 იანვრიდან ქარხნები ხაზინის ხელში უნდა გადასულიყო. მუსინ-პუშკინმა ვალდებულება იკისრა მოეყვანა 150 დამხმარე მუშა. ხელფასი მათთვის უნდა მიეცათ არა ხაზინიდან, არამედ მოიჯარადრეებს. ძველი ხელშეკრულების საფუძველზე კი, გიორგი XII ვალდებული იყო ყოველწლიურად ქარხნებში მოეყვანა 150 დამხმარე მუშა და 40 მბერავი. ხელფასს კი ისინი ლებულობდნენ საიჯარო წლიური შემოსავლიდან (12000 მანეთამდე) ე. ი. მეფის სალაროდან.

გიორგი XII-ის დროს გამოდნობილი შავი სპილენძის მეხუთედს მეფე აძლევდა მოიჯარადრეებს, მათ მიერ ხაზინაში შეტანილი 12000 მანეთის სამაგიეროდ. შავი სპილენძის დარჩენილ 4/5 ნაწილს ბერძენი მეწარმეები მოიჯარადრეებს აძლევდნენ 4 მანეთად და 10 კაკიად.

ეს პირობა მუსინ-პუშკინის ახალი ხელშეკრულებითაც ძალაში დარჩა. ე. ი. სპილენძის მეხუთედ ნაწილს მოიჯარადრეები მიიღებდნენ ხაზინაში შესატანი 10000 მანეთის სამაგიეროდ²⁰.

მიუხედავად იმისა, რომ მეფის რუსეთის სამთო-მეტალურგიულ ქარხნებში მომუშავე რუს მუშებს აუტანელ პირობებში უხდებოდათ მუშაობა, XVIII საუკუნის ბოლოსათვის სამთო-მეტალურგიული მრეწველობა მეფის რუსეთში მაინც საკმაოდ გაფართოვდა და განვითარდა.

მუსინ-პუშკინის მიერ ბერგ-კოლეგიაში და სხვა ინსტანციებში გაგზავნილ მოხსენებებსა და კერძო ბარათებში ნათლად ჩანს რომ მათ ფართო გეგმები ჰქონდათ დასახული საქართველოში სამთამადნო ქარხნების მუშაობის

¹⁷ История горной промышленности, док. 45, с. 35.

¹⁸ АКАК. т. 1. № 624, с. 516.

¹⁹ იქვე, № 627, გვ. 518.

²⁰ С. Э с а д з е. Очерк..., с. 78-79

გარდაქმნისათვის, რომლის მავალითს ურალის სამთო-მეტალურგული ქარხნები იძლეოდნენ.

ამ მიზნების მისაღწევად მას საჭიროდ მიაჩნდა რუსეთის სამთო-მეტალურგული ქარხნებიდან გაუმჯობესებული ტექნიკური სიახლის შემოტანა. მას განზრახული ჰქონდა სამთო საწარმოებში მექანიზაციის დანერგვა წყლის ენერჯის გამოყენებით, რომელიც უხვად მოიპოვებოდა საქართველოს სამთა-მადნო ქარხნების ახლოს.

მოუხედავად ბერძენი მრეწველების ძლიერი წინააღმდეგობისა და პროტესტებისა შემდგომში ტექნიკური სიახლე მაინც განხორციელდა. მუსინ-პუშკინის მოთხოვნის საფუძველზე სახელმწიფოს მიერ გამოყოფილ იქნა 300 ათასი მანეთი, რომელიც უნდა დაფარულიყო 25 წლის განმავლობაში, ქარხნების მოგების ანგარიშზე.

მუსინ-პუშკინს მიაჩნდა რომ ახტალის, ალავერდისა და შამბლულის ქარხნების რეკონსტრუქციის შემდეგ სპილენძის გამოდნობა მიაღწევდა 150—300 ტონას, ხოლო ვერცხლის 1,5 ტონას წელიწადში.

ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთთან შეერთების რამდენიმე ხნის შემდეგ საქართველოს მიწა-წყალზე გამოჩნდა რუსი მეტალურგების, მდნობელი მუშების პირველი დიდი ჯგუფი. ამ ჯგუფმა მართლაც მთელი რიგი სიახლე შეიტანა როგორც სამთო საქმეში, ისე სამთო-მეტალურგული პროცესების ტექნოლოგიაში: — დახრილი მალაროების ნაცვლად ვერტიკალური შახტები, ახალი უფრო მძლავრი საბერველები, შრომის ნაწილობრივ მექანიზაცია, მადნის დახარისხება, ნახშირის ახლებურად გამოწვა, წყლის ენერჯის გამოყენება, ურალის მოწინავე წესებისა და საშუალებების ფართოდ დანერგვა და სხვა²¹.

ამ ღონისძიებების შედეგად საქართველოს სამთო-მეტალურგულმა მრეწველობამ ახალი სახე მიიღო.

სამთო საქმის შემდგომი აღმავლობის მიზნით, ბერგ-კოლეგიის მიერ 1802 წლის განმავლობაში ალავერდის სპილენძის მადნის დამუშავებისათვის ციმბირიდან კოლოვანო-ვოსკრესენსკის ქარხნიდან მუდმივ სამუშაოდ გამოგზავნილი იქნა 38, ხოლო ეკატერინებურგიდან 33 ოსტატი და მოხელე. შემდეგი პერიოდისათვის რუსი სპეციალისტების გამოგზავნა რუსეთის სხვადასხვა ქარხნებიდან კვლავ გრძელდებოდა.

1803 წელს მიწის მფლობელების მიერ, რომელთა ტერიტორიაზეც იყო მოთავსებული მალაროები და ქარხნები, ალავერდის, ახტალის და შამბლულის საწარმოები გადაცემულ იქნა მეფის მთავრობისათვის.

მუსინ-პუშკინმა და მისმა კოლეგებმა ბერძენი ოსტატებთან ერთად შეიმუშავეს სამთო წარმოების „წესები“ და „დებულებები“, რომელთა საფუძველზეც უნდა ემუშავათ ბერძენ ოსტატებს.

ახტალის ქარხნებში ტყვია-ვერცხლის გამოდნობა უნდა ეწარმოებინა მეფის (მოხელეებს) ექსპედიციას, ხოლო ალავერდისა და შამბლულის ქარხნებში კი ბერძენ მწარმოებლებთან დადებულ იქნა ხელშეკრულება, რომლის თანახმადაც ეს უქანასკნელნი ვალდებულნი იყვნენ, ადრე წარმოებული შავი სპილენძის მეხუთედი ნაწილი მიეცათ ხაზინისათვის, როგორც გადასახადი, ხოლო

²¹ М. К. Чхетия. Материалы к истории горной промышленности Грузии, т. 1. 1936, с. 164, 172, 173.

4/5 ნაწილი უნდა მიეყიდათ მხოლოდ ხაზინისათვის 4 მანეთად და 10 კაპიკად ფუთი²².

1803 წლიდან იქმნება სამთო უწყება. სამთო სამუშაოები, როგორც ქარხნებში, ასევე მალაროებში უნდა ეწარმოებინათ ხაზინის ხარჯზე. სამთო უწყების ნებართვის გარეშე არც ერთ მადნის მწარმოებელს არ ჰქონდა უფლება ეწარმოებინა მადნის ამოღება და დამუშავება, უკვე აღმოჩენილ და მოქმედ მალაროებში. მალაროებსა და ქარხნებში მანქანებისა და ღუმელების მოწყობა უნდა მომხდარიყო ხაზინის ხარჯზე²³.

სამთო ექსპედიცია ვალდებული იყო ყოველ ამოღებულ ფუთ მადანში მწარმოებლისათვის მიეცა 7,5 კაპიკი, ფუთი მადნის გამოწვისათვის 6,5 კაპიკი, ხოლო ფუთი შავი სპილენძის გამოღობისათვის 12 კაპიკი²⁴.

ცდილობდა რა სამთო საქმის შემდგომ განვითარებას, მუსინ-პუშკინმა ახტალისა და ალავერდის ქარხნების დასათვალისწინებლად და შესამოწმებლად გაგზავნა სამთო მოხელეთა ექსპედიცია ანტონ ბორზუნოვის მეთაურობით. შემოწმების შედეგები ბორზუნოვმა აცნობა მუსინ-პუშკინს. იგი უკმაყოფილო იყო ბერძნების მუშაობის ხერხებით. მადნების ბურღვა სწარმოებდა ცუდი ბურღებით. ცხენის ძალის ან წყლის საქაჩების ნაცვლად მადანს ეზიდებოდნენ ბავშვები. საბადოები ხშირად წყლით იესებოდა... საქარხნო ნაგებობანი და მოწყობა - ლობანი ნანგრევებამდე იყო მისული. მადნის საღობი ბერძნული ღუმელები უვარგისი იყო, რის შედეგადაც მადნის მნიშვნელოვანი ნაწილი იკარგებოდა²⁵.

ალავერდსა და ახტალაში ბორზუნოვი ბერძნებისა და მოიჯარადრეების წინააღმდეგობებსაც წააწყდა. ბორზუნოვს უნდოდა მათთვის გაეცნო სამთო წარმოების ახალი დებულება, მაგრამ ბერძნებმა მას არ მოუსმინეს და განაცხადეს რომ მადანს დაამუშავებდნენ ისე, როგორც ქართველი მეფეების დროს²⁶.

მუსინ-პუშკინი ამ დროს მოითხოვდა, რომ რუსეთიდან ქართლ-კახეთში ჩამოყვანილ სამთო ოსტატებს თავიანთი მუშაობითა და ხერხებით დაერწმუნებიათ ბერძენი ოსტატები მათი მეთოდების უვარგისობაში. რუს ოსტატებს უნდა დაენერგათ საქართველოს სამთო ქარხნებში წარმოების უკეთესი მეთოდები

ქართველი მეფეების ერეკლე II-ის და გიორგი XII-ის დროს დამხმარე საქარხნო სამუშაოებზე ყოველთვიურად იგზავნებოდა 175—200-მდე კაცი. სამთო ექსპედიციის გამოანგარიშებით კი მეტი იყო საჭირო. ამიტომ მთავარმმართველ ციციანოვის განკარგულებით დამატებით 100 კაცის გამოყვანა გადაწყდა მახლობელი სოფლებიდან²⁷.

შემდეგი პერიოდისათვის კი მიწერილ (მიმაგრებულ) გლეხთა რიცხვი შემცირდა 155 კაცამდე, რაც გაგრძელდა 1826 წლამდე. ამის შემდეგ კი, მი-

²² С. Э с а д з е. Очерк..., с. 78-79.

²³ История горной..., док. № 73, с. 156-159.

²⁴ История горной..., док. № 69, с. 141-147; С. Э с а д з е. Очерк..., с. 94, 97.

²⁵ История горной..., док. № 28, с. 49, 52.

²⁶ С. Э с а д з е. Очерк..., с. 87, 89.

²⁷ История горной..., док. № 76, с. 162.

წერილ გლახთა რიცხვი კიდევ უფრო შემცირდა, იგი დავიდა 100 კაცამდე. 70 კაცი მოდიოდა ბორჩალოს დისტანციიდან, ხოლო 30 — ყაზახიდან²⁸.

სამთო სამუშაოებზე ბეგარაზე მისულ გლახებს მეტად ცუდ პირობებში უხდებოდათ ცხოვრება. ჯერ ერთი, რომ ისინი თითქმის მთელი წლის განმავლობაში იყვნენ მოწყვეტილი თავიანთ ოჯახებს, 10—12 საათის მეტად დატვირთული შრომის საზღაურად იღებდნენ მცირე გასამრჯელოს. ყოველივე ამას თან ერთვოდა აუტანელი საყოფაცხოვრებო პირობები. მათ მცირეოდენი დანაშაულისათვის აყენებდნენ ფიზიკურ შეურაცხყოფას. მძიმე პირობების გამო ხშირი იყო სამუშაოზე გამოუცხადებლობა და სამუშაოდან გაქცევის შემთხვევებიც.

მეტად ცუდ პირობებში ცხოვრობდნენ რუსეთიდან ჩამოსული მუშახელოსნებიც, რის გამოც ხშირი იყო ქარხნიდან მათი გაქცევის შემთხვევებიც. გაქცეულებს თუ ადმინისტრაცია ხელში ჩაივდებდა სჯიდნენ, სცემდნენ და ბორკილგაყრილებს ორი თვით საპატიმროში ათავსებდნენ. პატიმრობის მოხდის შემდეგ კი მათ რამდენიმე ხნის განმავლობაში ხელფასს უნახევრებდნენ.

ყოველივე ამას თან ერთვის თურქეთიდან შემოტანილი და გავრცელებული ინფექციური ავადმყოფობა. საქართველოში ჩამოყვანილი 200-ზე მეტი რუსი მუშახელოსნიდან რამდენიმე წლის განმავლობაში 129 კაცი გარდაიცვალა, ხოლო 1500 მომუშავე ბერძნიდან, მხოლოდ 400 კაცი იყო დარჩენილი²⁹.

როგორც რუსეთიდან ჩამოსული მუშახელოსნის, ასევე ქარხანა-მალაროებში ბეგარით მოყვანილი ადგილობრივი გლახების ცუდ მდგომარეობას კიდევ უფრო ართულებდა ის გარემოებაც, რომ მიუხედავად საქართველოს რუსეთთან შეერთებისა და რუსეთის ჯარების მიერ საბადოების და ქარხნების დაცვისა, კვლავინდებურად ადგილი ჰქონდა ლეკთა სისტემატიურ თარეშს, ქარხნებზე თავდასხმებს, ძარცვას და ა. შ.

ამ გარემოებას თან დაერთო ისიც, რომ სამთო წარმოების საქმე ვერ ჰპოვა ფართო განვითარება ახალი წესებისა და წესრიგის შემოტანით, რამაც, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია.

რუსი ჩინოვნიკები აქ სამთო წარმოებებსა და მწარმოებლებს ისე უყურებდნენ და ისე მოითხოვდნენ მათგან როგორც ეს ციმბირის ქარხნებში იყო. ეს კი გარკვეულ უკმაყოფილებას და საბუშაოზე გამოუცხადებლობას იწვევდა.

ყველაზე დიდ დაბრკოლებას სამთო საქმის ხაზინა წააწყდა სპილენძის გასაღების საქმეში. წარმოებულ საერთო პროდუქციასთან შედარებით ის უმნიშვნელო რაოდენობით საღებოდა, ამის გამო, ხშირად, მალაროები და ქარხნები უმოქმედოდ იდგნენ; ამასთან 1805 წლის დასაწყისში მუსინ-პუშკინი გარდაიცვალა თბილისში და სამთო ექსპედიციის მმართველობა გადავიდა ბორჯუნიის ხელში³⁰.

გენერალმა ციციანოვმა სამთო უწყება თავის განმგებლობაში მიიღო და მოითხოვა სამთო ექსპედიციას უშუალოდ კავკასიის მთავარმართებელთან ჰქონოდა საქმე.

²⁸ Тифлисские ведомости, 1832, № 2.

²⁹ ვ. გ. ო. ნ. ა. დ. ე., საქართველოს მეტალურგიის წარსულიდან, სერია, IV, თბ., 1958, გვ. 29.

³⁰ История горной..., док. № 123, с. 225, 226.

ამ პერიოდისათვის გამოირკვა, რომ ახტალის ტყეფა-ვერცხლის პოლიმეტალური საბადოები უკვე გამოფიტული იყო, მეფის მთავრობის გაანგარიშება, ვარაუდი ვერცხლის მადნის მარაგზე არ გამართლდა.

1801—1811 წლების მანძილზე ახტალის საბადოსაგან მიღებულ იქნა სულ 10 ტონა ტყვია, 1600 ფუთი ვერცხლი, რომელიც 2,5% ოქროს შეიცავდა.

1816 წლისათვის ახტალის მადნის მოპოვება და გამოღობა შეწყვეტილ იქნა.

როგორც აღვნიშნეთ, მეტად მწვავედ იღვა სპილენძის გასაღების საკითხი. როგორც თბილისში, ასევე განჯაში (ელისავეტოლში) იგი მეტად მცირე რაოდენობით საღებოდა. განჯაში სპილენძის გასაღებას კონკურენტციას უწყვედა ანატოლიიდან (თურქეთი) შემოტანილი კონტრაბანდული სპილენძი.

ამ დროისათვის მეფის მთავრობა სპილენძის გატანის უფლებას არ იძლეოდა თურქეთსა და ირანში იმის შიშით, რომ მათ ზარბაზნები არ დაემზადებინათ. შემდეგი პერიოდისათვის მეფის მთავრობა დათანხმდა გაეტანათ სპილენძი საზღვარგარეთ, მაგრამ ამან სპილენძის რეალიზაციის საქმეს მაინც ვერ უშველა.

1805 წლის 11 სექტემბერს სახაზინო ექსპედიციაში შემოსული იყო 7680 ფუთი სპილენძი. ასტრახანის სახაზინო პალატას ამისათვის უნდა გაეცა 76900 მანეთი (ფუთი 10 მანეთი). აღნიშნული თანხიდან ნახევარი უკვე გაცემული იყო. 7690 ფუთი გაწმენდილი სპილენძიდან გაყიდული იყო 4800 მანეთის ე. ი. მხოლოდ 440 ფუთი სპილენძი³¹.

გაუყიდავი დარჩა 70000 მანეთზე მეტი ღირებულების სპილენძი. დაგროვილი სპილენძის გაყიდვის მიზნით, ციციანოვმა გადაწყვიტა სპილენძის ფურცლები გაეგზავნა შავი ზღვის ფლოტის გემების შემოსაქედად. ამისათვის, საგანგებოდ, ალავერდში მოწყობილ იქნა სპილენძის ფურცლების დამამზადებელი „ფაბრიკა“.

1805 წლისათვის (15 აგვისტო) ფაბრიკაში დამზადებული ჰქონდათ 130 ფურცელი (75 ფუთი სპილენძისაგან)³².

ამავე წელს შავი ზღვის ფლოტს სასინჯად გაუგზავნეს სპილენძის ფურცლები, საიდანაც შესამოწმებლად გაგზავნილ იქნა პეტერბურგში. იგი მოიწონეს გემის შემოსაქედად³³ სპილენძის ფურცლების გამოყენება შავი ზღვის ფლოტისათვის შემდგომში პრაქტიკულად არ განხორციელდა.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულმა გარემოებამ ციციანოვი აიძულა 1805 წლისათვის გაეგზავნა იმპერატორის სახელზე მოხსენებითი ბარათი, რომელშიაც ითხოვდა საქართველოს სამთამადნო ქარხნებისა და ფულის საჭრელი ზარაფხანის, როგორც ზარალიანის გაუქმებას. მაგრამ ამ თხოვნას რაიმე შედეგი არ მოჰყოლია.

ამავე წლის ნოემბერში მან კვლავ მიმართა რუსეთის ფინანსთა მინისტრს და წარუდგინა ციფრობრივი მონაცემები, რომლებიც მოწმობდა ხაზინის ზარალს და მოითხოვდა სპილენძის ქარხანა გადაეცათ ბერძნებისათვის

³¹ AKAK, т. II, № 404, с. 215-216.

³² AKAK, т. II, № 414, с. 218-219.

³³ AKAK, т. II, № 414, с. 220.

10—15 წლით. ამ დროს მონაკვეთში სხვა ბერძნებიც ვადმოდიოდნენ საქართველოში და სახლდებოდნენ ლორეს ოლქში³⁴.

სახელმწიფო ბერგ-კოლეგიის მიერ ამ საქმის შესასწავლად გამოგზავნილმა სპეციალურმა კომისიამ (სამთო სპეციალისტის ლოგინოვის მეთაურობით) 1806 წელს დეპარტამენტს წარუდგინა მოხსენება, სადაც იგი ამტკიცებდა საბადოებისა და ქარხნების არარენტაბელობას, მაგრამ ხელისუფლებამ დადგენილება სამთო ქარხნების გაუქმებაზე მაინც არ გამოიტანა.

ალავერდის ქარხანამ არ გაამართლა სამთო ექსპედიციის ვარაუდი სპილენძის წარმოებაზე. კარგი მუშაობის დროს წლურად ის მხოლოდ 6000 ფუთ სპილენძს ამუშავებდა, ხოლო საშუალოდ ყოველწლიურად 4000 ფუთს.

1803—1810 წლამდე სულ მიიღეს 28000 ფუთის რაოდენობით³⁵ დაწმენდილი სპილენძი.

1803—1813 წლების მანძილზე მეფის ხაზინამ სამთო საქმის განვითარების საქმეში დააბანდა 109 მილიონი მანეთი. 1820 წლისათვის ალავერდის ქარხანაში იდგა 45 მანძის გამოსაწვავი ღუმელი, 7 სადნობი ღუმელი, 6 ბრძმედი შავი სპილენძის დასაწმენდად³⁶.

ისევ დიდი შეფერხებით წარმოებდა დამზადებული სპილენძის პროდუქციის გასაღება. 1813 წლისათვის ხაზინაში დაგროვილი იყო 18525 ფუთი სპილენძი 185250 მანეთის ღირებულებით და გარდა ამისა თვით ბერძენი მეწარმეებისაგან მიღებული იყო შავი სპილენძი 5902 ფუთის ოდენობით. კვლავ გრძელდებოდა ბერძენი მეწარმეების ჩივილი. ისინი მოითხოვდნენ, რომ მათ მიერ დამზადებული სპილენძი ხაზინას მიეღო. ამ საკითხს კი კავკასიის ადმინისტრაცია დამოუკიდებლად ვერ სწყვეტდა პეტერბურგის გარეშე. კავკასიის უმაღლესი მოხელეები (ციციანოვი, ტორმასოვი, პაულიჩი, რტიშჩევი) ქარხნების არარენტაბელობის გამო კვლავ დაეინებით მოითხოვდნენ საქართველოს სამთო წარმოება გადაეცათ კერძო მეწარმეებისათვის, ისე როგორც ეს ქართველი მეფეების დროს იყო. 1816 წელს მთავრობამ დააკმაყოფილა ეს მოთხოვნა.

1816 წლის 3 თებერვალს გამოვიდა ხალი დებულება საქართველოს სამთო ქარხნების შესახებ და სამთო საწარმოები გადაეცა ბერძენ მეწარმეებს იმ პირობით, რომ ისინი განახორციელებდნენ ყველა ღონისძიებას, რომელსაც მას სამთო წარმოება უყენებდა საწარმოთა მდგომარეობის რეკონსტრუქციის, დნობის ხერხების გაუმჯობესების, ხე-ტყის მეურნეობის და სხვა საკითხების გათვალისწინებით.

ახალი დებულების საფუძველზე ბერძნებს ხაზინაში უსასყიდლოდ უნდა შეეტანათ წარმოებული სპილენძის 1/10 ნაწილი და ასევე 2% ქარხნებზე მიწერილი სახაზინო გლეხებისათვის³⁷. ე. ი. სულ წარმოებული სპილენძის 12%. ამას გარდა, ბერძენ მეწარმეებს ხაზინისათვის უნდა მიეცათ გამოდნობილი ფუთი სპილენძი 6 მანეთად და 25 კაპკად³⁸. ეს ფასი შემდგომში განი-

³⁴ АКАК, т. II, № 163, с. 267.

³⁵ История горной..., док. № 272, с. 339-340.

³⁶ იქვე, საბუთი № 408, გვ. 534.

³⁷ История горной..., док. 409, с. 136.

³⁸ იქვე, საბუთი № 415, გვ. 544.

ცდიდა ცვლილებას. 1821 წელს არლუთინსკი-დოლოგორუკოვთან ბერძნებმა 3 წლით დადეს ხელშეკრულება, რომლის თანახმადაც ფუთი გამოდნობილი სპილენძი უნდა მიეცათ 10 მანეთად.

საქარხნო მიწის მფლობელებს, როგორც აღრე, ისევე მიჰქონდათ სპილენძის მეთაფი ნაწილი, რაც შეეხება ხაზინაში დაგროვილ სპილენძს მის გასასაღებლად მიმართეს სხვადასხვა ხერხს. 1820 წლისათვის დაგროვილი იყო 30000 ფუთამდე სპილენძი³⁹, ხოლო 1825 წლისათვის კი 26614 ფუთი⁴⁰.

1824 წელს მთავარმართებლის თხოვნით, ხაზინამ დაუკლო გასასაღებელი სპილენძის ფასი, ისე რომ შემდეგში ბერძნები ყიდნენ 7,5 მანეთად ფუთს.

ამის შემდეგ სპილენძის გასაღების საქმე კარგად წავიდა და როგორც ეს ანგარიშგებიდან ირკვევა წარმოებული სპილენძი 40—50-იან წლებისათვის გაჰქონდათ ამიერკავკასიაში და ირანში.

1816 წელს საბოლოოდ ცნეს გამოფიტულად აბტალის ტყვია-ვერცხლის პოლიმეტალური საბადო, იქ მომუშავეებს კი შესთავაზეს ალავერდსა და შამბლულში სპილენძის საწარმოებში გადასვლა.

1803 წლიდან 1819 წლამდე ე. ი. 16 წლის მანძილზე ალავერდში მიიღეს 57458 ფუთი სპილენძი ე. ი. წელიწადში საშუალოდ 3600 ფუთი. 1819 წლიდან 1830 წლამდე ალავერდისა და შამბლულის ქარხნებში მიიღეს 41832 ფუთი სპილენძი ე. ი. საშუალოდ წლიურად 3500 ფუთამდე.

ამ პერიოდში საშუალო წლიური პროდუქციის გამოდნობის სიდიდე მკვეთრად მერყეობდა.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ალავერდსა და შამბლულის ქარხნებში წლიურად დნებოდა 3—4 ათასამდე ფუთი სპილენძი. აქედან შამბლულის ქარხანაზე მოდიოდა მეტად მცირე ნაწილი.

რაც შეეხება მადნის მოპოვებას და მისი დამუშავების ტექნოლოგიას, იმის გამო, რომ ბერძენ მეწარმეებს არ გააჩნდათ საკმაო კაპიტალი და ცოდნა, რათა გაეუმჯობესებინათ წარმოება, განაგრძობდნენ ძველი მეთოდით მუშაობას. უმთავრესად ამუშავებდნენ მდიდარ წიაღისეულს, კვლავ აჩანაგებდნენ მოსაზღვრე რაიონების ხე-ტყეს მადნის გამოსადნობად.

გზის უქონლობა მძიმედ მოქმედებდა სამუშაოს წარმოებაზე, ყველაფერი გადაჰქონდათ ურმებით, ქარხნები ხშირად ჩერდებოდა ქვანახშირის უქონლობის გამო. ამას თან ერთვოდა ირანელების ხშირი თავდასხმა და უამრავი ტყვეების წაყვანა.

სამთო საქმეზე შემდგომში დიდად იმოქმედა 1826—1828 წლებში რუსეთ-ირანის ომმა და, რაც მთავარია, კვლავ გრძელდებოდა სპილენძის ნაწარმის გასაღების მოუგვარებლობა.

სამთო საქარხნო სამუშაოებს აფერხებდა აგრეთვე მიწერილ ყმა გლეხთა პროტესტები და მათი ხშირად გამოუცხადებლობა სამუშაოზე.

ბერძნები და საქარხნო ადმინისტრაცია ჩიოდა ყმა გლეხთა გამოუცხადებლობაზე მიწერილ ყმა გლეხებს სისტემატურად არ უხდიდნენ ფულს, სჯიდნენ ფიზიკურად. ამას აკეთებდნენ თვით რუსი ჯარისკაცებიც.

³⁹ იქვე, საბუთი № 375, გვ. 480.

⁴⁰ იქვე, საბუთი № 454, გვ. 514.

ყოველივე ეს კი იწვევდა არა მარტო გლეხების გამოუცხადებლობას და ვაჭკვევას, არამედ აშკარა გამოსვლებსაც, რომელსაც შეიარაღებული ძალებით ახშობდნენ⁴¹ ამიტომ იყო, რომ მაღაროებში და ქარხნებში წარმოების პროცესი იღებდა არამუდმივ ხასიათს — დროდადრო ის წყვეტდა მუშაობას ზემოთ აღნიშნული მიზეზების გამო. სამთო-საქარხნო წარმოება იტლებული ხდებოდა მთლიანად გადასულიყო დაქირავებული შრომის გამოყენებაზე.

1843 წელს 6 ნოემბერს მთავარმართლებლის საბჭოს წევრმა ბეზაკმა მთავარმართებელს (მისი დავალების საფუძველზე) წარუდგინა მოსაზრება მიწერილ გლეხთა განთავისუფლების შესახებ, რომელმაც აზრის გამოსათქმელად გადასცა ეს ფინანსთა მინისტრს. 1849 წლის განკარგულებით, მთავარმართებელმა ვორონოვმა ქარხნები დატოვა წინანდელი მდგომარეობით და წარმოების გასაუმჯობესებლად ბერძნებს აჩუქა გარკვეული თანხა. ამით წახალისებული ბერძნები, რომლებიც ადრე უკვე აპირებდნენ ისევ ანატოლიაში დაბრუნებას, შეუდგნენ ახალი მდიდარი საბადოების აღმოჩენას, გაიყვანეს წყალსასველი გვირაბი, მოაწყვეს უფრო გაუმჯობესებული წარმოება ღუმელებითა და ჰაერსაბერი მანქანებით.

1849 წლის 23 ნოემბრის ბრძანებით კი 1850 წლის 1 იანვრიდან ალავერდის ქარხნებზე მიწერილი გლეხები განთავისუფლდნენ დამხმარე საქარხნო სამუშაოებიდან. სამაგიეროდ ბერძენი მეწარმეები განთავისუფლდნენ 2%-იანი გადასახადისაგან, რომელსაც ისინი მიწერილი გლეხებისათვის იხდიდნენ. წარმოებული სპილენძის 10% კი კვლავინდებურად უნდა ეხადათ ხაზინისათვის⁴²

1854 წელს ალავერდისა და შამბლულის ქარხნებში ითვლებოდა 49 ოსტატი და 91 მუშა — სულ 140 კაცი. მუშებისა და ოსტატების გარდა საქარხნო მიწებზე ცხოვრობდა 61 მიწათმოქმედი⁴³.

წყაროებში⁴⁴ და სამეცნიერო ლიტერატურაში⁴⁵ საკმაო სიზუსტითაა წარმოდგენილი XIX საუკუნის რეფორმამდელ პერიოდში ალავერდისა და შამბლულის სამთო-მეტალურგიული წარმოების მასშტაბების მაჩვენებლები.

როგორც დავინახეთ, რეფორმამდელ საქართველოში სპილენძ-პოლიმეტალურმა მრეწველობამ ვერ მიიღო ფართო ხასიათი.

მართალია რუსი მოწინავე ტექნიკური ინტელიგენციის დახმარებით გასული საუკუნის პირველსავე წლებში საკმაო მუშაობა გაიშალა საქართველოს სამთო-მეტალურგიული წარმოების აღდგენისა და ახალი მადნეულის საბადოების ძიების საქმეში, მაგრამ საქართველოს სამთამადნო წარმოებამ XIX საუკუნის ბოლომდე მანძი ვერ პოვა ფართო განვითარება, რაც განპირობებული იყო მეფის რუსეთის კოლონიალური პოლიტიკით საქართველოში.

⁴¹ История горной..., док. № 101, с. 202-203.

⁴² ЦГИАЛ., Ф. 37, оп 65, д. 2193, с. 1-2.

⁴³ ЦГИАЛ., Ф. 37, оп 65, д. 2192, с. 25; Ф. 1268, оп 2, д. 236, 1846, с. 31.

⁴⁴ Сборник сведения о Тифлисской губернии, вып. III, Тиф., 1885, с. 21-23.

⁴⁵ ალ. კოჭლავეცილი, საქართველოს სამთამადნო მეტალურგიული მრეწველობის განვითარება XIX საუკუნეში, თბ., 1962, გვ. 126.

А. В. ЧОГОВАДЗЕ

РАЗВИТИЕ МЕДНО-ПОЛИМЕТАЛЛИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ГРУЗИИ ДО РЕФОРМЫ

Резюме

О развитии медно-полиметаллической промышленности в Грузии свидетельствуют не только древнегрузинские письменные памятники, но и многочисленные рукописи.

Особенно успешно развивалась горнорудная промышленность в Восточно-грузинском царстве, где Ираклий II осуществил ряд мероприятий для разработки медно-полиметаллической руды в Ахтале, Алаверди и Шамлуги. Для этой цели в 60-х годах XVIII столетия были завербованы в Турции греки, занимающиеся там горным промыслом.

Разработка месторождений производилась вначале крайне примитивно. В начале XIX в. прибывшие из России русские специалисты начали внедрять здесь новые технические средства, лучшую организацию труда и т. д. Но несмотря на старания царского правительства недостаточность ассигнований, отсутствие усовершенствованной техники, принудительный труд приписных крестьян, недовольство греков «рудопромышленников», военно-политическое положение того времени, ограниченность рынка сбыта и колониальная политика царской России резко тормозили развитие медно-полиметаллического производства. Горно-рудное производство в Грузии до конца XIX века оставалось мало-развитой отраслью.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა
და სამართლის ინსტიტუტმა

Л. Е. ДАТУНАШВИЛИ

РАЗВИТИЕ ШЕЛКОВОДСТВА РЕСПУБЛИКИ В
ПЕРСПЕКТИВЕ

Главной задачей сельского хозяйства в текущей пятилетке является увеличение среднегодового объема продукции на 25—28% по сравнению с прошедшей, обеспечение растущих потребностей населения в продуктах питания и промышленности — в сырье. Для успешного решения задач, поставленных перед этой отраслью, необходимо всемерное укрепление ее материально-технической базы, последовательное осуществление интенсификации сельскохозяйственного производства, химизации и комплексной механизации земледелия и животноводства, улучшение использования сельскохозяйственных угодий, техники и трудовых ресурсов.

В решение этих задач свой вклад должно внести и шелководство, как одна из важнейших отраслей сельского хозяйства республики.

Условием для дальнейшего развития шелководства является его обеспечение кормовой базой. Для восстановления и дальнейшего развития в республике кормовой базы шелководства огромное значение имеет ежегодное выведение в возрастающих масштабах высококачественных стандартных саженцев шелковицы и их своевременная реализация. Вместе с тем особое внимание надо уделить повышению погектарной урожайности листьев, что соответствует интересам интенсификации производства.

Успешное решение этого вопроса тем более необходимо, что в последний период, в целях восстановления кормовой базы шелководства, тутовые саженцы, полученные из государственных и колхозных питомников, высаживают тысячами как в виде плантаций, так и единичных насаждений, однако на несоответствующих почвах (в основном на неорошаемых землях), низок уровень агротехнических работ; их сохранность не превышает 57—69%. Из-за недостатка корма нередко эксплуатируют тутовые насаждения 2—2,5-летнего возраста, что приводит к их гибели. Развитию кормовой базы препятствует и то обстоятельство, что даже относительно болезнеустойчивые сорта тутовых саженцев заболевают и погибают, а мелколистные не привиты деревья малоурожайны и не удовлетворяют спроса на листья.

Согласно постановлениям директивных органов Грузинской ССР в республике в 1976-1980 гг. тутовые насаждения предусматривалось высадить на 400 га, в среднем на 67-68 га ежегодно, погектарный выход саженцев должен был достигнуть 153 тыс. в 1976—1980 гг. и

160 тыс. в 1979—1980 гг. В результате к концу текущей пятилетки необходимо получить в среднем 11,5-13 млн. саженцев шелковицы, что удовлетворит потребности республики в них. В школьных питомниках республики саженцы будут высажены на 1480 га ежегодно на 143—152 га в среднем, в том числе в колхозах—на 719 га, в совхозах, входящих в трест питомников—на 630 га; в Мухранском опытном хозяйстве—на 90 га, а в лесных хозяйствах—на 42 га; средний выход с каждого гектара должен составить 170 тыс. саженцев. Наряду с этим, в десятой пятилетке в республике предусматривается закладка как высокоствольных, так и низкоствольных тутовых плантаций.

Таблица 1

Закладка тутовых плантаций в Грузинской ССР в 1976—1980 гг.*
(в га)

	1976 г.		1977 г.		1978 г.		1979 г.		1980 г.		1976-1980 гг.	
	всего	в том числе низ- коствольные	всего	в том числе низ- коствольные	всего	в том числе низ- коствольные	всего	в том числе низ- коствольные	всего	в том числе низ- коствольные	всего	в том числе низ- коствольные
I зона	102	22	102	22	102	22	102	22	106	24	644	112
II зона	28	77	28	7	28	7	28	7	31	9	186	37
III зона	39	10	39	10	39	10	42	12	43	12	235	54
IV зона	4	—	4	—	5	—	5	—	7	—	25	—
V зона	75	12	75	12	76	12	77	12	80	14	439	62
VII зона	2	—	2	—	4	—	4	—	8	—	20	—
VIII зона	156	36	156	36	167	36	183	36	207	40	1036	184
X' подзона	101	25	97	25	82	25	102	25	99	27	566	127
X'' подзона	395	65	413	65	438	65	449	65	461	70	2532	330
X''' подзона	139	23	145	23	150	23	166	23	183	26	913	119
В с е г о	1041	200	1061	200	1091	200	1158	202	1225	222	6596	1024

* Таблица составлена по материалам Управления шелководства Грузинской ССР.

Анализ данных таблицы I показывает, что в республике ежегодно возрастает площадь тутовых плантаций, большая их часть будет заложена в 1979-1980 гг. Поскольку от болезни в основном пострадали тутовые насаждения в Западной Грузии, то здесь предусмотрено высадить 76,5% всех вновь высаживаемых плантаций, при этом удельный вес низкоствольных плантаций составит 11,5%. В районах Восточной Грузии тутовые плантации будут высажены на 1549 га, что равно 23,5% всех новых плантаций. Удельный вес низкоствольных плантаций составит в них 4%.

К концу десятой пятилетки должно быть заложено приблизительно 240-310 га тутовых плантаций в таких шелководческих районах республики, как Тервольский, Цхакаевский, Зугдидский, Гегечкор-

кий, Цулукидзеvский, Цхалтубский, Махарадзеvский, Абашский, Самтрედский и 60—150 га — в Горийском, Зестафонском, Сачхерском, Орджоникидзеvском, Ванском и Чохатаурском районах. К 1980 году по сравнению с 1975 г. в республике площадь тутовых плантаций возрастет на 92,8%.

Для дальнейшего развития кормовой базы шелководства большое значение имеет сорт насаждений. Для быстрейшего восстановления кормовой базы шелководства в республике и лучшего применения средств механизации при закладке плантаций предпочтение следует отдать плантациям низкоствольных насаждений, которые должны быть разведены в шелководческих районах с учетом местных условий. На плантациях высокоствольной шелковицы насаждения должны стоять друг от друга на 3 м при ширине междурядий 3 м, а низкоствольных — 2 x 2 или 2 x 1,5 м.

Желательно тутовые насаждения, как высокоствольные, так и низкоствольные, высаживать в виде массивов на площади в 4—6 га, на специально подобранных земельных участках, учитывая перспективы высадки и других многолетних насаждений.

С целью лучшего использования земельных площадей под тутовые плантации в междурядьях рекомендуется сеять овощные и бобовые культуры (петрушку, кориандр, лук, сою, фасоль и др.). Кроме того, в десятой пятилетке предусмотрена и высадка единичных высокоствольных тутовых насаждений в зонах и подзонах производственной специализации сельского хозяйства республики (см. табл. 2).

Из данных таблицы видно, что наибольшее количество единичных тутовых насаждений будет высажено в районах Западной Грузии — 7470 тыс., т. е. 81,8% их общего количества, а в районах Восточной Грузии — 1667 тыс. или 18,2% их общего количества.

В этой же пятилетке в республике ежегодно высаживается в среднем 1827 тыс. единичных высокоствольных тутовых насаждений. Наибольшее их количество приходится на районы X¹ и X² подзон, а также VIII и I зон. В ряде районов республики, например, в Махарадзеvском, Ланчхутском, Зугдидском, Хобском, Цхакаевском, Гегечкорском, Цулукидзеvском ежегодно будет высаживаться 75—85 тыс. тутовых насаждений, в других районах (Ахметском, Телавском, Лагодехском, Сигнахском, Сагареджойском, Орджоникидзеvском, Зестафонском и Ткибульском) в меньшем количества — 20—33 тыс.

Перепись тутовых насаждений 1975 г. выявила, что преобладающая часть единичных тутовых насаждений размещена в личном подсобном хозяйстве колхозников, рабочих и служащих. В текущей пятилетке предусматривалась закладка единичных насаждений в этом секторе ежегодно в количестве 1061—1176 тыс. деревьев, а в общественном секторе — 550-700 тыс. насаждений.

Поскольку в десятой пятилетке закладки плантаций намечены в основном на земельных площадях общественных хозяйств, то большая часть единичных насаждений будет высажена в личных подсоб-

ных хозяйствах рабочих и служащих с целью дальнейшего укрепления кормовой базы шелкопряда и достижения оптимального соотношения в размещении тутовых насаждений как в общественном секторе, так и в личных подсобных хозяйствах.

Таблица 2

Закладка единичных тутовых насаждений в Грузинской ССР в 1976-1980 гг. (тыс. ед.)

	I зона	II зона	III зона	IV зона	V зона	VI зона	VIII зона	X' подзона	X'' подзона	X''' подзона	Всего
1976-1980 гг.											
Всего	793	297	99	25	433	20	1213	940	3570	1342	9137
Колхозы и другие хозяйства	367	149	47	15	258	20	508	360	1368	441	3542
Личные подсобные хозяйства	426	148	52	—	175	—	705	580	2608	901	5595
1976 г.											
Всего	117	44	14	4	75	4	212	168	712	234	1584
Колхозы и другие госхозы	46	20	4	4	41	4	72	54	205	73	523
Личные подсобные хозяйства	71	24	10	—	34	—	140	114	507	161	1061
1977 г.											
Всего	130	49	14	4	76	4	212	168	731	250	1638
Колхозы и другие госхозы	50	21	4	4	72	4	72	54	211	77	539
Личные подсобные хозяйства	80	28	10	—	34	—	140	114	520	173	1099
1978 г.											
Всего	138	54	14	4	77	4	213	171	741	251	1667
Колхозы и другие госхозы	51	23	4	4	43	4	73	54	217	66	539
Личные подсобные хозяйства	87	31	10	—	34	—	140	117	524	185	1128
1979 г.											
Всего	147	55	14	6	80	4	218	171	753	259	1707
Колхозы и другие госхозы	56	23	4	6	45	4	75	54	230	70	567
Личные подсобные хозяйства	91	32	10	—	35	—	143	117	523	189	1140
1980 г.											
Всего	162	57	16	7	86	4	217	174	759	257	1739
Колхозы и другие госхозы	65	24	4	7	48	4	75	56	225	64	577
Личные подсобные хозяйства	97	33	12	—	38	—	142	118	534	193	1162

* Таблица составлена по материалам Управления шелководства Грузинской ССР.

По данным переписи тутовых насаждений 1975 г. в республике в эксплуатации находится 2336 тыс. тутовых насаждений. В общем их количестве удельный вес привитых составляет 44,1%, а непривитых — 55,9%. Поскольку заболевание шелковицы (курчава мелколистность) полностью уничтожает высокосортные привитые насаждения, то особое внимание надо уделить прививке в кронах непривитых

тутовых насаждений глазков болезнестойчивых, высокоурожайных сортов туты и уходу за ними.

Прививки высококачественным прививочным материалом дают хорошие результаты. Поскольку тутовые деревья сорта «Грузия» более расположены к вирусному заболеванию и полностью погибли, а черенковые маточные и семенные маточные плантации, которые в основном были заложены саженцами шелковицы этого сорта, уже не удовлетворяют современным требованиям, то для получения высококачественных прививочных глазков необходимо засадить черенковые маточные и семенные маточные плантации следующими сортами шелковицы: Иверия, Тбилисури, Кутатури, Ошима, Незумигаес, которые сравнительно устойчивы к вирусным заболеваниям. Для лучшего обеспечения прививочным материалом черенковые маточные и семенные маточные плантации, в основном размещенные в районах Восточной Грузии, следует распространить и в шелководческих районах Западной Грузии. В десятой пятилетке черенковые маточные плантации должны быть размещены на 14—16 га в Западной Грузии и на 10—11 га в Восточной Грузии. При правильном проведении агротехнических мероприятий эти плантации полностью удовлетворяют потребности шелководства республики в прививочном материале. Саженцы с семенных маточных плантаций позволят постепенно ограничить, а к концу десятой пятилетки прекратить использование тутовых семян, заготовленных в Шулавери. Такие плантации лучше всего засадить в специальных питомниках Греста питомникового хозяйства, в которых можно лучше организовать уход за плантациями и на высоком уровне проводить комплекс агротехнических мероприятий.

В настоящее время, когда в результате сокращения в Грузии кормовой базы почти в 2,5 раза снизилось производство шелковичных коконов, актуален вопрос о максимальной мобилизации всех существующих резервов увеличения производства высококачественных шелковичных коконов. В этой связи заслуживает внимания вопрос развития шелководства в некоторых горных районах республики.

В ряде горных районов и горной части низменных районов республики имеются подходящие условия для развития шелководства, однако оно или развито весьма слабо, или вовсе не развито. Вопрос освоения новых районов шелководства стоял еще в дореволюционной Грузии, но особое внимание ему было уделено после установления в Грузии Советской власти, и достигнуты определенные успехи в этом деле. В годы первой же пятилетки были проведены меры для распространения шелководства в ряде горных районов Земо-Имерети, Рача-Лечхуми, Земо-Аджарии, Юго-Осетии, а также в Гардабанском, Ахалкалакском и Аспиндзском районах.

В послевоенный период вновь рассматривался вопрос о развитии шелководства в новых районах. Была проведена работа по изучению в этих районах природно-климатических условий, состояния кормовой базы, возможностей выкормки гусениц. Однако в этих районах выкор-

мка гусениц производилась в небольшом количестве, а затем прекратилась вовсе.

Еще большую актуальность этот вопрос приобрел в последнее время, когда из-за распространения курчавой мелколистности производство коконов в Грузии резко сократилось (см. табл. 3).

Таблица 3

Размещение тутовых насаждений (в ед.)*

Р а й о н ы	Привитые тутовые насаждения				Непривитые тутовые насаждения			
	до 5 лет	с 5 до 10 лет	с 10 лет и выше	всего	до 5 лет	с 5 до 10 лет	с 10 лет и выше	всего
1. Ахалцихский	443	376	1786	2603	72	68	267	407
2. Цителцаройский	2285	1707	6520	10512	980	1569	7254	9803
3. Гардабанский	172	3615	2282	6069	32	704	619	1335
4. Душетский	1526	1188	747	3461	448	415	756	1619
5. Тетрицаройский	1657	1841	2209	5707	535	346	579	1460
6. Юго-Осетинские	1424	2551	2657	6632	354	474	1477	2305
7. Кедский	1843	2044	1566	5453	1148	1500	1148	3796
И т о г о:	9350	13322	17767	40439	3569	5076	12100	20745

* Итоги описи тутовых насаждений Грузинской ССР за 1975 г. Министерство сельского хозяйства Грузинской ССР. Тбилиси, 1976 г. (на груз. яз.).

Кроме приведенного в таблице количества тутовых насаждений, в лесных массивах указанных районов (Гардабанский, Душетский, Тетрицаройский и др.) встречается шелковица, которую использует для выкормки шелкопряда ряд районов Западной Грузии (Самтредский, Цулукидзевский, Тержольский и др.). Следует отметить, что эти районы друг от друга отдалены на 150—200 километров, шелковиный же лист нетранспортабелен и перевозка его на большие расстояния снижает его кормовую ценность. Ввиду этого целесообразнее использовать тутовые листья на местах, это даст возможность избежать простоев рабочей силы, излишних транспортных затрат и сохранить высокие питательные свойства листа.

Анализ состояния тутовых насаждений показывает, что в указанных районах использование на местах существенного количества тутовых листьев позволит дополнительно получить 8-10% шелковиных коконов.

Вместе с тем, если в одиннадцатой пятилетке в этих районах планомерно будут закладываться тутовые плантации с учетом местных условий и последовательно осуществляться посадка единичных насаждений вдоль посевов садов и виноградников, а также в личных подсобных хозяйствах колхозников и рабочих, то в перспективе (1990-1995 гг.) будет увеличиваться производство коконов на 15—16%.

Исчисления показали, что к 1985 году в республике ожидаем урожай тутовых листьев в среднем будет равняться 58515 т, что и позволит выкормить 58,5 тыс. коробков гусениц, а если с одного корова получить в среднем 44 кг, то к этому же году в среднем будет произведено 25740 ц шелковичных коконов.

В дальнейшем (1985-1990 гг.) значительно снизятся темпы новых посадок, но определенный их рост все же будет иметь место. При этом в результате правильной их эксплуатации, своевременного внесения минеральных и органических удобрений, проведения необходимых агротехнических мероприятий повысится урожайность тутовых листьев. Особое внимание следует уделять выведению и посадке новых болезнестойчивых и высокопродуктивных сортов шелковицы, а наряду с этим восстановлению и омолаживанию старых насаждений.

Наряду с введением в эксплуатацию тутовых плантаций, посаженных в прошлые годы, в 1990-1995 гг. в республике ежегодно будут высажены новые тутовые насаждения на 200—250 га и единичные насаждения в количестве 350-400 тыс. деревьев. В результате ожидаемый урожай тутовых листьев к 1990 г. составит в среднем 69200 т, к 1995 г. — 86100 т, а в 200 г. — 105328 т., что позволит выкормить соответственно 69, 86, 105 тыс. коробков гусениц. При урожайности с 1 коробка 45 кг коконов, ожидаемое производство коконов достигнет 31140 ц в 1990 г., 38700 ц в 1995 г. и 47400 ц в 2000 г.

В союзных республиках, производящих шелковичные коконы, большая работа осуществляется для повышения концентрации шелководства и его перевода на промышленную основу. В Узбекской ССР, которая является основным производителем коконов в СССР, в десятой пятилетке для дальнейшего развития шелководства и повышения концентрации отрасли дополнительно будет построено 7 тыс. типовых червоуден на 10 коробков гусениц каждая, в целях обеспечения кормовой базой будет заложено 55 млн. саженцев шелковицы, в основном в виде кустовых и высокоствольных плантаций. В Украинской ССР предусмотрено создание 120 специализированных шелководческих совхозов, которые будут обеспечены современными типовыми червоуднями и плантациями высокоурожайных тутовых насаждений. В Молдавской ССР намечена посадка межколхозных тутовых плантаций на большой площади общественных земель, строительство червоуден и на их базе создание межколхозных шелководческих объединений.

В нашей республике в условиях острой недостаточности кормовой базы считаем целесообразным строительство 1000 червоуден из 10 коробков гусениц каждая, предусмотренное планом. Следует отметить, что строительство типовой червоудни на 10 коробков гусениц обходится дорого — в 172 тыс. руб. Из-за дороговизны и нехватки корма колхозы и совхозы отказываются от их строительства.

В ближайшее время в шелководческих районах республики возможно строительство экспериментальных червоуден, 3 из них в Западной (в Махарадзевском, Зугдидском и Гегечкорском районах) и

и 4 в Восточной Грузии (в Лагодехском, Гурджаанском, Сигнахском и Телавском районах) которые будут оснащены современными средствами механизации и обеспечены существующими и вновь высаженными высокоурожайными плантациями. В дальнейшем по мере восстановления и дальнейшего укрепления кормовой базы с целью повышения концентрации отрасли можно будет расширить строительство типовых червоводен в шелководческих районах, но не во всех колхозах и совхозах, а в нескольких общественных хозяйствах, и на их базе создать межхозяйственные шелководческие объединения.

В 1976 г. ЦК КПСС принял постановление «О дальнейшем развитии специализации и концентрации сельскохозяйственного производства на базе межхозяйственной кооперации и агропромышленной интеграции». Кооперирование сельскохозяйственных предприятий открывает большие перспективы для концентрации шелководства и его перевода на промышленную основу, что надо осуществить с учетом местных условий, капиталовложений и материальных ресурсов каждой шелководческой республики.

На IX Пленуме ЦК КП Грузии, касаясь дальнейшего развития сельского хозяйства, тов. Э. А. Шеварднадзе отметил: «Этот принцип кооперации позволяет нам интегрировать и такие отрасли сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности, которые имеют относительно небольшой вес в валовом производстве всей продукции, но важны для народного хозяйства республики в целом. На наш взгляд, не лишено перспективы интегрирование, например... производства шелковичных коконов с шелкомотальными фабриками...»¹.

В условиях Грузинской ССР в ближайшем будущем в шелководстве можно провести внутрихозяйственную концентрацию и специализацию путем организации специализированных шелководческих бригад. При этом в отрасли будут заняты 2-3 специализированные бригады, обеспеченные необходимым оборудованием, червоводнями и высококачественным кормом для гусениц.

Для повышения интенсификации шелководства и экономической эффективности отрасли большое значение придается выкормке гусениц скоростным методом. При этом способе выкормки значительно повышается урожайность коконов и сокращается время их производства.

В повышении рентабельности шелководства важную роль играет внедрение в производство высокоурожайных пород и гибридов белококонного шелкопряда, их подбор и распределение по зонам и подзонам производственной специализации сельского хозяйства. Для увеличения объема производства шелковичных коконов особое внимание следует уделить повышению материальной заинтересованности шелководов. Как и в других шелководческих республиках, в Грузинской ССР за выполнение плана производства шелковичных коконов по ко-

¹ Э. А. Шеварднадзе. «Заря Востока», 1978 г. 24 февраля,

личеству и качеству сданных коконов исполкомы районов, в целях поощрения, выплачивают передовым шелководам 1,5% их стоимости в виде премии. В 1966 г. сумма премий составила в республике 148,2 тыс. руб.; в 1970 г. — 56,8; в 1973 г. — 75; в 1975 г. — 109,5 тыс. руб., т. е. снизилась соответственно в 2,6 раза, 2,0 раза и 1,3 раза.

Несмотря на значительные суммы премий, райисполкомы не распределяют их с целью поощрения шелководов и используют на различные нужды, что уменьшает материальную заинтересованность шелковода.

Закупочные цены в условиях рациональной организации труда, совершенствования системы оплаты, обеспеченности кормовой базой, повышения уровня механизации создают благоприятные условия для рентабельности производства. Однако вследствие того, что в последние годы шелководство в Грузии испытывает трудности, Совет Министров СССР с целью увеличения объема производства шелковичных коконов постановлением от 3 июня 1974 г. и 19 марта 1979 г. повысил государственные закупочные цены на сортовые коконы. Несмотря на это, шелководство в общественных хозяйствах все еще нерентабельно.

В последнее время удельный вес сортовых коконов в общем их объеме не превышает 81%, что на 2,5—3 пункта ниже соответствующего показателя по Союзу в целом и по Узбекской ССР. В перспективе следует особое внимание уделить увеличению этого показателя.

По нашему мнению, внедрение в производство высокоурожайных гибридов, укрепление кормовой базы, применение искусственных коконников, повышение государственных закупочных цен на сортовые коконы, осуществление на высоком уровне агротехнических мероприятий по выкормке шелкопряда позволят в ближайшем будущем повысить до 83—85% удельный вес сортовых коконов в их общем объеме.

Около 70% шелковицы в республике размещено в личных подсобных хозяйствах колхозников, рабочих и служащих. Поскольку в ближайшей перспективе выкормка гусениц будет производиться преимущественно по индивидуальной форме, то для укрепления кормовой базы считаем целесообразным обеспечить колхозников, рабочих и служащих саженцами шелковицы для высадки на подсобных хозяйствах бесплатно или на льготных условиях.

На XXIV съезде КПСС товарищ Л. И. Брежнев отметил: «Проблемы сельского хозяйства таковы, что в один-два года и даже пять лет всех их в полном объеме не решить; для этого потребуется более значительный срок, огромные ассигнования, большие усилия не только тружеников сельского хозяйства, но и всей нашей промышленности»². Это касается и шелководства.

Представлена Институтом экономики и права АН
Грузинской ССР

² Материалы XXIV съезда КПСС. М., 1971, с. 47.

Н. З. ДАВЛАШЕРИДЗЕ**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ АНАРХИСТСКОГО ДВИЖЕНИЯ В
ГРУЗИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА**

Уже свыше ста лет продолжается борьба научного социализма с анархизмом. Появилась обширная литература, посвященная разоблачению анархистских догм. Тем не менее анархистские трактовки социализма возрождаются вновь и вновь. Их критика остается актуальной и в наше время. Такая живучесть доктрины анархизма объясняется тем, что она отражает мелкобуржуазные интересы разнородных групп населения. Эти мелкобуржуазные элементы и порождают анархистские настроения. Анархизм продолжает существовать, блокируясь с реформизмом, троцкизмом, с буржуазным антикоммунизмом.

Подчеркивая огромное значение задач в области идеологической борьбы на современном этапе, товарищ Л. И. Брежнев в отчетном докладе ЦК КПСС XXV съезду указывал, что «и правый и левацкий ревизионизм отнюдь не бездействует и борьба за марксистско-ленинские основы коммунистического движения против попыток их исказить или подорвать остается общей для всех задачей»¹.

Современный анархизм очень многое заимствует из идей не только прудонизма, бакунизма, анархо-синдикализма, но и анархо-коммунизма, поэтому для разоблачения современного анархизма важное значение имеет и критика грузинского анархизма, относящегося к анархизму кропоткианского толка, так называемому «коммунистическому анархизму».

В Грузии наибольшее распространение анархистских идей отмечается в начале XX века. Это, в первую очередь, объясняется медленным развитием крупной промышленности, преобладанием ремесленной и мелкой. Например, в Тифлисе — административно-торговом и культурном центре Кавказа — насчитывалось всего лишь 20 тыс. рабочих — меньше, чем солдат и полицейских. В городе единственно крупным предприятием были мастерские железных дорог — около 3500 рабочих, а на остальных предприятиях было занято по 100, 200 и, большей частью, по 20—40 рабочих.

Социальной почвой, на которой расцветает анархизм, является именно мелкотоварное производство, его питают постоянно вытесняемые и разоряемые ростом крупного капиталистического производства

¹ Материалы XXV съезда КПСС. М., Политиздат, 1976, с. 31.

мелкие собственники. Процесс разорения мелкого товарного производства проходил в Грузии весьма интенсивно, и ряды пролетариата в значительной степени пополнялись за счет разорявшегося крестьянина, несшего с собой и мелкобуржуазную идеологию.

Одной из важных причин, приводящей к появлению анархизма, является изменение в тактике правящих классов вообще, буржуазии в особенности. Буржуазия применяет различные приемы и методы в борьбе против рабочего движения: и метод насилия (составной частью которого является отрицание реформ), и метод уступок (т. е. шагов в сторону реформ). Переход буржуазии к методам насилия вызывает в рабочем движении рост анархизма, поворот буржуазии к уступкам, к буржуазному реформаторству находит свой отклик в усилении оппортунизма в рабочем движении.

Именно поэтому росту анархистских настроений способствовала и обстановка, сложившаяся в стране после поражения декабрьского вооруженного восстания, после спада революции 1905-1907 гг. Это был период разгула реакции, когда революционное рабочее движение под яростными ударами царизма начало ослабевать. Часть людей, потерявших веру в победу всенародной революции, пошла к анархистам, обещавшим живую, непрекращающуюся деятельность, демагогически звавшим к немедленным экспроприациям.

Первые группировки анархистов появились в Грузии еще в начале 90-х годов XIX века преимущественно среди студенческой молодежи и были весьма малочисленны.

В апреле 1904 г. в Женеве состоялась конференция анархистов Закавказья, где была заложена основа анархистской организации Закавказья и образован ее заграничный центр, который, однако, не имел сколько-нибудь значительного влияния на грузинскую действительность, поскольку совершенно был оторван от нее.

К концу 1905 г. центр анархизма перемещается в Россию и прежде всего в Закавказье². Группа женецев-анархистов — В. Черкезишвили, Г. Гогелия (К. Орбелиани), М. Церетели («Baton»), представляющих, по словам Г. Гогелия, «интеллектуальное ядро анархизма», переезжает в Грузию, что позволило здесь, «в одном из важнейших центров русского революционного марксистского движения широко развернуть анархистскую, т. е. антимарксистскую агитацию и пропаганду»³.

В Грузии (Тифлисе, Батуми, Чхатура, Кутаиси и др. городах) в период 1906-1907 гг. существовали многочисленные анархистские группировки: это группа «Интернационал», Батумский рабочий синдикат анархистов-коммунистов, Тифлисская организация анархистов-коммунистов «Хлеб и воля», группа «Борьба», группа «Анархистов-ком-

² Э. А. Баллер. Идейный разгром анархизма тов. И. В. Сталиным в 1906—1907 гг. М., МГУ, 1950, с. 103.

³ П. В. Гугушвили. Карл Маркс в грузинской публицистике и общественности. Тбилиси, 1963, с. 281.

мунстов и вольных террористов», группа «Авангард», группа «Свобода», группа «Хма», группа «Могучий отряд» и т. д.

О широком распространении анархизма в Грузии свидетельствуют и факты обширной издательской деятельности.

За период с 1906 по 1907 г. анархистами издавались еженедельная газета «Нобати»—«Призыв» и ежедневная газета «Хма»—«Голос» (кстати, одной из причин, по которой анархисты пошли на организацию ежедневной газеты «Хма», параллельно с еженедельной «Нобати», была полемика с социал-демократами). Г. Гогелия вспоминал в «Almanach anarchiste»: «У них (социал-демократов) в прессе был перевес, у них была ежедневная газета, и с момента нашего появления нас ругали, именно ругали каждый день, а мы могли ответить лишь раз в неделю»⁴, но эта газета просуществовала всего семь дней, вслед за ней на 14 номере прекратила существование «Нобати». Незадолго до закрытия «Нобати» группа «Хма» пыталась снова организовать издание ежедневной газеты, и 6 июня 1906 г. вышел № 1 газеты «Муша», но после опубликования первого варианта работы И. В. Сталина «Анархизм или социализм?» анархисты были вынуждены свернуть ее издание.

В 1907 г. анархисты пытались издавать еще несколько газет, но они продерживались лишь до 2-3 номеров. «Мы вернулись к отправной точке, — писал Г. Гогелия, — с одиночек к движению, от движения к одиночкам, — таков цикл развития, через которое прошло анархистское движение в Грузии»⁵.

Основные деятели и теоретики грузинского анархизма — Варлам Черкезишвили (В Черкезов), Георгий Гогелия, Шалва Гогелия, Михаил Церетели стояли на позициях кропоткианского толка. Эта разновидность анархизма отличалась двумя важными особенностями — революционностью и признанием правомерности разных форм коллективизма в «обществе будущего», однако революционность большей частью проявлялась в призывах к немедленным насильственным действиям; тактические виды борьбы анархистов — это индивидуальный террор и экспроприации.

Примером этому могут служить террористические акты, проведенные в Грузии анархистскими группировками: только в мае месяце 1906 г. было совершено покушение на генерала Алиханова-Аварского, убийство Долуханова, директора фабрики Менташева, убийство английского вице-консула; осуществлялись многочисленные экспроприации, заключающиеся в пленении состоятельных лиц с целью получения выкупа, а также в прямых грабежах (например, Г. Гогелия приехал в Женеву с Кавказа на конгресс анархистов с самостоятельно приобретенной крупной суммой денег, добытой путем ограбления)⁶.

⁴ «Almanach anarchiste», Париж, 1909, с. 99-100.

⁵ Там же, с. 109.

⁶ Грузинский Центральный Государственный архив. Фонд 3, архивный № 306, с. 34.

Основным методологическим принципом анархизма является отрицание диалектического материализма, как теоретической основы марксизма и методологии наук. Метод Маркса — диалектический материализм — они отождествляли с идеалистической диалектикой Гегеля, метафизическим материализмом Фейербаха (В. Марвели «Путешествие по Бельгии», В. Черкезов «Доктрины марксизма» — выпуск второй, «Наука-ли это»; Ш. Гогелия «Критика диалектики», «Критика исторического материализма» и др.).

В своих методологических положениях грузинские анархисты часто противоречили друг другу, но им был присущ общий для анархизма недостаток — отрыв морального от материального, раздувание роли субъективного, сознания людей. В целом их методологию можно определить как **исторический волюнтаризм**, для которого характерно «непонимание развития общества — роли крупного производства — развития капитализма в социализм»⁷.

С точки зрения грузинских анархистов, всякое диалектическое развитие, в том числе и диалектическое развитие производительных сил и производственных отношений как формы и содержания данного общества, «есть развитие катастрофическое, посредством которого сначала полностью уничтожается прошлое, а затем совершенно, обособленно утверждается будущее»⁸ Они не шли дальше механического истолкования мира.

Большое место в произведениях грузинских анархистов занимала критика капитализма, но эта критика, несмотря на некоторые положительные моменты, в целом оставалась поверхностной и ограниченной. Хотя капитализм и трактовался как система порабощения народных масс, монополизация средств производства и присвоение капиталистами львиной доли народного дохода, порождающие паразитизм и нищету, которые усиливаются периодическими кризисами и безработицей, но глубокого анализа этих противоречий не было дано. «Анархизм не дал ничего кроме общих фраз против эксплуатации.. Недостает а) понимания причин эксплуатации; б) понимания развития общества, ведущего к социализму; в) понимания классовой борьбы, как творческой силы осуществления социализма»⁹, — писал В. И. Ленин в набросках тезисов «Анархизм и социализм».

Но уничтожение эксплуатации все же выдвигалось на первый план во всех анархистских программах социальной революции, правда, социальная революция анархистов носила чисто экономический характер, игнорировалась роль политической борьбы. «Политическая свобода, — писал Г. Гогелия, — для голодного человека есть такая же ложь, как и свобода труда в капиталистическом обществе, кото-

⁷ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 5, с. 377.

⁸ Газета «Нобати», 1906, № 8.

⁹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 5, с. 377.

6. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სოციალური მედიის განყოფილება, 1980, № 1

рая на практике оказывается свободой эксплуатации»¹⁰. Уничтожить эксплуатацию в состоянии лишь «экспроприация и анархия». Полная экспроприация должна проводиться в самых широких масштабах: нужно захватить амбары, магазины, мастерские, заводы, средства защиты, железные дороги. Предлагалось не трогать земли крестьянина, который возделывает ее сам, но экспроприировать все земли, которые не обрабатываются самими владельцами, а также оставить «домишки» рабочему.

Хотя частная собственность, в том числе и на землю, предавалась анафеме вместе с государством, оставался без ответа вопрос, какие же формы землевладения должны восторжествовать. Фактически эта частная собственность на землю допускалась, раз крестьянину **предоставлялся клочок земли, который он сам обрабатывал**. Национализация земли отвергалась, поскольку проектировалось «испарение государства».

Против проповеди анархистами коллективно-групповой собственности и отрицания государственной формы социалистической собственности неоднократно выступал В. И. Ленин. Так, в одной из статей он писал, что «полным отказом от социализма является всякое, прямое или косвенное, узаконение собственности рабочих отдельной фабрики или отдельной профессии на их особое производство, или их права ослаблять или тормозить распоряжения общегосударственной власти»¹¹.

Опыт социалистического строительства доказал необходимость существования при социализме общественной собственности на средства производства, выступающей в двух формах — государственной и кооперативно-колхозной. Современные ревизионисты, подхватывая тезисы анархизма, пытаются доказать, что государственная форма собственности на средства производства при социализме не является высшей формой собственности, на первый план они выдвигают коллективно-групповую собственность и считают ее «непосредственно общественной». Но марксизм считал, а практика подтверждает, что только те экономические формы носят непосредственно общественный характер, управление которыми сосредоточено в руках общества.

Одним из основных вопросов расхождения между анархистами и марксистами был вопрос о государстве. Петр Кропоткин даже определял анархизм «как учение об обществе без государства». В. И. Ленин писал в «Письмах из далека», что разница между революционными марксистами и анархистами состоит не только в том, что первые стоят за централизованное, крупное, коммунистическое производство, а вторые за раздробленное, мелкое, разница именно по вопросу о власти, о государстве состоит в том, что мы за революционное

¹⁰ Г. Г о г е л и я. Революция и революционное правительство М., 1917, с. 5.

¹¹ В. И. Л е н и н. Поли. собр. соч., т. 36, с. 378.

использование революционных форм государства для борьбы за социализм, а анархисты против»¹²

«Кто за уничтожение эксплуатации человека, тот обязан, едва ли не прежде всего, требовать разрушения именно государства, как самого страшного и безжалостного эксплуататора»¹³, — заявлял Варлам Черкезишвили.

В брошюре «Наши враги и друзья» Шалва Гогелия вторит ему: «Одним словом, наш враг — государство, так как оно обезличивает человека и расточает общественные силы»¹⁴.

Анархисты считали, что всякое государство является антинародным, и что диктатура пролетариата породит лишь госкапитализм; этот тезис широко используется и современными ревизионистами. На самом деле, буржуазное государство обслуживает эксплуатацию народа, пролетарское же ведет войну с ней. И отождествлять их неправомерно.

Отрицание государства как необходимого элемента общества будущего являлось положительным моментом анархизма, но совершенно неправильным было отрицание государства немедленно после свершения социалистической революции. И тогда, и в современных условиях рабочий класс не мог и не может сокрушить капитализм и построить социализм без создания государства нового типа. Опыт социалистических стран наглядно показал, что государство сохраняется и после завершения строительства социализма. Только построение коммунизма сделает излишним государство, если исчезнет к тому же угроза со стороны капиталистических стран. При сохранении этой угрозы государство окажется необходимым и для коммунистического общества.

Анархисты же требовали немедленного «безгосударственного строя»; на развалинах государства, как считали они, должно вырасти «федеративное общество», в рамках которого все станет делом частной инициативы и свободного сообщества, включая науку, искусство, торговлю, промышленность, развлечения, экспедиции, судопроизводство и даже военное дело.

Так, например, в «промышленности, — пишет М. Церетели, — после того как все орудия производства — земли, заводы, фабрики — перейдут в руки свободных союзов рабочих, союзы соединятся между собой федеративно и организуют свободную коммунистическую промышленность»¹⁵.

Как считали анархисты, даже самая маленькая коммуна не существует и недели, если не будет входить в отношения с «промышленными, торговыми и артистическими центрами», которые, в свою очередь, тоже провозгласили себя коммуной, уничтожили у себя час-

¹² В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 31, с. 39.

¹³ В. Черкезишвили. Доктрины марксизма. М., «Свобода», 1905, с. 59.

¹⁴ Ш. Гогелия. Наши враги и друзья. Тифлис 1906, с. 9.

¹⁵ «В а т о н». Ответ протестантам. Тифлис, 1906, с. 13-14.

тную собственность и ввели коммунизм, т. е. «коллективное пользование общественным капиталом, орудиями и предметами труда». Все населенные места будут иметь по несколько таких центров, по мере развития потребностей они будут заключать союзы со все новыми и новыми центрами, основывать новые федерации, между которыми «существует постоянный обмен продуктами без насилия, естественно. Свободные и вызванные потребностью различные отношения»¹⁶ Таким образом, вся страна покроется федерацией коммун, они будут «врезываться в друг друга, переплетаться и образуют сеть единую и неделимую, несравненно более компактную, чем современное государство».

Это совершенно неправильное толкование принципа федерализма. Еще Ф. Энгельс в «Анти-Дюринге» подверг критике подобные идеи. Федерализм допустим лишь в рамках централизованного государства пролетарской диктатуры, которое формируется как федерация национальных республик, т. е. государственных образований.

Будущий строй определялся как «анархический коммунизм», причем предлагалось не навязывать коммунизм свыше, а гарантировать автономию каждой улице, кучке домов, общине, каждому городу и его кварталу, не бояться «злоупотребления свободой», строить «безначальный коммунизм», тогда не будет «ни господина общества — государства, ни господина в школе, ни господина в семье, ни господина в науке, ни господина в промышленности, ни господина союзоправительства, ни господина на небе и земле»¹⁷.

В качестве примера якобы осуществленной попытки водворения анархии приводилось гурийское движение. «Там, — писал М. Церетели, — каждое село имело свою маленькую свободу: ни полицейского, ни священника, ни помещика — все исчезло, вполне упразднили все учреждения, отвергли государство. Представьте, что все села устроились таким же образом, а потом объединились. Представьте, что и в городах то же самое проделали рабочие, и, таким образом, такой порядок распространился во всем мире или, по крайней мере, в Европе... Вот что представляет собой анархия»¹⁸.

По словам же Шалвы Гогелия, «анархия — есть окончательное решение всех социальных вопросов, после которой начнется чистая социалистическая жизнь»¹⁹.

Высшая задача анархизма определялась как достижение наибольшей суммы счастья для каждой из единиц человеческого общества. Поэтому первым делом революции анархисты считали реорганизацию потребления (снабжения всех пищей, жильем, одеждой). Новая форма владения с уничтожением частной собственности требует и новой

¹⁶ «В а т о п». Ответ протестантам, Тифлис, 1905, с. 14.

¹⁷ Ш. Г о г е л и я. Наши враги и друзья, Тифлис, 1906, с. 20.

¹⁸ «В а т о п». Ответ протестантам. Тифлис, 1906, с. 14-15.

¹⁹ Ш. Г о г е л и я. Наши враги и друзья, Тифлис 1906, с. 39.

формы «воздания», общее пользование орудиями труда неизбежно приведет к совместному пользованию плодами общего труда. Поэтому все продукты следовало собрать в одно место и делить соответственно потребностям. Должен соблюдаться принцип — пусть каждый берет сколько угодно всего, что имеется в изобилии, и получает ограниченное количество всего того, что приходится считать и делить.

В принципе, сам тезис о распределении по потребностям верен, но переход общества к экономическому закону распределения по потребностям станет возможным в ходе построения материально-технической базы коммунизма, которая обеспечивает достижение изобилия материальных благ, коммунистическое состояние народа. Но это при коммунизме, а при социализме действует закон распределения по труду — т. е. распределение материальных благ в соответствии с качеством и количеством труда, затрачиваемого каждым его членом.

Огрицание принципа распределения по труду приводит анархистов к отрицанию заработной платы (опять же, это возможно лишь при коммунизме). Услуги, оказываемые обществу, считали они, будь то работа на фабрике или в поле, или услуги нравственного характера — не могут быть оценены в монетных единицах.

Необходимым признаком анархизма является отказ от какой-либо централизации, от принципа «сверху — вниз» в координации деятельности различных социальных объединений и признание только принципа «снизу — вверх». Этот принцип составляет «организационную основу» анархизма.

Их категорический отказ от всякой централизации или, как они ее называют, «иерархизации», и власти приводит и к отрицанию организованной общественной деятельности. В противоположность марксизму анархисты утверждают, что решающую роль в развитии общества и в революционной борьбе играет личность и ее индивидуальные действия, а не классы и их революционные организации. В Черкезишвили вообще отрицал существование классов: «В наши дни, — пишет он в «Доктринах марксизма», — цивилизованное человечество делится не на классы, а на два лагеря: в одном соединились все имущие, эксплуатирующие и правящие; в другом — производители, управляемые, эксплуатируемые»²⁰.

Но, как утверждает марксистская теория, всякая социальная борьба есть борьба классовая; всякая классовая борьба есть борьба политическая, поэтому никак нельзя надеяться на спонтанную революцию, которая, по представлениям анархистов, возникает неожиданно и может разразиться в любой момент.

Отсюда та отрицательная роль, которую сыграл анархизм в истории трех революций в России, дезориентируя рабочий класс отрицанием классов и классовой борьбы, массового революционного движения, отрицанием роли партии в социалистической революции, от-

²⁰ В. Черкезов. Доктрины марксизма. Выпуск первый. Женева, 1903, с. 24.

казом от необходимости промежуточных ступеней, так как общество, по их мнению, есть нечто целое, состоящее из миллионов существ, и движение к коммунизму будет определяться просто тем, насколько много людей порвет с «государственными предрассудками».

Стоя на ненаучных методологических позициях, анархизм застрял на стадии вульгарного материализма в понимании природы и непоследовательного идеализма в трактовке социальной жизни. Порочность методологии, теории, программы и тактики анархизма, грузинского, в частности, обрекли его на поражение.

Исторический опыт, говорится в постановлении ЦК КПСС «О 60-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции», «...неопровержимо доказал всеобщую зависимость основных законов социалистической революции и строительства нового общества, открытых марксистско-ленинской наукой»...²¹. Этот же опыт с нарастающей убедительностью опровергает постоянно порождаемые капиталистической действительностью различного рода анархистские концепции.

Представлена Институтом экономики и права АН ГССР

²¹ «Правда», 1977, 1 февраля.

Т. А. БЕРИДЗЕ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ И ЦЕЛЬ ОБЩЕСТВЕННОГО
ПРОИЗВОДСТВА ПРИ СОЦИАЛИЗМЕ

Неуклонно проводя курс на всемерное повышение эффективности общественного производства и улучшение качества работы, коммунистическая партия исходит из долговременной экономической стратегии, подчиненной прежде всего высшей цели социалистического производства: обеспечению подъема материального и культурного уровня жизни народа. «Экономическая стратегия,— указывал товарищ Л. И. Брежнев, выступая на XXV съезде партии с отчетным докладом ЦК КПСС, — включает в себя и четкое определение средств, тех путей, которые ведут к поставленным целям»¹.

В принятом недавно постановлении ЦК КПСС и Совета Министров СССР «Об улучшении планирования и усилении воздействия хозяйственного механизма на повышение эффективности производства и качества работы» со всей ясностью отмечено: «Задача состоит в том, чтобы поднять уровень планирования и хозяйствования, привести их в соответствие с требованиями нынешнего этапа — этапа развитого социализма, добиться значительного повышения эффективности общественного производства, ускорения научно-технического прогресса и роста производительности труда, улучшения качества продукции и на этой основе обеспечить неуклонный подъем экономики страны и благосостояния советского народа»². Нетрудно сделать вывод о том, какое важное значение придает партия и правительство планированию в деле повышения эффективности общественного производства, а на этой основе обеспечению экономики страны и благосостояния народа.

В статье 15-ой Новой Конституции СССР записано: «Высшая цель общественного производства при социализме — наиболее полное удовлетворение растущих материальных и духовных потребностей людей...»³

Опыт социалистического строительства в нашей стране блестяще подтверждает предвидение классиков марксизма-ленинизма, что только на основе общественной собственности становится возможным рациональное ведение хозяйства, обеспечение его высокой эффективности.

¹ Материалы XXV съезда КПСС, М., 1976, с. 40.

² «Коммунист», 1979, № 12, с. 5.

³ «Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических республик», М., 1977, с. 11.

В системе общественных отношений экономическая эффективность по своему содержанию относится к области производственных отношений, хотя некоторые авторы подвергают сомнению существование эффективности производства как политэкономической категории главным образом из-за того, что «эффективность производства относится к области производительных сил, а не производственных отношений»⁴. Эффективность — это экономическое отношение между обществом в целом, социалистическим производственным коллективом и каждым отдельным работником, основанное на результативности их производственной деятельности.

Мы согласны с мнением некоторых авторов, что следует разграничивать понятия «эффективность производства» и «народнохозяйственная эффективность»⁵. Последняя определяется не только достигнутыми результатами в отраслях материального производства, но и в сфере обращения. С другой стороны, народнохозяйственная эффективность кроме экономического эффекта на уровне общества включает в себя и социальную эффективность. «Эффективность общественного производства, — говорит А. Н. Косыгин, — это не только научно-техническая или производственно-экономическая проблема, но и крупная социальная задача»⁶.

Нельзя отождествлять эффективность производства и производительность труда. В первой кроме эффективности затрат живого труда, выражается формирование ресурсов общества — трудовых, материальных, природных и их использование. Кроме того, в понятие «эффективность социалистического производства» входит улучшение качества продукции, соблюдение оптимальной пропорциональности в ее производстве и в распределении материальных и трудовых ресурсов в соответствии с потребностями общества.

Эффективность общественного производства должна быть неразрывно связана с целью социалистического производства, которая в наиболее концентрированной форме выражает социальную сущность способа производства, специфический характер производственных отношений.

Рассматривая цель производства при различных его способах, в частности, в условиях общины, К. Маркс пишет: «Целью этого труда является не создание стоимости, — хотя они не могут выполнять прибавочный труд, чтобы выменивать для себя чужие продукты, т. е. прибавочные продукты (других индивидов), — но целью всего их труда является обеспечение существования отдельного собственника и его семьи, а также и всей общины».

⁴ В. Богачев. О норме сравнительной эффективности вариантов капитального вложения — Вопросы экономики, 1964, № 9, с. 47.

⁵ П. Павлов. Социалистическое производство: сущность, критерии, М., 1977, с. 166.

⁶ Материалы XXV съезда КПСС, М., 1976, с. 127.

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 46, ч. 1, с. 462.

Какая цель производства в условиях капитализма, К. Маркс пишет: «Целью производящего капитала никогда не является потребительная стоимость, а всегда является всеобщая форма богатства как богатства»⁸.

Отсюда ясно, что цель производства вытекает из самой его сущности, что эти два понятия взаимосвязаны и взаимообусловлены. Под целью производства имеется в виду не субъективная цель человека, а объективная направленность производства, его главный движущий мотив, который, как известно, определяется основным экономическим законом того или иного способа производства.

Признание объективности цели производства вовсе не означает ее отождествления с результатом производства, подобно тому, как нельзя отождествлять друг с другом цель и результат труда.

Цель социализма определяет качественное содержание эффективности социалистического производства, которое очень хорошо выражено в непреложном законе социалистического хозяйствования — добиваться в интересах общества максимальных результатов при минимальных затратах. Специфическое содержание цели производства обусловлено характером его системы, сущностью производственных отношений. Являясь концентрированным выражением сущности системы производственных отношений общества, цель производства связана с каждым элементом этой системы, однако надо заметить, что цель производства имеет непосредственную связь лишь с основным отношением, играющим ведущую роль.

Общая цель социалистического производства выражена основным экономическим законом социализма. Она раскрывает качественную сторону и сущность социалистической производственной системы. Вместе с тем цель социалистического производства не включает в себя характеристику состояния самой системы, специфику экономического уровня хозяйства, политической обстановки и не раскрывает поэтому меру и пути собственной реализации. Формирование конкретных, оперативных задач, стоящих перед обществом в данный момент или в определенной временной перспективе, направлено на то, чтобы обеспечить реализацию объективной цели производства.

Цель социалистического производства — наиболее полное удовлетворение растущих материальных и духовных потребностей людей, и главное средство ее реализации — планомерный, коллективный труд в масштабе всей ассоциации трудящихся определяют специфическую общественную форму затрат и результатов производства, то, за счет кого и в какой форме осуществляются трудовые затраты, чьим интересам служат результаты производства, какова социальная сущность эффекта.

Цель и эффективность общественного производства при социализме тесно связаны между собой.

⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 46, ч. I, с. 97.

Если цель есть потенциальный результат производства, если она существует объективно, как определенная направленность производства, как материальная потенция, то эффективное производство — средство для достижения этой цели. Только вследствие эффективного общественного производства цель, как материальная потенция, превращается в определенный результат.

По поводу существования цели отдельного предприятия и ее связи с целью общественного производства в экономической литературе существует две точки зрения: 1 — у предприятия и общества единая цель, выраженная в основном экономическом законе социализма⁹; 2 — предприятие выступает как обособленный товаропроизводитель, поэтому оно имеет специфическую цель — получение прибыли¹⁰.

Мы придерживаемся первого мнения. На предприятии цель может принять иную форму, но сущность ее опять-таки будет заключаться в основном экономическом законе.

При социализме эффективность производства базируется на иной системе ценностей, чем при капитализме. Ее мерилom служит «полное и свободное развитие каждого индивидуума»¹¹, а не получение максимальной прибыли; именно поэтому категория «эффективность производства» в условиях социализма неразрывно связана с основным экономическим законом и в конечном счете выражается в полном удовлетворении потребностей всех членов общества. Именно этот закон, являясь побудительным мотивом и движущей силой развития, служит основой качественной характеристики эффективности общественного производства при социализме и коммунизме.

В связи с этим рост эффективности общественного производства проявляется в повышении уровня удовлетворения потребностей каждого члена социалистического общества.

«Продукт¹ получает свое последнее завершение только в потреблении. Железная дорога, по которой не ездят, которая не используется, не потребляется, есть железная дорога только в возможности, а не в действительности»¹².

Социально-экономическое содержание эффективности производства выражено в его критерии, который представляет собой мерилo, оценку, основной принцип при определении выбора развития. Критерий социально-экономической эффективности определяется основным экономическим законом. Он отражает главную цель производства, коренной интерес общества, качественную определенность, направленность того или иного способа производства. Разработка критерия в

⁹ З. И. Рейнус. Проблемы повышения экономической эффективности производства на современном этапе, Иваново, 1973, с. 171.

¹⁰ Курс политической экономии, т. 2, под ред. Н. А. Цаголова, М., 1974, с. 183.

¹¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 23, с. 605.

¹² Там же, т. 46, ч. 1, с. 27.

свою очередь позволяет глубже и всесторонне понять основной экономический закон

Таким образом, критерий эффективности общественного производства при социализме адекватен цели общественного производства.

Проблема определения критерия эффективности относится к числу коренных проблем политической экономии. В принятых XXV съездом КПСС «Основных направлениях развития народного хозяйства СССР на 1976—1980 г.г.», как известно, указывается на необходимость совершенствовать систему критериев и показателей, лежащих в основе оценки деятельности объединений и предприятий, и прежде всего, эффективности и качества их работы»¹³.

Что же является критерием, то есть признаком, на основании которого производится оценка эффективности социалистического производства?

Здесь надо учесть, по нашему мнению, два обстоятельства.

Во-первых, не существует критерия эффективности вообще, так же как не существует и самой эффективности вообще.

Критерий эффективности общественного производства необходимо выводить из сущности самой эффективности, а последняя определяется производственными отношениями при том или ином способе производства.

Во-вторых, нельзя путать два различных понятия — «критерий» и «показатель эффективности». Если показатель — это измеритель, которым пользуются для определения степени эффективности, то критерий — принципиальный подход.

Многие экономисты не проводят различий между критерием и показателем эффективности и вследствие этого путают критерий либо с обобщающим показателем эффективности общественного производства, либо с конкретным экономическим показателем или употребляют их как синонимы без обсуждения данного вопроса.

Например, Л. Костин считает, что обобщающий показатель и критерий экономической эффективности общественного производства следует рассматривать как идентичные понятия¹⁴.

А. Толкачев также указывает на такую важную черту в характеристике критерия экономической эффективности, «как возможность его выражения при помощи количественных параметров... Количественная определенность единого критерия выражается в обобщающем показателе эффективности...»¹⁵

Мы не согласны с такой позицией в этом вопросе и считаем, что необходимо четко различать критерий и показатель. Критерий объективно вытекает из сущности эффективности общественного производ-

¹³ Материалы XXV съезда КПСС, М., 1976, с. 172.

¹⁴ Л. А. Костин. Повышение эффективности труда в новых условиях хозяйствования, М., 1971, с. 25-26.

¹⁵ Проблемы теории и анализа эффективности общественного производства, М., 1972, с. 38.

ства и представляет собой обобщенную формулировку конечной цели повышения эффективности общественного производства.

Иное положение с показателем. При едином критерии эффективности необходимо применять целую систему ее показателей. Показатель эффективности — это обобщенная количественная характеристика экономических процессов и явлений, связанных с эффективностью общественного производства. Он призван служить средством количественного анализа эффективности, всегда выступая как итог сопоставления достигнутого эффекта и затрат; у критерия и показателя разная природа, и поэтому различаются выполняемые ими функции. С одной стороны — сам принцип, подход к оценке, а с другой — непосредственно инструмент этой оценки.

Спорным остается в экономической литературе и вопрос о количестве критериев эффективности в народном хозяйстве.

Так, А. Аганбегян и К. Багриновский, хотя и подчеркивают, что социалистическому хозяйству, основанному на общественной собственности, присуща единая цель развития, являющаяся высшим критерием эффективности общественного производства, но допускают существование и других критериев эффективности (на уровне отраслей и предприятий)¹⁶.

В учебнике политической экономии записано: «Критерии эффективности отдельных отраслей и предприятий обязательно должны отличаться от критерия эффективности всего общественного производства»¹⁷.

Старейший советский экономист С. Г. Струмилин также отмечает, что наличие общего критерия не исключает все же многих других, более частных¹⁸.

Мы солидарны с мнением тех авторов, которые признают существование единого критерия. Так, например, П. Павлов пишет: «...каждая общественно-экономическая формация на различных этапах своего развития имеет один критерий, а не множество их или «систему критериев»¹⁹.

Исходя из содержания основного экономического закона и цели социалистического производства, существует единый критерий эффективности в масштабе всего народного хозяйства.

Сторонники существования единого критерия в масштабе всего народного хозяйства не могут прийти к единой формулировке этого критерия. В большинстве случаев в качестве критериев называются:

- 1) достижение максимального уровня производимых потребительских

¹⁶ А. Аганбегян, К. Багриновский. О задачах народнохозяйственного оптимума — Вопросы экономики, 1967, № 10, с. 116.

¹⁷ Курс политической экономии, т. 2, под ред. Н. А. Цаголова, М., 1974, с. 216.

¹⁸ С. Струмилин. О критериях в оптимальном плане. — Вопросы экономики, 1968, № 4, с. 116.

¹⁹ П. Павлов. Социалистическое производство: сущность, критерии. М., 1977, с. 168.

благ и услуг; 2) максимизация фонда потребления национального дохода; 3) неуклонный рост реальных доходов на душу населения; 4) максимизация производительности общественного труда; 5) максимизация национального дохода определенной структуры при сокращении затрат на его производство; 6) максимизация прибыли (рентабельности)²⁰.

Надо признать, что господствующей точкой зрения в экономической литературе является максимизация национального дохода определенной структуры при сокращении затрат на его производство.

Национальный доход, на наш взгляд, не определяет эффекта производства; один и тот же физический объем национального дохода может быть достигнут при самых различных его структурах, каждая из которых отвечает тому или иному уровню жизни народа.

Неприемлемым, на наш взгляд, является и мнение, будто совокупный общественный продукт должен быть признан в качестве критерия, т. к. вариации величины СОП могут быть следствием изменений организационной структуры народного хозяйства, а его рост возможен в результате нерационального увеличения материальных затрат.

Одной из точек зрения на определение критерия эффективности общественного производства является максимизация выпуска продукции, выраженная разными показателями. Она противоречит сущности экономической эффективности общественного производства. Эффективность обязательно предполагает соотношение обеих сторон производства — результата и затрат, а следовательно, ее критерий предполагает органическое соединение двух критериев — результата (эффекта) и затрат. Поэтому сводить критерий эффективности только к результату даже оптимальной структуры, безотносительно затрат, в корне неправильно. Следует также подчеркнуть, что увеличение объема производства благ — не суть, а лишь одно из следствий повышения эффективности.

Широко распространено мнение, что критерий эффективности общественного производства должен определяться максимизацией прибыли.

Прибыль — синтетический показатель деятельности трудового коллектива в целом и основной критерий в оценке работы предприятия, считают одни экономисты²¹; рост прибыли означает повышение эффективности общественного производства, утверждают другие²²; главным критерием эффективности сейчас является прибыль, соглашаются с ними третьи²³.

²⁰ Ж. «Экономические науки», 1975, № 3, с. 105.

²¹ А. Румянцев. О категориях и законах политической экономии коммунистической формации. М., 1966, с. 305.

²² А. Бирман. Прибыль сегодня, «Коммунист», 1967, № 10, с. 102.

²³ Н. Федоренко. Основные этапы развития и совершенствования системы планирования народного хозяйства, М., 1967, с. 30.

Тем не менее максимум прибыли не всегда определяет эффективность, т. к. в таком критерии не учитываются затраты, являющиеся обязательным элементом критерия эффективности производства.

По этим же соображениям неприемлема как критерий эффективности производства и рентабельность, однако она имеет то преимущество, что в ней учитываются и ресурсы. Однако с точки зрения эффективности производства учету подлежат не производственные ресурсы, а затраты общественного труда, и не часть их, а все, вместе с затратами живого труда.

Мы не согласны с мнением А. Шевченко, который считает критерием эффективности социалистического общественного производства степень выполнения плана²⁴. Ранее было отмечено, что эффективность общественного производства—многогранная экономическая категория, она должна включать в себя эффективность живого труда, эффективность труда, овеществленного в средствах труда, эффективность труда, овеществленного в предметах труда; именно поэтому степень выполнения плана не может служить критерием эффективности социалистического производства.

Материальное содержание эффективности заключается в получении максимума результата при минимуме затрат. Затраты и результат в социалистическом обществе, как единство материально-вещественного содержания и общественно-экономической формы лежат в основе определения критерия эффективности общественного производства.

Характерной особенностью критерия эффективности социалистического производства является его объективный характер, который вытекает из объективного характера системы производственных отношений и цели производства. Недочет объективного содержания критерия может во многом воспрепятствовать достижению цели социалистического производства с наименьшими затратами для общества.

Критерий эффективности должен выражать отношение результатов к затратам, а не только величину эффекта, и может быть выведен, исходя из основного экономического закона и цели социалистического производства.

Основываясь на этом, и надо выводить критерий эффективности социалистического общественного производства, а именно—максимизация фонда потребления национального дохода (при оптимальном соотношении между фондом потребления и фондом накопления), при сокращающихся затратах на его производство.

В работе «Аграрная программа социал-демократии в первой русской революции» В. И. Ленин писал, что высшим критерием общественного прогресса является развитие производительных сил, которое в любом обществе повышает уровень удовлетворения потребностей, увеличивая фонд потребления²⁵.

²⁴ Ж. «Экономические науки», 1976, № 6, с. 62.

²⁵ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 13, с. 219.

Потребление выступает конечной целью производства при любой социально-экономической системе, однако его характер объективно вытекает из формы господствующих производственных отношений формации и обусловлен ее основным экономическим законом.

Такой критерий, по нашему мнению, наиболее отвечает цели социалистического производства, которая в конечном счете и определяет эффективность общественного производства.

Необходимость в обобщающем показателе эффективности производства, который должен выразить полное содержание критерия эффективности, возникает ввиду того, что частные показатели, такие как производительность труда, фондоотдача, материалоемкость, эффективность капитальных вложений выражают содержание критерия лишь частично.

Существование обобщающего показателя необходимо вследствие и различной динамики отдельных показателей.

Для выведения обобщающего показателя эффективности производства необходимо определить, какая форма общественного продукта выступает в качестве эффекта социалистического производства, и какие затраты несет общество для его получения.

Специфическим эффектом социалистического производства, как было изложено ранее, должен считаться совокупный фонд потребления, образующий большую часть национального дохода.

Под этим фондом можно понимать измеренную в неизменных ценах всю совокупность предметов личного потребления и средств просвещения, здравоохранения, культуры. Однако этим фондом не покрывается объем всего реального потребления населения. Отрасли непродуцированной сферы, формирующие физическое и интеллектуальное развитие людей, создают реальную добавку к предметам личного потребления. Величина этих услуг, измеренная в стоимостном виде как прибавка к затратам материальных средств, используемых в непродуцированной сфере вместе с совокупностью предметов личного потребления и средств просвещения, здравоохранения, культуры и т. д., образует общий интегральный потребительский фонд социалистического общества.

В десятой пятилетке фонд текущего потребления в национальном доходе страны будет расти быстрее фонда накопления и увеличится в 1980 году на 27—29% или на 71-76 млрд. рублей по сравнению с 1975 годом²⁶.

Что же представляют собой затраты в социалистическом обществе?

Исходным моментом при определении содержания затрат является причинно-следственная связь между эффектом и затратами: ре-

²⁶ Материалы XXV съезда КПСС, М., 1976, с. 124.

зультат производства есть функция производственных затрат. В знаменателе формулы $\frac{\text{эффект}}{\text{затраты}}$ должны быть учтены элементы,

которые принимают непосредственное участие в образовании эффекта. А. И. Ноткин совершенно обоснованно критикует экономистов, предлагающих в качестве затрат учитывать либо капитальные вложения, либо производственные фонды, либо людей, занятых в материальном производстве²⁷.

В качестве затрат должны быть учтены все факторы производства: средства труда, предметы труда и сам труд. Для расчета эффективности все элементы затрат нужно брать в виде абсолютных величин.

Учет первых двух факторов не представляет трудности. Третий фактор рассматривается как стоимость денежного фонда, израсходованного на выплату заработной платы в годовом воспроизводстве (с соответствующей корректировкой на изменение численности работающих)²⁸.

Касаясь вопроса эффективности общественного производства, мы не можем не коснуться вопроса экономии времени. Повышение эффективности общественного производства означает экономию времени и осуществляется на основе действия открытого К. Марксом закона экономии времени.

Вся жизнедеятельность индивидов, коллективов, как и общества в целом, протекает во времени, которое является пространством человеческого развития. Время — одна из основных форм движения материи, а потому его сущность определяется тем общим, что присуще движению материи в целом, а именно — процессом изменения.

«В мире нет ничего, кроме движущейся материи, и движущаяся материя не может двигаться иначе, как в пространстве и во времени»²⁹.

В зависимости от направлений жизнедеятельности время подразделяется на рабочее — время трудовой деятельности и вне рабочее — время восстановления жизненных сил, дальнейшего всестороннего развития. В свою очередь, вне рабочее время подразделяется на время, необходимое для разного рода передвижений, домашнего труда и удовлетворения бытовых потребностей, удовлетворения естественно-физиологических потребностей, свободной деятельности и развития.

Исходя из сущности закона экономии времени, деления времени жизнедеятельности на рабочее и вне рабочее и самой структуры вне рабочего времени можно считать, что общее направление действия

²⁷ Вопросы экономики, 1974, № 5, с. 111-112.

²⁸ Знаменатель такой формулы дан у П. Н. Павлова в работе «Социалистическое производство: сущность, критерии», М., 1977, с. 179.

²⁹ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 18, с. 181.

данного закона — сбережение (сокращение) рабочего времени и увеличение на основе этого свободного времени.

Иначе говоря, закон экономии времени характеризует объективную необходимость сбережения времени в интересах всестороннего развития, потребления и деятельности членов общества, а также сбережения времени, сопровождающееся увеличением свободного времени. Последнее означает рост богатства всего общества, а величина и степень использования времени становится мерилом этого богатства, «ибо действительным богатством является развитая производительная сила всех индивидов»³⁰.

Рабочее время необходимо рассматривать не только по отношению к индивиду, когда его экономия выступает прежде всего как сокращение рабочего дня, но и по отношению к обществу в целом, его совокупному фонду рабочего времени, который является определяющей частью всего фонда времени общест

Особое значение приобретает рассмотрение рабочего времени по отношению к результату трудовой деятельности, так как по существу именно от него прежде всего и зависит сокращение рабочего времени как индивида, так и общества. Результатом трудовой деятельности людей, занятых в сфере производства, являются определенные потребительские стоимости, производство которых обязательно предполагает расходование овеществленного и живого труда. Однако сам этот труд, «заключается ли он в средствах производства или же присоединяется рабочей силой, учитывается лишь по количеству времени»³¹. Сбережение этого времени есть экономия рабочего времени. Оно означает, что каждая единица продукции содержит меньшую сумму труда (рабочего времени), как овеществленного в средствах производства, так и вновь присоединенного в процессе производства. Время является не только количественным бытием труда, имманентным мерилом этого бытия; оно есть мера всего процесса общественного воспроизводства.

Экономия рабочего времени должна достигаться не только на каждой стадии процесса воспроизводства, но и на «стыках» процессов производства, распределения, обмена и потребления.

Экономия рабочего времени распространяется и на непроизводственную сферу, работники которой непосредственного участия в производстве продукции не принимают, но способствуют развитию производства, обслуживая воспроизводство рабочей силы, представляя членам общества необходимые услуги. Экономия рабочего времени в этой сфере должна производиться в направлении экономии на материальных ресурсах, функционирующих в ней, и рационального использования ее работниками своего рабочего времени.

Такая экономия означает экономию рабочего времени всего об-

³⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 46, ч. II, с. 217.

³¹ Там же, т. 23, с. 207.

щества, так как человек, занятый в этой сфере, «приносит пользу тем, что благодаря его деятельности менее значительная часть рабочей силы и рабочего времени общества затрачивается на эту непроеизводительную функцию»³².

Таким образом, закон экономии времени находит свое отражение (в самом общем виде) в следующих формах:

- в сбережении рабочего времени, непосредственно затраченного в процессе трудовой деятельности;
- в сбережении рабочего времени, заключенного в используемых средствах производства;
- в сокращении всего процесса общественного воспроизводства (т. е. времени производства и времени обращения);
- в рациональном распределении рабочего времени (как непосредственно затраченного, так и заключенного в используемых средствах производства) между отраслями и сферами хозяйства, а также внутри них;
- в сбережении некоторых составных элементов вне рабочего времени (и прежде всего—времени разного рода передвижений, домашнего труда, удовлетворения бытовых потребностей и т. д.);
- в рациональном распределении и использовании свободного времени.

Все вышеизложенное позволяет сделать вывод о том, что закон экономии времени охватывает все стороны жизнедеятельности индивида и общества.

Данный закон в наиболее обобщенном виде отражает причинно-следственные, существенные, устойчивые связи и отношения, возникающие между деятельностью общества и затратами, которые она предполагает, между полученными социально-экономическими результатами этой деятельности.

В экономическом законе экономии времени воплощается объективный процесс развития как производительных сил, так и производственных отношений, через смену исторических форм которых и осуществляется данный процесс. Именно в этом — объективная необходимость и общие черты проявления его действия в разных формациях.

Однако каждой ступени развития производительных сил и соответствующих им производственных отношений присуща определенная совокупность экономических законов, главное место среди которых занимает основной закон. Это значит, что общие связи и отношения между людьми по поводу экономии времени подчиняются специфическим связям и отношениям, выражающим наиболее существенные цели и стремления общества. Поэтому в разных формациях экономия времени проявляется в различных формах и достигается различными методами.

³² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 24, с. 150.

В условиях развитого социализма как перед обществом, так и перед его членами увеличиваются возможности в области экономии времени. Стремление развитого социалистического общества к получению большего количества продукции и услуг с меньшими затратами времени обусловлено не только целью более полного удовлетворения материальных и культурных потребностей всех его членов, но и необходимостью их дальнейшего всестороннего и гармоничного развития.

Любому обществу далеко не безразлично, какой ценой достигаются полученные результаты. Именно поэтому в каждом обществе возникает стремление определить результаты этой деятельности и необходимые для их получения затраты, сопоставить их между собой, то есть определить эффективность трудовой деятельности в каждый данный момент, а также сопоставить эту последнюю с аналогичными показателями предшествующего периода.

Однако сами по себе затраты, необходимые для получения определенного результата, несмотря на их разнообразие (трудовые, материальные, финансовые и .. д.), измеряются во времени, а потому сбережение этого времени, то есть разные формы его экономии при получении соответствующего результата означает не что иное, как повышение эффективности деятельности членов общества. Эффективность выражает закономерный характер причинно-следственной связи между социально-экономическими результатами, эффектом (следствие) этой деятельности и ее затратами (причина), которые обеспечивают данные результаты.

Признание в качестве критерия эффективности общественного производства максимизация фонда потребления не умаляет роли и значения возрастающего увеличения национального дохода. Действительно, максимизация национального дохода наилучшим образом отражает возможности удовлетворения потребностей народа. Повышение жизненного уровня советского народа есть следствие увеличения национального дохода. Но вместе с тем степень удовлетворения потребностей народа неразрывно связана с проблемой соотношения накопления и потребления. Чем больше объем потребления, тем выше степень удовлетворения растущих потребностей социалистического общества.

Пропорции между потреблением и накоплением определяются, прежде всего, уровнем развития экономики страны и особой ролью внешних условий в экономическом развитии нового общества.

В соответствии с особыми задачами, возникающими на отдельных этапах развития социалистической экономики, менялись пропорции между потреблением и накоплением. На определенном этапе развития нашей экономики конкретные исторические условия обуславливали необходимость повышения доли накопления в национальном доходе. Так обстояло дело в годы первых и послевоенных пятилеток. В последующие годы, когда был заложен процесс расширенного воспроизводства, когда возрос и окреп мировой лагерь социализма, осущес-

твлен гигантский процесс экономического, социального и духовного преобразования общества, стало возможным отвлекать все большую часть продукта на цели потребления. Сказанное полностью относится к настоящему времени.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. К. Маркс. Капитал, т. I — К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 23.
2. К. Маркс. Экономические рукописи 1857 — 1859 годов. Введение. — К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 46, ч. I и II.
3. В. -И. Ленин. Аграрная программа социал-демократии в первой русской революции. Соч., т. 13.
4. Программа Коммунистической партии Советского Союза, М., 1962.
5. Материалы XXV съезда КПСС, М., 1976.
6. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик, М., 1977.
7. Об улучшении планирования и усилении воздействия хозяйственного механизма на повышение эффективности производства и качества работы. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР — «Правда», 29 июля, 1979.
8. Л. А. Костин. Повышение эффективности труда в новых условиях хозяйствования, М., 1971.
9. Курс политической экономии, т. 2, под ред. Н. А. Саголова, М., 1974.
10. П. М. Павлов. Социалистическое производство: сущность, критерии, М., 1977.
11. Проблемы теории и анализа эффективности общественного производства, под ред. А. С. Толкачева, М., 1972.
12. З. И. Рейнус. Проблемы повышения экономической эффективности производства на современном этапе, Иваново, 1973.

Представлена академиком АН
Грузинской ССР П. В. Гугушвили

სამართალი

მიხეილ კეკელია

სვანეთის ჩემულებიტი სამართლიდან — „მეცქულარ“

(სამართლებრივ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი)

მოციქულობით იღებს სათავეს, სვანური ჩვეულებითი სამართალწარმოება როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო ხასიათის საქმეებზე. მოციქულობით იწყება მოდავე მხარეთა მშვიდობიან მორიგებაზე ზრუნვა.

სვანურ ჩვეულებით სამართალში, მოციქულთა ინსტიტუტის მნიშვნელობაზე ისიც კი მეტყველებს, რომ შექმნილა და ფართო აღიარება მოუპოვებია ქართულ სიტყვა „მოციქულიდან“ წარმოებულ სპეციალურ ტერმინ — „მეცქულარ“-ს.

ქართულ საკანონმდებლო ძეგლებს და სასამართლო ხასიათის დოკუმენტებს ცნობები არ შემოუნახავთ მოციქულთა ინსტიტუტზე. ამდენად, ხარეზის ამოვსება საველე ეთნოგრაფიული გზით შეკრებილმა, ჩვეულებითი სამართლის ამსახველმა მასალამ უნდა იყოს.

მოციქულთა ინსტიტუტი ჩვეულებითი სამართლის ისეთი დანაწესია, რომელიც სასამართლოს წესით საქმის გარჩევას უძღვის წინ. იგი სავსებით დამოუკიდებელი რგოლია სასამართლო ორგანიზაციის სისტემაში. მოციქულთა საქმიანობა ჩვეულებითი სამართლის სპეციალური ნორმებით რეგულირდება.

სვანეთთან შედარებით, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში უკეთაა შესწავლილი მოციქულთა ინსტიტუტი. მით უფრო ეს ხევესურეთზე ითქმის, სადაც „შუაქაციის“ სახელწოდებითაა იგი ცნობილი¹.

ამ საკითხთან დაკავშირებით, ჩვენს ხელთაც საველე ეთნოგრაფიული გზით მოპოვებულმა, დიდძალმა ფაქტობრივმა მასალამ მოიყარა თავი. გარკვეული წარმოდგენა შეგვიძინა მოციქულობაზე მთელ საქართველოში. წარმოდგენილი სახით, მხოლოდ სვანეთისადმი მიძღვნილი წინამდებარე ნაშრომის დაწერა კი შემდეგმა გარემოებამ განაპირობა:

ა) ტექნიკური პირობების გამო არ ხერხდება ვრცელი გამოკვლევის გამოქვეყნება. ბ) ქვეყნის სხვა მხარეებში არსებულ ვითარებათაგან განმხოლოებით მხოლოდ სვანური პოზიციური ვითარება გვსურს ავსახოთ. გ) ამ ხასიათის საკითხთა მსხვა რეგიონებში შესწავლამ, საფუძველი უნდა შეამზადოს საქართველოში მოციქულთა ინსტიტუტის, როგორც მესისხლეობის აღკვეთის ქმედითი საშუალების, მონოგრაფიულად შესწავლისათვის.

¹ მოციქული შუაქაცის შინაარსით ესმით სვანეთშიც. იხ. ვ. გ. აბლიანი, თვისუფალი სვანეთი, 1927, გვ. 114.

მოციქულების უპირველესი მოვალეობაა დაიყოლიონ დაზარალებული მხარე, დამნაშავესთან მშვიდობიანი გზით შერიგებაზე. შეთანხმებას შერიგებაზე კი შედეგად უნდა მოჰყვეს საკითხის გადაწყვეტა მორვალობით, ლუფხვილებით ან ტოლობის ფიცით.

შერიგების ეს სამი წესი არსებითად განსხვავდება ერთმანეთისაგან როგორც დავის გადაწყვეტ პირთა, ისე მოდავე მხარეთა უფლება-მოვალეობისა თუ გამოტანილ გადაწყვეტილებათა იურიდიული ბუნებით.

როგორც წესით უნდა მოხდეს შერიგება ამა თუ იმ ხასიათის დანაშაულზე, ეს ჩვეულებითი სამართლითაა განსაზღვრული, რა დროსაც დიდი ანგარიში ეწევა დაზარალებულის მოთხოვნას.

ისეთი დანაშაული რაც შერიგების დროს „წორის“ (სისხლის ფასის) გადახდას ითვალისწინებს (მკვლელობა, დაჭრა, და სხვა) მორვალობა მსჯელობის საგანი უნდა გახდეს. უფრო მსუბუქი ხასიათის დავა კი შეიძლება ტოლობის ფიცით ან ზოგანაც ლუფხვილებით მოგვარდეს.

დანაშაულის ჩადენიდან გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ, დამნაშავე მხარე ავზავნის მოციქულებს დაზარალებულ მხარესთან². ავზავნის მაშინ, როცა მათი შეტყობით, უკვე არსებობს რეალური პირობები მშვიდობიან შეთანხმებაზე სიტყვის ჩამოსაგდებად. თუმცა იშვიათად, მაგრამ მაინც თუ აჩქარებას იჩენენ და ნაადრევად გზავნიან მოციქულებს, ეს ნაკარნახევია შიშით — შურისძიებაზე არ წავიდეს დაზარალებულის მხარე.

მოციქულობის დაწყება უფრო მკვლელობისას ჭირს. ამ დროს ყურადღება ექცევა — მკვლელობა ჩადენილია განზრახ თუ შემთხვევით.

როცა მესისხლეობის ნიადაგზე ჩადენილი მკვლელობა გაბრილია ე. ი. ტოლი რაოდენობითაა მოკლული ორივე მხრიდან, მოციქულობის დაწყებაც გაადვილებულია.

თუმცა აღიშნის საზოგადოების სინამდვილიდან აღწერილი გვაქვს ერთი ისეთი შემთხვევა, როცა გაბრილი მკვლელობის დროსაც ჩაიშალა მოციქულობა. მიზეზი ის იყო, რომ ერთი მხარე უფრო „დაჩაგრულად“ გრძობდა თავს და მდგომარეობის „გასათანასწორებლად“ მეორე კაცი მოუტლა მტერს. მკვლელობას ისევ მკვლელობა მოჰყვა და, როცა ორივე მხარიდან ორ-ორი კაცი მოკლეს, შემდეგ „...ისევ გაიმართა მოციქულობა შერიგებაზე, მოციქულად ორი კაცი იყო, მათმა მხარეებმე დაითანხმეს შერიგებაზე და ამის შემდეგ თითოეულმა მხარემ 12—12 მორვალი³ დაასახელა“ (80 წლის ბეჭირბი ბათუს ძე ავალიანი, 22/VIII, 1969. აღიშნი)⁴.

ასეთი შემთხვევა გამონაკლისია. იშვიათია, რომ მოციქულებმა დაიწყონ მოქმედება და დაზარალებული მხარე არ დაიყოლიონ შერიგებაზე. საქმე იმაშია, რომ თუ შერიგებისათვის რამდენადმე მაინც არაა საკითხი მომწიფებული, მოციქულობა არ იწყება.

² არა მარტო დამნაშავე და დაზარალებული, არამედ მათი ოჯახის წევრები და უახლოესი ნათესავებიც სისხლხორცეულად არიან დაინტერესებულნი დავის მშვიდობიანად მოგვარებით. ამდენად ჩვეულებით ინსტიტუტებზე მსჯელობისას არ ხერხდება მათი უგულუბეღყოფა, რაც სიტყვა — მხარის „დაზარალებულის მხარე“ „დამნაშავე მხარე“ ეგვომ ხშირ ხმარებაში გამოიხატება.

³ მორე ე-ი (მზ.) მორ ვ ს-ი (მრ.), სადავო საქმის გამჩრევი პირია. იგივე ბუე, მედატორი. მთხრობლები ამ ტერმინებს ასეც იხსენებენ: მორ ვ ე-ი (მზ.). მორ ვ ვ რ-ი (მრ.).

⁴ დამოწმებული საველე-ეთნოგრაფიული გზით მოპოვებული ყველა მასალა ჩვენთან ინახება. მთხრობელთა სტილი ყველგან უცვლელადაა დატოვებული.

დამნაშავე მხარე, დაზარალებულ მხარესთან მოციქულებად ავზანის: ავტორიტეტულ, მოციქულობაში დიდად გარჯილ, სამართლიანობით ცნობილ პირთ მათი რაოდენობა 1-დან 10 კაცამდე შეიძლება განისაზღვროს.

მოციქულთა რაოდენობის განსაზღვრა დამოკიდებულია, როგორც ჩადენილი დანაშაულის ხასიათზე, ისე დაზარალებული მხარის რეაქციაზე მომხდარი ფაქტისადმი. იმაზე თუ როგორ აღიქვას დანაშაულის სიმძიმე.

არ არსებობს ისეთი საქმე რომელზედაც ადრე თუ გვიან არ შეიძლებაოდეს მოციქულობის დაწყება აკი ქართული ანდაზაც არსებობს „მოციქული ყენთანაც მივაო“⁵.

მოციქულად გასაგზავნად კაცთ საგანგებოდ ეძებს დამნაშავე, რომელიც არ იზღუდება ტერიტორიით და საჭიროების შემთხვევაში ახლომახლო საზოგადოებაშიც კი „აღმოაჩენს“ მათ. გამოირიცხული არაა დაზარალებულის შორეულ ნათესავზედაც შეჩერდეს მისი ყურადღება. ადინელი მთხრობელი ასე გადმოგვცემს ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით: მათ სოფელში ერთ დაჭრის საქმეზე“ მოციქულად 3 თუ 4 კაცი იყო, მათ შორის იყო მოლაზიდან მიყვანილი პავლე ზურაბიანიც, რომელიც მართალია ა-ს (დაზარალებულის — შ. კ. ნათესავია, მაგრამ თავის საზოგადოებაში ცნობილია შერიგების საქმეში გამჭირაობით“ (42 წლის კლიმენტი ილარიონის ძე ქალდანი, VIII, 1970, აღიშნი).

არის ისეთი საქმეც რომელზედაც მეტად ჭირს მოციქულობის დაწყება. მაგალითად, თუ მკვლელობა ჩადენილია განსაკუთრებული სისასტიკით, არასრულწლოვანის, რამოდენიმე პირის მიმართ და სხვა. ამ დროს დაზარალებული მხარე დაუფარავად აცხადებს, რომ არ სურს შერიგებაზე სიტყვის ჩამოგდება. ხოლო თუ თავს მოაბეზრებენ, გამოირიცხული არაა ბოლოს და ბოლოს გამოვიდნენ წინასწორობიდან და დაუყოვნებლივ შურისძიებაც კი იფიქრონ. ამ შემთხვევაში მხოლოდ დრო-ხანდაზმულობა გვევლინება კეთილისმყოფელ მოციქულად.

გარდა ზემოთ აღნიშნულისა, შერიგებაზე მოციქულობის დაწყებას აბრკოლებს დამნაშავეს ეკონომიური მდგომარეობაც. როცა მას საშუალება არა აქვს შერიგების საწინდრის — ზისხლის ფასის („წორის“) გადახდის.

ასეთ შემთხვევას მაშინ აქვს ადგილი როცა დამნაშავეს („მეხელეს“) სისხლით ნათესავებიც „ხელმოკლენი“ არიან და არ შეუძლიათ „წორის“ გადახდაში ამოუდგნენ მას. მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი თანდგომა ჩვეულებითი სამართლითაც ევალება, ვითარცა შურისძიების შესაძლებელ სუბიექტთ, უკეთუ მშვიდობიანად არ მოგვარდა საქმე.

იშვიათად მოხდება, რომ მოციქულობა მკვლელობიდან 40 დღის ვასვლამდე დაიწყოს. აღწერილი გვაქვს ისეთი შემთხვევაც. როცა მკვლელობიდან 18 წლის გასვლის შემდეგ მოხდა დამნაშავეს მიერ მოციქულების გაგზავნა დაზარალებულ მხარესთან.

ამ კონკრეტულ შემთხვევაში შერიგების ვაჭიანურება იმით იყო გამოწვეული, რომ მოკლულებს (ცოლ-ქმარს) არ დარჩენიათ ისეთი ვინმე, რომლისაგანაც დამნაშავე მხარისათვის სამაგიეროს მიზღვევა-შურისძიება იყო მოსალოდნელი. ხოლო როცა გავიდა წლები მოკლულების მცირეწლოვანი ვაჟი გაიზარდა, ვახდა 18 წლის და დადგა მშობლების მკვლელობისათვის შურის-

⁵ თ ე ღ ო ს ა ხ ო კ ი ა, ქართული ანდაზები, 1967.

ძიების რეალურ საშემოვნება. აღნიშნულმა გარემოებამ უბიძგა დამნაშავე მხარეს (ძირითად დამნაშავეს ანუ მეხელეს ამ დროისათვის უკვე მოხდილი ჰქონდა 10 წლით პატიმრობა), მოციქულები ვაეგზავნა მოკლულთა ვაჟთან, მორიგებით საქმის დამთავრების სათხოვნელად.

თავისებურია დამნაშავეს მიერ არჩეულ მოციქულთა პირველი მისვლა დაზარალებულის ოჯახში. აქ მათ მეტად გულგრილად, მხოლოდ სტუმრისათვის განკუთვნილი ზრდილობის მოთხოვნით იღებენ. ამ დროს პურმარალოთ გამასპინძლებაზე ლაპარაკიც ზედმეტია. მოკრძალებით მსხდომი მოციქულნი მშვიდად ისმენენ დაზარალებულთა გულისწყრომას, ზომიერად ოჯახის წევრთა რეაქციას ჩადენილი დანაშაულისადმი, და კონკრეტულ საკითხზე მსჯელობის გარეშე ამთავრებენ პირველ მისვლას.

შემდეგ და შემდეგ მისვლისას კი, ზოგადად, შორიდან იწყებენ საუბარს შერიგების უპირატესობაზე მტრობასთან შედარებით.

მოხდება ისეც, რომ მიუხედავად ასე ფრთხილი და „შორიდან მოვლისა“, დაზარალებული მხარისათვის არ მოსაწონი რაღაც „წამოსცდება“ რომელიმე მოციქულს. მაშინ „იფეთქებს“ დაზარალებული ოჯახის რომელიმე წევრი და ამკარად იგრძნობა მოციქულობის ჩაშლის საფრთხე. უკიდურეს შემთხვევაში ეს უსიამოვნება „ყოლდის წამოსცდენელი“ მოციქულის სახლიდან გაძევებითაც შეიძლება დამთავრდეს.

გართულებული ვითარებისას დაზარალებულის ოჯახში მოციქულთა მისვლა კვირამი ორჯერ-სამჯერ ხდება და ასეთმა მისვლა-მოსვლამ შეიძლება ერთ წელსაც კი გასტანოს.

ასეთი ხშირი და ყოველ სიტყვა-პასუხზე თუ მოქმედებაზე ანგარიშგასაწევი მისვლა დაზარალებულის ოჯახში, მეტად მძიმე ტვირთად აქცევს მოციქულობის მისიას და თუ მოციქული მთელი არსებით არაა მოწოდებული მისისხლეათა შერიგებაზე, თავს არიდებს ეგზომ საპატიო, მაგრამ ძნელი მოვალეობის შესრულებას. გარდა დიდი გარჯისა, ხშირად დაუმსახურებელი შეურაცყოფის ატანაც უხდება მოციქულს დაზარალებულსაგან.

გაჭიანურებული მოციქულობა უკიდურესად ძაბავს დამნაშავე მხარესაც, როცა იგი ხედავს, რომ მოციქულები ოჯახში მრავალგზის მისვლითაც ვერ ითანხმებენ დაზარალებულთა შერიგებაზე, იბადება შიში: ხომ არ განუზრახავთ შურისძიება? დამნაშავე ამ დროს მოციქულთა „მოუხერხებლობაშიც“ ეძებს წარუმატებლობის მიზეზს, რისთვისაც სცვლის ზოგიერთ მათგანს ან ყველას და მათ მაგივრად დაზარალებულ მხარესთან უფრო დაახლოებულ პირთ ეძებს. ეძებს ისეთებს, რომლებსაც უფრო მეტი ნდობა და ავტორიტეტი აქვთ დაზარალებულთა წინაშე, ვიდრე პირველად წარგზავნილთ.

სამეცნიერო ლიტერატურისა და ჩვენს მიერ გამოკვებული ეთნოგრაფიული ზასიათის მასალის ურთიერთ შედარება გვარწმუნებს, რომ დროთა ვითარებაში დაზარალებულ მხარესთან მოციქულთა გაგზავნის ინიციატორნი შეცვლილან. ამჟამად თვით დამნაშავე მხარეა ერთ-ერთი ორგანიზატორი როგორც მოციქულთა გამორჩევა-თავშეყრის, ისე მათი დაზარალებულის ოჯახში გაგზავნის. ადრე კი ასეთი მისია მახვშს, მამასახლისს, ან ბოქაულს აწევდა

ყოფილა და ამჟამადაც გვხვდება ისეთი შემთხვევა, როცა მოციქულები დაზარალებულ მხარეს ვერ ითანხმებენ დამნაშავესთან შერიგებაზე, რაც მე-

* ე. კაბლიანი, თავისუფალი სვანეთი, 1927 გვ. 95.

ტად დაძაბულ მდგომარეობას ქმნის ოჯახთა და გვართა შორის. ამ დროს საზოგადოება (თემი) ერევა საქმეში. ჩააგონებენ დაზარალებულ მხარეს ხელი აიღონ ჭიუტობაზე და მორჩევით დაამთავრონ საქმე.

როგორც ინფორმატორები აღნიშნავენ, საკითხის მშვიდობიანი მოგვარებისათვის ცდაში ზოგჯერ საზოგადოებებს ჩარევაც უნაყოფოა, ამ დროს თუ პრინციპულ სიმალღეზე იქნა აყვანილი საკითხი, გაჯიუტებულ დაზარალებულთ მოკვეთენ, ბოიკოტს გამოუცხადებენ („განთე მეცვრე მზარე“), რაც ბოლოს და ბოლოს იმით მთავრდება, რომ შერიგების უკუღებულმყოფელი მხარე იძულებულია გაეცალოს საზოგადოებას. თემი მაშინაც გამოდის ასპარეზზე, როცა „დაზარალებული დუმს. დამნაშავესაც ვერ მოუბავს თავი შერიგებისათვის. ამ დროს საზოგადოება ერევა საქმეში და ცდილობს მორჩევით საქმის დამთავრებას. შიშობენ კიდევ უფრო დღე უბედურება არ დატრიალდეს ოჯახთა და გვართა შორის. არაჩანსალი დამოკიდებულება აწუხებს საზოგადოებასაც. ამ დროსაა, რომ საზოგადოება დინტერესებას იჩენს დაზარალებულ მხარესთან მოციქულების ვაგზაენაში“ (53 წლის ამბერკი ხარბიანი, 10/VIII, 1969, კალა).

როგორც ითქვა, მოციქულობის დაწყება დამნაშავეს ვალია ძირითადად, რადგან იგი იმყოფება სამაგიეროს მიზღვევის საფრთხის წინაშე. მაგრამ შეიძლება მოხდეს სხვაგვარადაც.

როცა საკითხი ბუნდოვანია და დამნაშავეს ვინაობა ვერ კიდევ არაა ცნობილი, ამ დროს პირიქით, დაზარალებული აგზავნის მოციქულებს ეჭვმიტანილთან მოთხოვნით — „იმართლოს თავი“. თუ ეჭვმიტანილმა ვერ შეძლო მოციქულთა წინაშე თავის მართლება, ეს უკანასკნელნი დაზარალებულ მხარეს აცნობებენ ყოველივეს. ამ შემთხვევაში ასე მთავრდება მოციქულთა საქმიანობა.

აღნიშნულის შემდეგ ადრე ეჭვმიტანილი, მაგრამ ამყამად მხილებული დამნაშავე, აგზავნის მოციქულებს დაზარალებულთან საქმის შერიგებით დამთავრებისათვის. მოუესმინოთ მთხრობელს: ამ გზით მხილებული „ეჭვმიტანილი, რომელიც უკუ დამნაშავეა დაუყოვნებლივ აგზავნის მოციქულებს, („მეცქულარს“) შერიგებაზე...“ და როცა მიღწეული იქნება შეთანხმება, აირჩევა მორვალი „უფრო ხშირად ამ დროს მორვალთა შემადგენლობაში, მოციქულებიც შედიან, რომლებმაც კარგად იციან საქმის შინაარსი“ (60 წლის ფილიმონ ტარასის ძე ფანგანი, 13/VIII 1969. სოფ. წვირბი).

ინტერესმოკლებული არ იქნება რამდენიმე განსხვავებული ვარიანტი მოვისმინოთ ყოფილ მორვეისაგან: „პირველ ხანებში ვერ გაირკვა ვინ ჩადინა მკვლელობა, შემდეგ კი გავრცელდა ხმა „დავითის ძმამ თედომ ისისხლაო. თედო (ეჭვმიტანილი მ. კ.) უარყოფდა. მაგრამ გ-ის (მოკლულის მ. კ.) ძმა სანდრო არ მოეშვა: შენ მოკალი ჩემი ძმა, მოვრიგდეთო. ხოლო თუ არ შევრიგდებით მოკლავთო თედო თანახმა გახდა „მე არ მომიკლავს, მაგრამ რალამც ასე გინდა მორვებმა დაამტკიცონ ჩემი სიმართლეო“ და მართლაც შეყარეს მორვალები“ (90 წლის ნესტორ გუას ძე ჩარქსელიანი, 28/VII, 1968, უშგული).

ზოგჯერ ქურდობაში ეჭვმიტანილი პირი უგზავნის დაზარალებულს მოციქულებს, ეს მაშინ ხდება როცა განევრცობა გამაწილებელი ხმა. რეაბი-

ლიტაციის მიზნით კი ჭურღობაშეწამებული ასეთ მოთხოვნას უყენებს დაზარალებულს: „დამიმტკიცე დანაშაული“⁷.

დაზარალებულისვე ინიციატივით იგზავნება დამნაშავესთან მოციქულები სიტყვიერი შეურაცყოფის დროსაც. ამ დროს მოციქულების ვალია დანაშავეს მოახსენონ დაზარალებულის საჩივრის („სარჩელი“) შინაარსი, რომ იგი მისგან შეურაცყოფილად ცნობს თავს, რისთვისაც მორვალეებით საქმის გარჩევას მოითხოვს (80 წლის არღევან აჯერის ძე ყორჯოლიანი, 26/VIII, 1968, მულახი).

აღწერილი გვაქვს ასეთი შემთხვევა: მორვალთა სასამართლოს გამოუჩვენებია, რომ ნ. პ.-ს დაქრავში გარდა ძირითადი დამნაშავესა, სხვასაც ედებოდა ბრალი. ეს ცნობილი გახდა დაზარალებულისათვის, რომელმაც მორვალთა მიერ — ძირითადი ბოროტმოქმედის („მებელეს“) გასამართლების შემდეგ მოციქულები გაუგზავნა დანაშაულში თანამონაწილეს და შეუთვალა: როგორც ირკვევა „თქვენც მიგიძღვით ბრალი ჩემს დაქრავში, თქვენ დაიწყეთ პირველად ჩხუბი და დავა, რასაც ჩემი დაქრა მოჰყვა შედეგად“ რისთვისაც პასუხი უნდა მიგოო (52 წლის ონისიმე ალექსანდრეს ძე ნიყარაძე, 29/VIII, 1970, უშგული).

ასეთ საქმეზე დაზარალებული მხარის მიერ მოციქულთა გაგზავნა წინასწარ გაკეთებული განაცხადია — ჩემთვის უკვე ყველაფერი ნათელია და თუ არა შერიგებით საქმის დამთავრებისა შურს ვიძიებ.

თავისებურად მიმდინარეობს მოციქულობა ცოლქმრობის ნებაყოფლობით შეწყვეტის შემთხვევაში. „თუ თავისი სურვილით მამის ოჯახში წავიდა („ცვნობა“—მ. კ.) ცოლი, ქმარი იწყებს მოციქულობას. ხოლო თუ იგი იძულებული გახდა, ქმრის მიერ აუტანელი მოპყრობის ან ცემის გამო გასცლოდა ოჯახს, ამ დროს ცოლის მამა ან ძმები, ჯერ მოციქულებს აგზავნიან ქმართან და თუ შეთანხმება იქნა მიღწეული მორვები ებმებიან საქმეში“ (75 წლის მარიამ მიფჩიანი, 9/VIII, 1968, წვირი).

ჩვენი მასალებით, მოციქულები იგზავნებიან შემდეგი ხასიათის საქმეებზე: მკვლელობისას, შეურაცყოფისას, ცემისას, ეჭვიმტანილის მიერ თანამოციქულების განზრახ ტყვიად დაფიცებისათვის, ცოლქმართა შორის ეკვიანობაზე და საზოგადოებებს შორის დავისას.

როცა მოციქულები დაზარალებულ მხარეს ვერ ითანხმებენ დამნაშავესთან შერიგებაზე ეს იმის აშკარა მაუწყებელია, რომ ამ უქანასკნელთ შურისძიება განუზრახავთ⁸.

უმეტესად მოციქულთა უნარზე დამოკიდებული უკეთეს მორვალთა გამორჩევა და მათი რაოდენობის განსაზღვრა. მოდავე მხარეები დარწმუნებულნი არიან რა მოციქულთა კეთილსინდისიერებაში, ხშირად მათ მიანდობენ თავიანთი შეხედულებით და სასურველი რაოდენობით აირჩიონ მორვალი. ასეთ შემთხვევაში მორვალთა ვინაობა-რაოდენობას შემდგომ უთანხმებენ მოციქულები მხარეებს.

მოციქულთა მიერ ამ წესით მორვალების ამორჩევასა, ყურადღებას იმსახურებს ისიც, რომ ამორჩეული მორვალთა მთელი შემადგენლობა ზოგჯერ

⁷ ეთნოგრაფიული ჩანაწერები, ბალს ზემო სვანეთი, რვეული № 7, გვ. 93, 1970.

⁸ ეთნოგრაფიული ჩანაწერები, ბალს ზემო სვანეთი, რვეული № 1, გვ. 42, 1969.

ერთნაირად ეკუთვნის ორივე მხარეს. ზოგჯერაც ერთი ნაწილი დაზარალებულის სახელითაა ამორჩეული, ხოლო მეორე ნაწილი დამნაშავეს.

ლატალელი მთხრობელის გადმოცემით, როცა მოციქულები დაზარალებულთან წინასწარ შეთანხმებული რაოდენობით, მაგრამ თავიანთი სურვილით შეურჩევენ მორვალს, შემდეგ აცნობებენ მათ ვინაობას დაზარალებულს, თან დასძენენ: „...ამ ექვს კაციდან თქვენი მხრიდან რომელი გინდათო“, ისიც აირჩევს სამ კაცს, ხოლო დანარჩენი სამი კაცი დამნაშავესად ითვლება. მოხდება ისეც, რომ დაზარალებული თავიდანვე განუცხადებს მოციქულებს: „ვინც გინდათ ის აირჩიეთ მორვალებათო“ ან არადა იტყვის „ესა და ეს კაცი არ მინდა (დასახელებს თუ ვინ) დანარჩენი ვინც გინდათ ის იყოსო“ (68 წლის მამრუზა ბიტის ძე გირგვლიანი, 10/VI, 1967, ლატალი).

არსებობს მორვალთა დასახელების სხვა წესიც, მაგრამ მასში მოციქულთა როლი უმნიშვნელოა, ამდენად არც ვხდით მსჯელობის საგნად.

განუსაზღვრელია მოციქულთა როლი გართულებული ვითარებისას სასურველ მორვალთა გამოძენისა და მოდავე მხარეთა დაყოლიებაზე მათ ასარჩევად. მოციქულთა მიერ საკითხის გონივრული გადაწყვეტა სადავო საქმის შინაარსის ღრმა ცოდნით არის განპირობებული, სწორედ რომ ისინი არიან ის პირნი, რომლებიც „საქმის შუაგულში ფუსფუსებენ“ და ამ შემთხვევაშიც ყველაზე უფრო არიან დაზღვეულნი შეცდომისაგან.

ეგ. გაბლიანის ცნობით, ისეც ხდება: „მოციქულებს დააფიცებენ მხარეები, რომ მათ აერჩიათ მოუდგომელი მედიატორები და ისინიც ირჩევენ“ მათ⁹. მოციქულთა მიერ მორვალთა გამორჩევისას ასეთი წესი სავსე ეთნოგრაფიული მუშაობით აქვამად ვერ დავადასტურებთ.

მოციქულთა როლი მორვალთა არჩევის საქმეში მეტად ნაირსახოვანი და საზოგადოებების მიხედვით რამდენადმე განსხვავებულიცაა. აი რას მოგვითხრობს კალელი 67 წლის გრიშა ისლამის ძე ხარშიანი: „დაზარალებული დასახელებს მორვალს, მოციქულები მიდიან დამნაშავესთან და ეუბნებიან „დაზარალებულმა ესა და ეს ხალხი მოითხოვა მორვალებადო“. ასარჩევი მორვალების ვინაობის მისთვის შეტყობინების შემდეგ დამნაშავე მიდის მითითებულ თითოეულ მათგანთან და სთხოვს მათ დათანხმდნენ მორვალობაზე. 13 კაციც რომ იყოს მორვალად დასახელებული ყველა დაზარალებულის მითითებითაა (5/VIII, 1969, კალა).

მოციქულთა მიერ, მხოლოდ სიტყვიერად მხარეების (მით უფრო დაზარალებულის) დაყოლიება იმაზე, რომ თანახმანი არიან მორვალობით დავის გადაწყვეტაზე, ჯერ კიდევ არ იძლევა სრულ გარანტიას, რომ შემდგომ არ გადაიფიქრებენ ასეთი წესით შერიგებას. ამიტომაც, როცა მოციქულებს ეეჭვებათ მათი სიტყვიერი პირობის, იძულებულნი არიან დააფიცონ ისინი, რომ უარს არ იტყვიან მორვალებით საქმის გარჩევაზე. ასევე კეთილსინდისიერად აღასრულებენ მათ განაჩენს. „ეს იმიტომ ხდება, რომ ზშირად მხარეები ჯერ დათანხმდებიან მორვალებით შერიგებაზე და შემდეგ გადაიფიქრებენ ხოლმე, სხვა პირთა ჩავიხიებით ან თავისითაც. მაგრამ როცა ფიცი ექნებათ აღებული, რომ უარი არ თქვან შერიგებაზე და მორვარების გადაწყვეტილების შესრულებაზე, მაშინ ისინი ვერ მოშლიან მას“ (87 წლის გელა ანტონის ძე ფარჯიანი, 18/VIII, 1967, ლატალი).

⁹ ეგ. გაბლიანი, მითითებული თხზ., გვ. 25.

კალელი მთხრობელი ასე ასაბუთებს მოციქულების მიერ მხარეებისათვის შერიგებაზე თანხმობის ფიცის ჩამორთმევის საჭიროებას: „ზოგჯერ, როცა მეტად ძნელად მიალწევდნენ დაზარალებულის თანხმობას შერიგებაზე, მოციქულები შიშობენ მორვარების შეკრებამდე არ ჩაგვეშალოს საქმეო, ამიტომაც წინასწარ დააფიცებენ მხარეებს: რომ უარი არ თქვან მორვარებით მორიგებაზე“ (53 წლის ამბერკი ჭანჭიკის ძე ხანძიანი, 10/VIII 1969. კალა).

მოციქულები განსაზღვრავენ მორვალთა პირველად თავშეყრის დროსა და ადგილს, საიდანაც პირველად დაზარალებულის ოჯახში მიდის მორვალი სარჩელის მოსამენად¹⁰ მოციქულთა სურვილზეა დამოკიდებული დაესწრებიან თუ არა მორვალთა მიერ მოდავე მხარეთა ოჯახებში სარჩელთა მოსმენას. ძირითადად კი მოციქულთა საქმიანობა მორვალთა პირველი თავშეყრით და მათი დაზარალებულის ოჯახში გასტუმრებით მთავრდება. ამის შემდეგ, მეორე ძირითადი ეტაპი იწყება ჩვეულებითი მართლმსაჯულების განხორციელებისა—მორვალთა მიერ საქმის არსებითად განხილვა.

როცა მოციქულები ატყობენ, რომ მორვალთა სასამართლოს წარმატებით მსვლელობისათვის, სასურველია დაზარალებულის და დამნაშავეის ოჯახებში მათი ყოფნა მაშინაა, რომ სხვა დამსწრეთა მსგავსად ისინიც იჭერენ იქ ადგილებს. მათი იქ ყოფნა, ვითარც სადაოს შინაარსის ყველაზე კარგად მცოდნეთა, ბოჭავს მოდავე მხარეებს საქმესთან დაკავშირებული საკითხების ცალმხრივ გაშუქებაში.

მხოლოდ ერთმა მთხრობელმა, 80 წლის არღევან აჯერის ძე ყორგოლიანმა მოგვაწოდა ასეთი ცნობა: „არსებობდა ასეთი წესი: თუ მოციქულები დაესწრებიან საქმის განხილვას დაწყებისას, ევალებათ ბოლომდის იყვნენ მორვალებთან ერთად. გარდა განაჩენის დადგენისა“ (28/VIII, 1968 მელახი).

აღწერილი გვაქვს ასეთი შემთხვევა: მოციქულობას მორვალთა თავშეყრა მოჰყვა შედეგად. მორვალმა მოუსმინა მოდავე მხარეებს საქმის შინაარსი და წავიდნენ განაჩენის გამოსატანად. მაგრამ ურთიერთს შორის წარმოშობილ აზრთა სხვაობის გამო ვერ გამოიტანეს განაჩენი (ნამორაეი) და იძულებულნი გახდნენ უშედეგოდ დაშლილიყვნენ.

ასეთ შემთხვევაში მორვალები არ ხვდებიან მხარეებს და არც უცხადებენ მათ, რომ განაჩენი ვერ გამოიტანეს. ამას მორვალთა „უხმოლ“ დაშლით ხვდებიან მოდავენი. უმეტესად კი მოციქულები უცხადებენ მათ „მორვალთა შეწყდაო“, ხოლო რა მიზეზით ბოლომდე საიდუმლოდ რჩება.

მითითებული მიზეზით ჩაშლილი მორვალობის დროს, ზოგჯერ ძველი მოციქულები ჩამოსცილდებიან საქმეს. ახლები კი თავიდან იწყებენ მოციქულობას მორვალთა ახალი შემადგენლობის ასარჩევად. ის მორვევი, რომელიც პირველ მოციქულთაგან იქნა შეყვანილი მორვალთა ძველ სასამართლოში, არ შეიძლება ახლად არჩეულ მორვალთა შემადგენლობაშიც მოხვდეს.

მოციქულებს, რომლებმაც შესძლეს დაზარალებული მხარის დაყოლიება საქმის მშვიდობიანად მოგვარებაზე „მართალ თე ქა მუხიდე“ ანუ დაზარალებულის მორიგებამდე დამყოლიებელი ეწოდება.

მართლაც — დაზარალებულის მორიგებაზე დაყოლიება წარმოადგენს მოციქულთა უპირველეს მოვალეობას.

¹⁰ სადავო საკითხთან დაკავშირებულ, დაზარალებულისა თუ დამნაშავეის ჩვენებას „სარჩელი“ ჰქვია.

ხშირად მოხდება ასე: მოციქულობის დამთავრების შემდეგ რომელიმე მოციქულს მოდავე მხარე დასახელებს მორავად. ან მოციქულთა ერთ ნაწილს ერთი მხარე დასახელებს, სხვებს კი მეორე მხარე. მხარეთა მიერ მოციქულების მორვალებად დასახელების დროს ზოგჯერ მნიშვნელობასაც არ აძლევენ იმას, რომ ახლა მორვეად არჩეული პირი ადრე დამნაშავეს მიერ არჩეული მოციქული იყო.

მთხრობელი ასე გადმოგვცემს მისი, როგორც მორავის მონაწილეობით გარჩეულ ერთი მკვლელობის საქმეზე მოციქულთა მორავებად არჩევის შემთხვევას: როცა მოციქულებმა (ორნი იყვნენ) დაამთავრეს თავიანთი საქმიანობა, რაც თვითნებურ მხრიდან 12—12 მორვეის არჩევითა და თავშეყრით დაგვირგვინდა, „ისინიც შემოვიდნენ მორვალთა შემადგენლობაში. ერთი-ერთმა მხარემ დაასახელა მორვეად, მეორე-მეორემ“ (88 წლის მექიბრ ბაღუს ძე ავალიანი, 22/VIII, 1969 აღნიშნ.).

მოდავე მხარეთა მიერ მოციქულობისადმი ნდობის გამოცხადება მათი გამორჩევის სპეციფიკითაა განპირობებული — დამნაშავე დაზარალებული-სათვის ავტორიტეტულ პირთ ავალებს მოციქულობას.

ზოგჯერ, დამნაშავეს მიერ უკეთესი სამოციქულო კაცთა ძებნა ისევ და ისევ გრძელდება, მოციქულთა საქმიანობის დაწყების შემდეგაც და მოციქულობის მიწურულშიც თუ ამის საჭიროებაა, დამატებით რთავს მოციქულთა შემადგენლობაში ახალ პირს.

მოციქულთა გამორჩევა ზემოთ აღნიშნული წესით იმის რეალურ შესაძლებლობასაც ბადებს, რომ მოციქულობის დამთავრების შემდეგ დაზარალებულმა მხარემ რომელიმე ან ყველა მოციქულის მორვეობაც შესთავაზოს.

მორვალთა სასამართლოს შემადგენლობაში მოხვედრილი ყოფილი მოციქულები არამცთუ რიგით მორვეად, არამედ მათ უფროსად ანუ, ნესგაჩუ მეგნედ — აც (შუამდგომად) კი შეიძლება დასახელოს დაზარალებულმა მხარემ, ან თავიანთ შორის ამოირჩიონ მორვალებმა. მორვალყოფილი აღნიშნავს „ჩვენ 12-მორვემა ერთი შუამდგომი — ნესგაჩუ მეგნე ავირჩიეთ. იგი ავირჩიეთ მოციქულებიდან, რომელიც როგორც მორავი ისე შემოგვიერთდა (82 წლის კონსტანტინე კონსტანტინეს ძე გუჯეჯიანი, 24/VIII, 1970. მულახი).

მორვალთა შემადგენლობაში მყოფი ყოფილი მოციქული, მხარეების მიერ არჩეულმა მორვალებმა „დამძახსოვრებლად („პასუხი მგტხე“) ან თანხის განმსაზღვრელად („თხვიმი მკედ“)“ შეიძლება აირჩიონ.

ბალს ზემო სვანეთის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში გვხვდება როგორც სისხლის ისე სამოქალაქო ხასიათის ისეთი საქმეები, რომელთა მშვიდობიან მოგვარებას მოციქულები იწყებენ და არსებითადვე ამთავრებენ. აი როგორ ცნობებს გვაწვდიან მათ შესახებ მთხრობელები:

„საქმის დამთავრება „ლამციქლუშ“ ანუ მოციქულებით („მეცქვილ-მოციქულს“), ეს მაშინაა როცა, მაგალითად, გვარიშვილებს შორის მოხდა ჩხუბის ან სხვა არც თუ ისე უსაშველო საქმე. ან მათ შორის სხვა ხასიათის გართულებული მდგომარეობაა. მაშინ დამნაშავე მხარე ავალებს 4 პირს შერიგებაზე უმოციქულონ დაზარალებულთან. ისინიც მიდიან და როცა დაზარალებულს ითანხმებენ შერიგებაზე, ორივე მხარე მიყავთ ხატზე და აფიცებენ ერთმანეთის ერთგულებაზე. ამ დროს თითონ მოციქულები არ იფიცებენ.

დაფიცების შემდეგ მივდივართ დაზარალებულის ოჯახში, თან მიგვყავს

დამნაშავე, რომელსაც თან მოაქვს კოკით სასმელი, იქ იმართება პურის ჭამა, ღეორე ღამესათვის კი დამნაშავე პატივებს ოჯახში დაზარალებულს თავისი ნათესაეებით. აქაც მოღონება და როცა დაზარალებული მიდის მას საჩუქრად ატანენ ძროხას ან მის ღირებულებას — ფულს.

ზოგჯერ ასეც ხდება, დამნაშავე აძლევს ძროხას, მაგრამ დაზარალებულს არ მიყავს და ამბობს: „ამას ვერ წავეყვანო“, მაშინ დამნაშავე შემდეგ ყიდის მას და აძლევს ფულს.

დაზარალებულზე მისაცემ საჩუქრის რაოდენობას თითონ დამნაშავე სწევტს. მოციქულები ან სხვები თითქმის არ ერევიან ამ საქმეში. მოციქულები არც რაიმე გასამრჯელოს იღებენ გაწეული შრომისათვის“ (60 წლის სოფრომ გიორგის ძე ავალიანი, 20/VIII, 1970, აღიწი).

ხშირად მხოლოდ მოციქულები არჩევენ საზოგადოების შიგნით მიწაზე სასაზღვრო („პაღვრა“) დავებს. მოციქულებს ამ დროს მომჩივანი მხარე აგზავნი. თუ მოციქულებმა ვერ შესძლეს ამ საკითხის არსებითად გადაწყვეტა იგი ამის შემდეგ ხდება მორვალთა მსჯელობის საგანი. ხოლო იმ შემთხვევაში, როცა „პაღვრაზე“ დავა, საზოგადოების შიგნით კი, არა, საზოგადოებათა (სოფელთა) შორისაა, მაშინ მოციქულებით კი არ არჩევენ საქმეს, არამედ ჩვეულებითი წესით: დაზარალებული მხარე გზავნის მოციქულებს მოპასუხესთან მორვალების წესით დავის განხილვის მოსაწყისრიგებლად.

მოციქულთა მიერ საკითხის არსებითად გადაწყვეტისას ძირითადად მტკიცებულებას მოწმე და ფიცი წარმოადგენს. გამოირიცხული არაა თანამოფიცრის, ხოლო კიდევ უფრო იშვიათად წერილობითი დოკუმენტის გამოყენებაც.

მოციქულთა მიერ დავის არსებითად გადაწყვეტას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მშვიდობიან მორიგებაში. თუ დაზარალებულმა მხარემ უგულებელყო მოციქულობით მორიგების შესაძლებლობა, ხოლო დამნაშავე მხარემ დროულად არ გაატარა სათანადო ღონისძიება, „შეიძლება მდგომარეობა ისე გართულდეს, რომ შემდგომ მორვალეებმაც ვერ უშველონ მას“ (60 წლის სოფრომ გრიგოლის ძე ავალიანი, 20/VIII, 1970, აღიწი).

მეტად საინტერესოა ეგ. გაბლიანის მიერ აღწერილი „ლი დ ვ რ ი ნ ე მ ე ნ ო შ“. როცა თუ „... მხარეთა შერიგებას ვინმე მოსაუბრეებს და შუაქაცები ამაზე მოციქულობას დაიწყებენ, დაჩაგრულების გულისტკივილების მოსაშუშებელ და ვაჟკაცის თავმოყვარეობის აღსადგენ საუკეთესო ზომად ითვლება დამნაშავეს მიერ ტოლობისა და თანასწორობის ფიცის მიცემა დაჩაგრულსადმი (დაზარალებულისადმი მ. კ.) იმ მომენტებზე თუ რა რომლებსაც მომჩივანი მოსთხოვს დამნაშავეს ფიცში ჩასაყოლად“¹¹ რა დროსაც „თუ მეტად შეურაცყოფილად ჩასთვლიან მას (დაზარალებულს მ. კ.), მოციქულები იმ შემთხვევაში კარგა ხანს ითათბირებენ და მიუსჯიან მომჩივანს რამდენსაც მათ სინდისი გასჭრის და იქვე გამოუცხადებენ განაჩენს“¹².

როგორც მითითებულ, ისე სხვა შემთხვევაშიც, მოციქულთა საქმიანო-

¹¹ იფლისხმება ქართულ სამართალში ცნობილი შეგდებული მოფიცარი.

¹² ეგ. გაბლიანი, დასახელებული თხ., გვ. 114.

ბისათვის დამახასიათებელი ისაა, რომ ისინი არასოდეს, არვის არ აძლევენ ტოლობის ფიცს. არ იფიცებენ იმაზე, რომ მათი განსჯა ყველაზე სამართლიანია და თითქოს სხვებს არ შეეძლოთ უკეთ გადასწყვიტონ ეს სადავო საკითხი¹³.

როგორც დავინახეთ, სვანურ ჩვეულებით სამართალს მოციქულთა ინსტიტუტი მეტად საპატიო და საჭირო რგოლად წარმოუჩენია თავის სამართალწარმოების ჯაჭვში, რომლის უპირველეს მოვალეობად, ოჯახის, გვარის და საზოგადოების მშვიდობიანობის შენარჩუნებისათვის ზრუნვა დაუსახავს მიზნად.

დროთა ვითარებაში მოციქულთა ინსტიტუტს ბევრი რამ დაუკარგავს. ზოგიც გადასხვაფერებულა, რაც, უპირველესად, მათი საქმიანობის გამართივებაში გამოიხატა.

მოციქულთა მძიმე, მაგრამ კეთილშობილურ საქმიანობაზე დღესაც ბევრს გაიგონებთ სვანეთში. ჩაწერილი გვაქვს ლეგენდად ქცეული ასეთი გადმოცემა: ლატალელთა მიერ ცხუმარელთა ჯოგის მოტაცებას მკვლელობა მოჰყოლია. ვართულებული ვითარება შექმნილა მეზობელ საზოგადოებებს შორის. ვზა ვახსნია შურისძიება-მესისხლებას და აი ლატალელმა გირგვლიანმა და ცხუმარელმა არღვლიანმა იკისრეს მოციქულობა. იკისრეს და დროისათუ ენერჯის აუნახლაურებელი ხარჯით შედეგსაც მიაღწიეს, შერეგებით და აგვირგვინეს მტრობა.

მოციქულობისას გაწეულ მძიმე შრომას და გონივრული გზების ძებნას ისე დაუახლოვებია ამ ორი გვარის წარმომადგენელი ბრძენკაცები, რომ კეთილბოლოიან საქმეს მათი დაძმობილება მოჰყოლია შედეგად. ეს ამალღებული მოქმედება მაგალითი გამხდარა მათი გვარების, არღვლიანებისა და გირგვლიანებისთვისაც და ისინიც მშობით შეკრულან. ძმობა სპეციალური დოკუმენტის „სამოკეთოს“ შედგენით დაუფუძნებიათ. ამ დოკუმენტს საუკუნეების განმავლობაში აახლებდნენ დროდადრო. მისმა ბოლო რედაქციამ „ფიცის ფურცლის“ სახელწოდებით ჩვენამდისაც მოაღწია¹⁴.

მოციქულთა კეთილშობილურ საქმიანობაზე ხოტბის შემსხმელ ამ თქმულებას, სინამდვილეში უდგას ფესვი.

როგორც საკუთრივ ქართველთა, ისე სხვა ხალხთა ცხოვრებაში მესისხლეობის წინააღმდეგ ბრძოლის ისტორიის გათვალისწინება, საფუძველს იძლევა დასკვნისათვის: სვანეთის ჩვეულებითი სიმართლით უხსოვარი დროიდან მომდინარე მოციქულთა ინსტიტუტი, ქართული სამართლებრივი აზროვნების მაღალი დონის დადასტურებაა.

მოციქულთა საქმიანობის ბევრი კომპონენტი, სათანადო კორექტივით, დღესაცაა ღირსი არსებობის შენარჩუნების.

¹³ ამ ხასიათის ფიცზე იხ. მ. კეკელია „ფიცი სვანეთის ჩვეულებით სამართალში (სამართლებრივ ეთნოგრაფიული ნარკვევი) (ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, III, 1979).

¹⁴ ამ დოკუმენტთან დაკავშირებით უფრო დეტალურად იხ. ჩვენი წერილი: „ტრადიციად ქცეული შეგობრობის დამაფუძისებელი ერთი დოკუმენტი“, „საისტორიო მოამბე“, № 39-40, 1979.

М. М. КЕКЕЛИА

ИЗ СВАНСКОГО ОБЫЧНОГО ПРАВА «MECKULAR»
 (Правово-этнографический очерк)

Резюме

Как в других частях Грузии, так и в сванетском обычном судопроизводстве важное место занимает институт посредников (meckular), без которого не представлялось возможным уговорить тяжущиеся стороны на разбор дела медиатором (морвалом).

Главная обязанность посредников заключалась в необходимости склонить потерпевшую сторону к перемирию и обеспечить избрание медиаторов, в состав которых иногда включались сами посредники.

Имелись категории споров, которые окончательно решали сами посредники. Установлено, что в течение времени функции посредников менялись.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტმა